

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

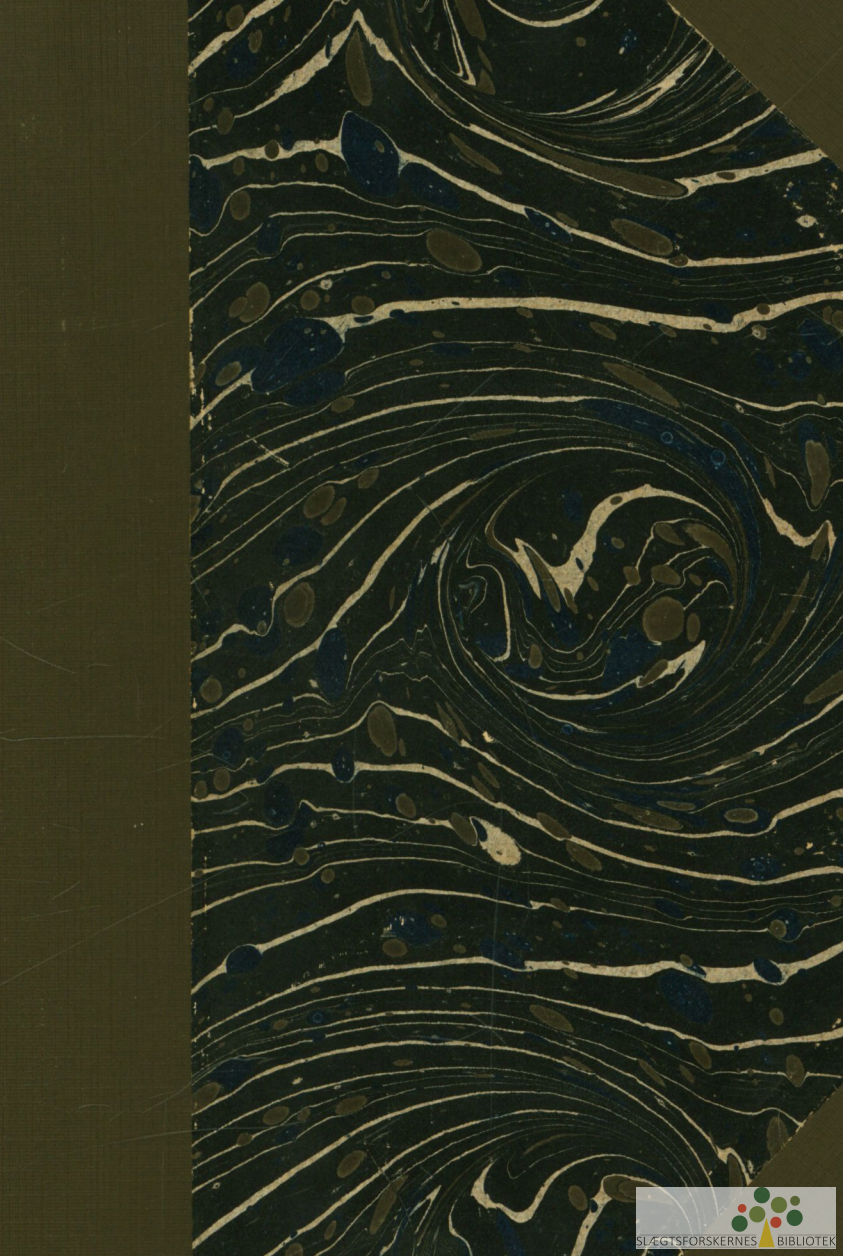
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBENHAVNS GARNISONSSYGEHUS

GORDON NORRIE

KØBENHAVNS
GARNISONSSYGEHUS

1818–1918

K Ø B E N H A V N 1 9 1 8

H E N R I K K O P P E L S F O R L A G

*Hæc scripsi non otii abundantia
sed amoris erga te.*

Den 4. November 1918 er det 100 Aar siden, Københavns Garnisonssygehus modtog de første Patienter, og i den Anledning er dette Skrift udarbejdet paa Grundlag af Sygehusets Arkiv. Da Sygehuset var fyldt 75 Aar, gav Stabslæge Kier i „Militærlægen“ (1895) en Oversigt over de vigtigste Begivenheder i dets Historie, men den Opgave, som jeg har sat mig, er en væsentlig anden, idet jeg har ønsket at belyse saadanne Forhold paa Sygehuset, som maa antages at have kulturhistorisk Interesse, og hvorved Sygehusforhold i det hele i ældre Tid kan illustreres. Der er derfor ikke Oplysninger om Sygebevægelse, og der er heller ikke gjort Rede for de Perioder, hvor der er lagt stærkest Beslag paa Sygehusets Kræfter: Koleraepidemien 1853, de to slesvigske Krige og endelig den nuværende Verdenskrig. Det er ejendommeligt, at det største Krav, der er stillet til Garnisonssygehuset og overhovedet til noget Sygehus i Landet, er stillet til det, da det var en Olding paa 95—100 Aar. I de 4 Krigsaar August 1914—Juli 1918 optoges paa Sygehuset og dets Filialer 60847 Patienter, der tilsammen havde henvend 1247000 Sygedage.

Jeg bringer Krigsministeriet en Tak, fordi det har bekostet Udgivelsen af Bogen.

GORDON NORRIE.

Garnisonssygehus set fra Rigsgade.

»Guldhusbygningerne«, hvor den smukke og bedaa-
rende Guldsmager Borro havde søgt at vinde Guld
af Sølvbarrer fra Kongsberg, hvor der efter Borro's
Rejse fra Landet ved Kong Frederik den Tredies Død
1670 en kort Tid indrettedes et Kvæsthus, og hvor
der derefter etableredes Silke- og Uldmanufaktur, var
blevne ledige, da man i Pengekrisens Tid efter 1814
maatte foretage Indskrænkninger og samle hele Klæde-
fabrikationen i Usserød. Af Bygningerne var der kun
en tilbage fra Borro's Tid, det nuværende Officers-
lasaret, der havde været Borro's eget Laboratorium,
og den havde endda faaet en Etage paabygget; de
andre Bygninger var fornyede efter en stor Ildebrand
1759 og ved senere Tilbygninger i 1776 og 1787.

Ved kgl. Resolution af $24/5$ 1815 bestemtes, at disse
Bygninger skulde anvendes til et almindeligt Garni-

sonshospital for hele Garnisonen, medens Afdelingerne hidtil havde haft deres Sygestuer paa forskellige Steder i Byen, utvivlsomt en langt kostbarere Administrationsmaade end ved et stort Hospital. Der nedsattes en Kommission, der foretog alle Forberedelserne, og i 1818 var man færdig med Arbejdet.

Da man for 100 Aar siden — den 4' November 1818 — skulde flytte de første Patienter ind paa det nye Garnisonshospital i Rigensgade, gik det ikke saa let, som det vilde gaa nu, for Hospitalet havde ikke Sygevojn, ja saadanne fandtes end ikke i Byen. Skulde man transportere syge, maatte det ske i Portechaise, d. v. s. Patienten maatte sidde op, thi en »liggende Portechaise«, der uhyggeligt lignede en grøn Ligkiste, fik man vist først 1849.

Da de første Patienter skulde hentes fra Søkvæsthuset, og de andre fra de forskellige smaa Afdelings-sygestuer, der alle laa langt fra Hospitalet, beregnede man, at man til hver syg, som skulde bæres, maatte bruge 10—12 Mand, og at Transporten vilde tage lang Tid for hver enkelt, og man indstillede derfor om at maatte leje Kareter i fornødent Tal og om at maatte give Kuskene Drikkepenge og Brændevin, som det var Skik og Brug. Endvidere fik man Lov til at faa 20 Mand af Garnisonen til Hjælp ved Flytningen, hvilket aabenbart betragtedes som ekstra Tjeneste, da de skulde have 64 Sk. hver daglig. Man bad udtrykkelig om at faa de samme Mænd hver Dag for bedre at være sikret mod Tyveri. Inventaret skulde nemlig flyttes med.

Flytningen begyndte altsaa den 4' November, og den fortsattes og sluttedes den 9' November. Naar det varede 5 Dage, inden man fortsatte med Flytningen, var Grunden ikke, at dette var bekvemtest for Hospitalet, men det var udelukkende af Regnskabs-hensyn. Lønningsperioden var dengang som nu 5 Dage, og da Regnskabsvæsenet spillede en uhyre Rolle, kunde man ikke tænke sig, at noget kunde ske i Løbet af en Lønningsperiode. De syge kunde derfor heller ikke udskrives af Sygehuset undtagen hver 5' Dag uden Hensyn til, om de var raske forinden. Kun ved enkelte Lejligheder, naar Pladsmanglen blev altfor truende, benyttede man en ekstra Udgangsdag.

Hospitalet var altsaa taget i Brug — men hvorledes var dette Hospital? Det er naturligvis uretfærdigt at maale det med Nutidens Fordringer, men med Undtagelse af Søetatens Hospital i Nyboder, fandtes der ikke i Byen noget Hospital, der var bygget samtidig. Frederiks Hospital og Almindeligt Hospital var byggede over 50 Aar tidligere, og Kommunehospitalet blev først bygget henimod 50 Aar senere. Man faar derfor et bedre Begreb om Hospitalets Brugbarhed ved ikke at sammenligne det med andre, men derimod at undersøge, hvorledes de Fordringer, som stilles nu, og som synes ganske selvindlysende, var opfyldte, idet man naturligvis maa se bort fra alle de Finesser, som navnlig de senere Aars Hospitalsbygning har slaaet fast som nødvendige eller særlig ønskelige.

Ser man da først paa *Grunden*, maa man straks sige, at den var uheldig valgt. Det var en gammel Kirkegaard, som ganske vist ikke havde været benyttet

siden 1711, men den blev ikke afgravet, og det er ikke længe siden, at man endnu har fundet Skeletrester i Baggaarden. Paa et Stykke af Grunden skal der have været Lergrav, og det passer med, at man for et Par Aar siden, da man i Økonomens Spisekamre vilde undermure et Skillerum, der stadig sank, fandt en 3—4 m dyb Grube fyldt med en grim, sort klæbrig Masse, hvori gammelt Affald som Skosaaler og Knoglerester af Drøvtyggere viste, at her havde været Losseplads.

Havde det saa endda været en tør og porøs Grund, men det var det ikke, den var i høj Grad fugtig, og der skulde gaa 60 Aar, før man havde faaet Kloaker. Der var talrige Sumpe baade udenfor og indeni Bygningerne og for nogenlunde at holde dem fri for at stinke, maatte der ofte pumpes. At det endda ikke lykkedes, skal straks blive paavist. For at bortlede Vandet, havde man Rendestene, hvoraf den største, der samlede alle de andre og tillige alt Vandet fra nogle af de tilstødende Ejendomme, gik tvers over Gaarden og igennem den vestre Port ud til Rendestenen i Rigensgade. En af de første Klager, der fremkom, var, at Fortovene langs Bygningerne ikke havde Fald fra Bygningerne, og da der aabenbart ikke var Tagrender, løb Vandet ved stærke Regnskyl ned i Kældrene, der dels afgav Beboelsesrum for Sergenter og Økonom, dels Rum til Køkken og Viktualier. Grunden var saa fugtig, at Stueetagen i Officerslasarettet ikke kunde benyttes til syge Mennesker.

Ser man saa paa *Omgivelserne*, laa Hospitalet ret indeklemmt, selv om det er blevet langt værre senere.

I Rigensgade laa der ganske vist kun lave Huse, men der var flere Brænderier, og der var Kreaturhold i dem. Langs Sølvgade laa en Række Ejendomme, der havde hørt til Guldhuses Bygninger, men som man havde været kortsynet nok til at sælge fra, og som man trods alle Sygehusets Indstillinger ikke vilde købe tilbage, da der blev Lejlighed dertil. Paa disse Grunde opførtes den ene Fabrik efter den anden, som ikke alene generede ved den Støj, de foraarsagede, men navnlig, efter at man var begyndt at fyre med Kul, i højeste Grad forulempede Hospitalet ved Kulrøg og Damp, saa der ofte maatte klages og forsøges Rets-sag. Til disse Ejendomme sluttede sig Sølvgadens Kaserne med dens store Bygningskompleks, der dog ikke generede nær saa meget som nu, da man i 1854 har flyttet Kasernens Latriner helt op mod Sygehusets Grund — det er vel åt mærke ikke W. C. — og endnu i 1885 efter Christiansborg Slots Brand har bygget en stor Magasinbygning endog lidt ind paa Sygehusets Grund. Endelig laa Stokhuset og Munderingsdepotets Bygninger mellem dette og Stokhusgade, og »Skræddersalen« var endda indrettet i den Fløj af Sygehusbygningerne, der danner den østre Afslutning af Gaarden. Alle Sygehusets Forsøg paa at erhverve denne Fløj mislykkedes.

Fri kan man ikke kalde Hospitalets Beliggenhed, og den friske Luft var det meget smaat bevendt med. Klager fra Hospitalet over den Stank, som udgik fra Omgivelserne, og omvendt Klager fra de omboende over den Stank, der udgik fra Hospitalet, er der nok

af, og man kan derfor danne sig et svagt Billede af Forholdene dengang.

Sygehuset klagede over, at *Rendestenene* i Gaden stank, fordi de var overfyldte af Komøg, og de omboende klagede over, at der kom en forfærdelig Stank fra Sygehuset, naar Sumpene blev pumpede tomme, og Sygehuset indrømmede villigt dette, idet man fortalte, at man var nødt til at lukke alle Vinduer, hver Gang der skulde pumpes. Saaledes skrev man 1823:

Ved Hospitalets Indretning har Kommissionen ikke haft, som Erfaringen nu viser, noksom Hensyn til Rendestenenes Gang i Hospitalets indre Omkreds for derfra at udlede til Gaden den Mængde Vand, som dels er en Følge af Hospitalets egen Økonomi, dels en Følge af noget Rendestens Vand fra den tilstødende Skomager- og Skrædders Bygning, dels og en Følge af, at Farver Holmblads Rendestene især fra hans Farveri, som ikkun ved et Plankeværk er skilt fra Hospitalets Gaard, skal efter hans Skøde gaa herind og saaledes betydelig forøge Vandmassen, der skal udledes fra Hospitalet til Gadens Rendesten. Hertil kommer som den væsentligste Omstændighed, at den eneste Udløbsrendesten fra Hospitalet til Gaden gaar gennem Bygningens vestre Port, hvorunder en af Vandkommissionens Hovedvandreder ligger, saa at naar denne skal efterses og repareres, kan enten intet Vand udløbe fra Gaarden, eller de til bemeldte Port stødende Kælderafdelinger, som henhører til Økonomien og sammes Viktualiers Opbevaring fyldes med Vand, hvilket i sidstafvigte Vinter var Tilfældet, medens Renden var under Eftersyn, og indtil Stenpikningen derover igen kunde ske. Direktionen har nøje taget disse til Forandring trængende Omstændigheder under Overvejelse og derhos fundet, at der ikkun gives en sikker og bedre Udvej for Vand afløbet fra Hospitalet; den har og i den Anledning raadspurgt det kgl. Ingeniørkorps, som har undersøgt og fundet, at Afløbsrendestenen kan

omlægges ved at gaa igennem en Kælder i Bygningens vestre Ende, men at der i saa Fald maatte opsættes en nogenlunde bred Stenkiste, hvorigennem Vandafløbet tilsidst skulde gaa ud til Gaden.

Dette Forslag blev afslaaet, da det var alt for kostbart, og Fejlen kunde afhjælpes ved at lægge ganske nye solide Rendetræer igennem Porten eller fra Rendestenen i Gaarden til Rendestenen i Gaden, hvilket skulde gøres i den kommende Sommer.

Gentagne Gange omtales de mangelfulde Sumposte, og i 1837 oplyses det, at de hidtil kun rensedes to Gange aarlig, men derved samledes der i dem en betydelig Del Mudder, som ved at henstaa i lang Tid raadnede og foraarsagede en ildelugtende og for de syge skadelig Uddunstning ved Oprensningen.

Samme Aar henvendte Hospitalet sig til Politimesteren, da der fra Lægerne i Hospitalet var ført Klage over, at Rendestenen hos Brændevinsbrænderen paa Hjørnet af Rigensgade og Kokkegade (Fredericiagade) næsten daglig var fyldt med Kogødning, der i den varme Tid afgav en højst afskyelig og skadelig Stank.

I 1849 var det Beboerne i Rigensgade, der klagede, og denne Klage gav først Anledning til en Henvendelse til Ingeniørkorpset og derpaa til en Skrivelse, som er meget oplysende om Forholdene. Den lyder:

Fra en Del af Beboerne i Omegnen af Garnisonshospitalet modtog Direktionen under $30/4$ d. A. vedlagte Besværing over de Ulemper, der foraarsages dem ved Stanken af det Vand, som ved Udtømmelsen af Sumpostene i Hospitalets Gaard løber forbi deres Boliger. Denne Ulempe har allerede længe været følt i selve Hospitalet og har oftere

været Genstand for Forhandlinger med de Ingeniørofficerer, som til forskellige Tider har haft Inspektionen med Arbejderne i Hospitalet, uden at det paa pegede Onde har kunnet afhjælpes som en Følge af, at Vandledningerne paa Hospitalets Grund fra først af er bygget paa et urigtigt System, idet man i Stedet for at dirigere Afløbet over det lavere Jordsmon mod Volden, har søgt ved kunstige Midler at tvinge Afløbet over den højere liggende Grund mod Rigensgade. Til den Ende er en Sump post anbragt i Gaarden, hvis Bestemmelse er at optage alt Regn- og Snevand fra hele den nordvestlige Del af Hospitalsgrunden, samt desforuden alt det Vand, som udskylles fra Vadskehuset, og som udtømmes fra den i Rensningskælderen anbragte Sump. Bemeldte store Sump, som ej engang er tilstrækkelig til ved stærke Regnskyl eller Tøbrud at optage Vandet, som derfor ofte foraarsager Oversvømmelse af Rendestenene og de tilgrænsende Kældre, udtømmes i Reglen 2 Gange daglig, men det er desuagtet let forklarligt, at det Vand, som ansamles deri ved Foreningen af de forskellige urene Partikler, hvormed det er sammenblandet, let gaar i Forraadnelse og foraarsager Stank ved Udtømmelsen.

Da Direktionen saaledes maatte indrømme det grundede i Beboernes Anke, anmodede man Ingeniørkorpset om at afgive Betænkning over Sagen, og der vedlægges en Erklæring fra Oberstløjtnant v. Nissen, hvorved man maa bemærke: at ligesom ingen Svovlbade gives i Rensningskælderen, saaledes kan ej heller Sodaen, som bruges til Dampvadsknigen, være Kilden til den paatalte Ulempe, da Soda i og for sig ikke frembringer nogen Stank. Hvad nu de af Oberstløjtnanten foreslaaede praktiske Midler til Formindskelse af det paaankede Onde angaar, da kan disse i alt Fald kun betragtes som Palliativa af problematisk Natur; at desinficere Vandansamlingen ved kemiske Midler — hvilket maatte ske ved flere Gange daglig at kaste et Kvantum Klorkalk deri — vilde næppe ganske opfylde Hensigten og desuden foraarsage en vedvarende ikke ubetydelig Udgift, som i Tidens Længde let vilde overstige

den Bekostning, som en radikal Forandring af Vandløbets Retning paa een Gang udkræver og at lade Vandansamlingen udpumpe til de af Oberstløjtnant N. foreslaaede Tider kan ikke udføres, da man ikke kan have Slaver¹⁾ i Hospitalet om Natten, ligesom denne Foranstaltning vilde have tilfølgende, at man i længere Tid maatte lade Vandet staa i Sumpen, hvorved det maatte blive endnu mere stinkende.

Direktionen mener saaledes, at den paaankede Ulempe kun vil kunne afhjælpes ved Anbringelse af en Aquaduct, som leder Vandløbet fra Hospitalets nordvestlige Side mod Voldsiden, hvor Terrænet er lavere, og maa nu henstille denne Sag til Intendanturens videre Foranstaltning med Tilfølgende: at Afhjælpingen af det nævnte Onde vilde være en Velgerning saavel mod de omboende Familier, som imod selve Hospitalet, hvor man ved at tillukke Vinduer og Døre paa den Tid Udtømmelsen sker, maa sørge saa vidt muligt at holde Stanken ude.

Herpaa kom der vist aldrig noget Svar, men 2 Aar senere spurgte Politiet, hvorvidt Hospitalet kunde have noget imod, at der i Ejendommen 420 i Sølvgade etableredes og dreves en Fabrik for Allunberedning af Faare- og Lammeskind. Direktionen svarede ¹⁸/₂ 1851: »at da Spildevandet fra dette Etablissement, som medfører en ikke ubetydelig Lugt især i varme Dage, løber igennem Hospitalets Gaard lige udenfor Sygestuerne, formerer det den store Ulempe, som alt er ved Hospitalet, nemlig Spildevandets Opsamling i Reservoirer, som daglig maa udtømmes og foraarsager en for samtlige i Omegnen af Hospitalet boende Familier, men i Særdeleshed for selve Hospitalet højst skadelig Stank, hvorover gentagne Gange er klaget til

¹⁾ Karlearbejde i Hospitalet udførtes af Slaver fra Stokhuset.

vedkommende Autoriteter, hvorfor Direktionen maa paa det bestemteste protestere imod omtalte Feldberederis Vedbliven i Sølvgaden No. 420, saafremt Spildevandet fra samme ikke kan faa et andet Afløb end gennem Hospitalets Gaard«.

Af en Skrivelse af 1°/₅ 1852 ses, at der nu blev gjort noget, men som saa ofte kun utilstrækkeligt; der foreslaas nemlig: Fortovets Omlægning med bedre Sten og Bundsten i Rendestenen ind til Gaarden, i den Del af samme, som endnu staar tilbage fra den foretagne Reparation fra forrige Aar, som har haft en saa gavnlig Indvirkning paa Renlighed og en forbedret Luft i Hospitalets Environ. Det næste Aar skete der noget, der burde have skræmmet Autoriteterne, den særlig for Hospitalet saa skæbnesvangre Koleraepidemi, og Direktionen skrev da ogsaa straks, 2°/₇ 1853, til Armeens Intendantur: »Under 1°/₅ f. A. indgik Direktionen med en Begæring til Armeens Materiel om en meget nødvendig Forbedring af Rendestenerne i Hospitalet, som er saa slette, at Spildevand og Uhumskheder stagnere i samme, maatte blive foretaget, hvilken Begæring paa Grund af *Bekostningen* — ikke Nødvendigheden, thi den havde Ingeniørkorpset indrømmet at være tilstede — blev afslaaet. — Under de nuværende Omstændigheder anser Direktionen det for Pligt paa-ny at fremføre dette Andragende.«

Der klages i 1859, i 1862 og 1863, og i 1874 klager Overlæge Schade over Mangler ved Rendestenen, som bortleder de faste (!) og flydende Bestanddele fra Lighuset til Kloaken. Man har altsaa faaet Kloak, men det kan kun have været for Overfladevandet, for

Svaret paa Schades Klage gaar ud paa, at Rendestenen fra Lighuset og samtlige Spildevandsledninger vil blive optagne paa Arbejdsforslaget for det næste Finansaar (75/76) til lukkede Ledninger. Allerede i Marts 1875 kan man meddele, at Sumpen paa Tørrepladsen ikke mere bruges, et Par Maaneder senere anker man over, at Nedløbsrøret til Kloaken ved Hospitalets vestre Port er utilstrækkeligt, og i 1880 anmoder man om, at Sumpen i Ølkælderen enten maa faa Afløb til Kloaken eller blive tilkastet. Dermed ender saa Sumpenes Historie, men som et Minde om de forfærdelige Forhold, findes der endnu et Stykke Rendesten forbi Kontorbygningen, der ikke blot optager Overfladevand, men ogsaa Spildevandet fra hele Bygningen, hvori der findes 4 Sygestuer og adskillige Boliger. Det er aldrig lykkedes at faa den rørlagt. Endnu for et Par Aar siden stod en Sumpost i en af Kældrene, men Sumpen om den var kastet til.

Drikkevandet, der spiller en saa overordentlig stor Rolle, fik man fra Brønde i Gaarden. Den ene af disse, som allerede fandtes, da Borro havde sit Guldmagerværksted her, er der den Dag i Dag, men den benyttes ikke mere, efterat man har faaet Vandledninger, i alt Fald har det kun været i en kort Periode, da Københavns Drikkevand en Tid blev daarligt. Brønden var aabnet for nogle Aar siden, og det viste sig da at være en Brønd, der ikke var opmuret, og hvori Overfladevandet derfor stadig sivede ned, en Omstændighed, der fik skæbnesvanger Betydning under Koleraepidemien 1853. Ganske vist omtales det som nævnt allerede 1823, at en af Vandkommissionens Hoved-

vandrender gik igennem den vestre Port, hvor den aabenbart har ligget under Hospitalets eneste store Afløbsrendesten, idet det meddeles, at naar Vandrenden skulde repareres, spærrede man Afløbet, og der blev saa Oversvømmelse bl. a. i Økonomens Viktualiekælder. Vandrenden var sikkert af Træ og har ikke været meget tæt, og da der altid var mange Tyfustilfælde paa Hospitalet, har man her haft god Lejlighed til at faa betydelige Epidemier i Byen, saaledes som det i vore Dage kendes af lignende Grund fra den store Epidemi i Skive 1910. En anden Vandpost fandtes i Forgaarden udenfor Økonomien, formentlig paa det samme Sted, hvor der nu er en Vandopstander. Det foreslaas i 1835 at anbringe en Karm ved den til Reservoir for Vandet, og det siges da, at dens Vand afbenytttes ved Økonomien til de syges Spise. Vandet beskrives derpaa som bestandig værende mudret, hvorved det altsaa bliver utjenligt til sin Bestemmelse, og det tilføjes: desuden lider Pumperedskabets indvendige Dele ved det, at der bestandig følger Grus med Vandet og forvolder ej alene idelig Bekostning, men ogsaa den endnu større Ulempe, at man maa bære Vand til Økonomien fra de andre Vandposte, naar denne Post slipper Vandet. Denne Brønd laa kun faa Alen fra Hovedrendestenen.

I 1837 omtales det, at der gaar en Vandrende gennem Officersshaven til Varedepotet, og i 1840 foreslaar man at anbringe en Karm ved den ved Vadskehuset staaende Vandpost, da det hyppigt indtræffer, at Vandet slipper formedelst Reparation ved Rrenderne. Det synes heraf at fremgaa, at denne Post

fik sit Vand fra Vandrenderne og ikke fra Brønd.

I 1865 havde man Vandledninger, for man indstillede om en 100' lang Hampslange med tilhørende Straalerør til Vanding af Gaarden, og i 1875 fandtes en Vandhane i hver Etage til Drikkevand til Sygestuerne. I Vintertiden saavel som naar Vandledningerne var under Reparation, aflukkedes Ledningerne, og Drikkevandet maatte da hentes fra Vandopstanderne i Gaarden og henstilles i Sygestuerne i aabne Træspande, som imidlertid ogsaa benyttedes til Afvaskning af Spise- og Drikkekar efter Maaltiderne og til Afvridning af Gulvklude samt til at nedbære smudsigt Vand efter Gulvvaske. »Da Tilstedeværelsen paa Sygestuerne af sundt, rent og friskt Drikkevand er en af de væsentligste og vigtigste Faktorer for Tilvejebringelsen af gode hygiejniske Forhold paa et Sygehus, og da Drikkevandet, der opbevares i aabne Spande, som tilmed benyttes paa den omtalte Maade, næppe nogensinde vil kunne kaldes rent, formentlig er indlysende, anbefaler Bestyrelsen Anskaffelsen af en Ler-Vandkøler til hver Sygestue, saafremt der ikke kan indlægges Vandrør i hver Sygestue, hvilket ikke alene er det bedste for Drikkevandet, men ogsaa af andre Grunde.« Man fik Vandkølerne, men man kom aldrig saa langt paa det gamle Sygehus at faa Vandledninger paa Sygestuerne.

De *Bygninger*, Hospitalet bestod af, var væsentligst de samme, som findes nu. Den store Hovedbygning med sine Façader mod Gaden og Gaarden, ved et rent Tilfælde liggende i den rigtige Vindretning, mod Sydost og Nordvest, saaledes at der er Sol paa begge Façader. Dernæst Kirurgbygningen paralelt med Ho-

vedbygningen paa den anden Side af Rekonvalescentpladsen, Officersafdelingen i Borro's gamle private Laboratorium, Vadskeribygningen henimod Sølvgade liggende vinkelret paa de andre Bygninger og dengang rummende foruden Vadskeriet Fruentimmerafdelingen og endelig Lighuset, der dengang laa til højre i Forgaarden, hvor der siden 1902 er Underofficershave.

Kirurgbygningens Sydside.

Kom man inde fra Byen, gik ud ad Sølvgade og ind i Rigensgade, saa man den lange, ejendommelig smukke Bygning med Kælder, to Etager med store og talrige Vinduer og derover en Mansardetage i Kviste. Af de to store Porte, holdtes den første, hvorover Frederik den Femtes Navnetræk findes, ligesom nu lukket og brugtes ikke til almindelig Passage, men dengang egentlig kun til Gennemkørsel for Renovationsvognene, som altsaa maatte passere lige forbi Økonomien, der stødte op til denne Port. Imellem Portene var anbragt følgende Inskription paa store Sandstensplader:

Af de to store Porte, holdtes den første, hvorover Frederik den Femtes Navnetræk findes, ligesom nu lukket og brugtes ikke til almindelig Passage, men dengang egentlig kun til Gennemkørsel for Renovationsvognene, som altsaa maatte passere lige forbi Økonomien, der stødte op til denne Port. Imellem Portene var anbragt følgende Inskription paa store Sandstensplader:

For syge og saarede Krigere
 lod
 Frederik den Sjette
 denne af hans kongelige Forfædre satte Bygning
 indrette til Garnisons-Hospital
 Aar MDCCCXVII.

Over den anden Port, Nr. 9, hvor Hovedindgangen altid har været, findes Christian den Syvendes Navnetræk. Et Skilderhus pyntede, og indtil 1832 var der Skildvagt Dag og Nat, derpaa i de følgende 10 Aar kun om Natten, hvorpaa han helt blev inddragen. Gik man gennem Porten og kom ind i Gaarden og saa Bygningen fra denne Side, var den omtrent som fra Gadesiden, kun med den Forskel, at der her fandtes 4 Indgangsdøre til Sygeafdelingerne. Ovenover Porten findes Friends Buste af Frederik den Sjette med romersk Imperatorhjelm og med de romerske fasces ved Siderne af Nichen, hvori Busten staar. Under Busten staar:

Hans Daad skal mindes.
 Hans Navn velsignes.

Til denne Buste knytter sig en lille Anekdote: Næsen var engang i Halvfemserne gaaet i Stykker, og der blev bestilt en Billedhugger til at gøre den i Stand. Dette gik lidt langsomt, og en Dag sagde saa Inspektøren til Portneren, en gammel holstensk Overkommandersergent: jeg synes, det gaar saa langsomt med den Billedhugger! »Den Billedhugger er en Asen!« svarede Portneren. Hvorfor det? »Han kender ikke højsalig Hans Majestæt!« Hvor ved De det? »Jo, han

spurgte mig forleden Dag, hvem er den Mand? Kender De ikke ham, sagde jeg. Jo, jeg ved nok, svarede han, at han hedder Hans Daad, for det staar neden-
under!«

I Gaarden var der ligesom nu 3 Rækker Træer, men

Porten i Rigensgade Nr. 9.

alle de, der stod paa begge Sider af Kørebanen over til Kirurgbygningen, er gaaet ud, formentlig fordi Gasledningen, der ligger i Kørebanen, har dræbt dem. Dengang fandtes ingen Telte og Barakker i Gaarden, medens der nu altid er overfyldt hermed. Der var anbragt nogle Bænke, og fra Tid til anden fik man

flere, men hvad der dengang snarest faldt i Øjnene var, at hele Rekonvalescentpladsen laa i et frygteligt Pløre, og det hjalp ikke meget, at man den ene Gang efter den anden fyldte Grus paa.

Ved den østre Ende af Gaarden laa Lighuset og op til det nogle Skure. Saa vidt det kan ses, var det Stykke Gaard, der laa mellem Lighuset og Hovedbygningen, skilt fra ved et Plankeværk med port. Lig-

huset kom til at ligge frem foran Officerslasarettet, og dette var skilt fra Kirurgbygningen ved en af Sygehusets største Rendestene, der bl. a. maa have ført

Porten set fra Gaarden.

Vandet fra en Sump, der laa bag Officerslasarettet. Vadskeribygningen laa som nu, men den var ikke saa stor, og Tørrepladsen laa bag Kirurgbygningen. Der fandtes her forskellige Gaarde, der var omgivne af Plankeværker med Porte, som i 1879 var saa raadne, at man foreslog enten at erstatte dem eller helt fjerne Garnisonssygehuset.

dem, hvilket formentlig skete, da det var det billigste, og Portene i alt Fald ikke findes mere. Ved Plankeværket i den vestre Ende af Gaarden og maaske flere Steder fandtes Latriner, og i Gaarden var anbragt Urinballe til deri at udtømme Urin, der nedbragtes fra Sygestuerne. At disse Urinballe, der sikkert har været af Træ, har udbredt stærk Stank, er der næppe Tvivl om. Hvor de blev udtømte, og hvorledes og om de overhovedet blev rensede, har ikke kunnet oplyses.

Det vigtigste ved et Sygehus er imidlertid *Sygestuerne*, hvor Patienterne opholder sig hele Døgnet, og det har derfor særlig Interesse at søge saa udførligt som muligt at finde ud af, hvorledes Stuerne var indrettede, og hvorledes Forholdene i det hele var.

Gik man gennem en af Indgangsdørene fra Gaarden ind i Hovedbygningen og prøvede at lukke Døren efter sig, vilde man som oftest finde det besværligt og i alt Fald til ingen Nytte, for lidt efter vilde den være aaben igen paa Grund af den stærke Træk, og fordi Folk nu engang ikke gider lukke Døre. Dette blev først afhjulpet nogenlunde ved den store Ombygning, der fandt Sted i Firserne, da der anbragtes Vindfang og Svingdøre indenfor. Noget havde det ganske vist hjulpet, at man i 1829 havde faaet saakaldte Dørdrivere, som skulde holde Dørene lukkede, men det hjalp ikke meget.

Trappegangene var hvidskurede, let bestrøede med Sand, og de var de eneste Steder i Hospitalet, hvor der var godt eller rettere sagt for godt ventileret, idet her var susende Træk. Det er ikke saa underligt, at det i

Reglementet var forbudt at færdes i Træsko paa Trappegange og Sygestuer, og man har derfor sikkert i Besøgtiderne set talrige Træsko udenfor Indgangsdørene eller vel snarere lige indenfor, da det dengang var langt almindeligere end nu at gaa i Træsko.

Efter Reglementet hørte der til Inventaret Dørmaatter, men som saa mange andre Ting fandtes de kun paa Papiret, og man maatte undvære at faa Fødderne aftørrede. Da man havde fundet sig i det til 1835, indstillede man om at faa Fodbrædter. Dette afslog Generalkommissariatskollegiet, og Direktionen skrev derfor den 27' Juni 1836:

Ved Reglementet er tilstaaet 50 Fodmaatter til at lægge udenfor Sygestuedørene, hvilke hidtil ikke har været anskaffede, da saadanne Maatter, naar de skal være af god Bonitet, er meget kostbare. Da det imidlertid er nødvendigt for nogenlunde at kunne vedligeholde Renlighed paa Stuerne i smudsigt Vejr, at der maa være noget for Dørene, hvorpaa Fødderne kan aftørres eller afskrabes, saa har Direktionen troet, at stærke og solide riflede Fodbrædter, som kan haves for den billige Pris af 72 Sk. pr. Stk., burde træde i Stedet for de langt kostbarere Fodmaatter, og ligesom Kollegiet forrige Aar tillod Anskaffelsen af 30 saadanne Fodbrædter, hvorved en Del af Sygestuerne blev forsynede, saaledes forventer man ogsaa, at de i den senest indsendte Fortegnelse opførte Fodbrædter maatte bevilges, for at de øvrige Sygestuer ligeledes kan forsynes med dette nødvendige Rekvizit.

Afslag var Direktionen vant til, for saaledes gik det næsten altid, man manglede i Kollegiet, som der senere vil komme mange Eksempler paa, ganske Forstaaelsen af de Fordringer, som maa stilles paa et Sygehus. Kollegiet var heller ikke denne Gang tilfreds, men

spurgte, hvor mange Sygestuer der havde Udgang til Gangene. Nu blev Direktionen vred og skrev den 13' Juli 1836:

Angaaende de forlangte 30 Stykker Forbrædter da maa Direktionen tillade sig at ytre, at der i de senere Aar — (her menes siden 1832, da Wendt var bleven Stabskirurg) — er blevet afhjulpet adskillige Mangler, som ikke bør finde Sted ved et *velordnet* Hospital. Direktionen har stedse søgt at afhjælpe disse Mangler *successive*, og derfor blev i forrige Aar blot forlangt Fodbrædter til Sygestuerne i 1' og 2' Etage, men da de øvrige Stuer i 3' Etage samt i Fruentimmerlasarettet og i Bygningen Litra B (Kirurgbygningen) saavel som nogle Værelser i Officerslasarettet, *som alle har Udgang til Gangene*, ligeledes bør forsynes med Fodbrædter eller Fodskrabere, saa har man i dette Aar indstillet om 30 Stykker til, som udfordres til dette Øjemeds Opnaelse. — Fra den medicinske Side betragtet, kan Fodbrædter, Skrabere eller de *reglementerede Maatter* ikke undværes, da ellers enhver, som fra Gangene gaar ind paa Sygestuerne, bringer Urenlighed med sig, hvilket især i smudsig Vejr gør det nødvendigt idelig at vadske Gulvene, hvorved der frembringes Fugtighed i Værelset, som mange Sygdomme ikke taaler. — Det høje Kollegium kan iøvrigt være forsikret om, at Direktionen ikke foreslaar nogen Anskaffelse eller Udgift uden iforvejen at have overvejet Sagen, og kun hvor saadant er grundet i Pligt og Nødvendighed og hjemlet i Reglementet.

Det hjalp, for 10 Dage senere bevilgedes Anskaffelsen, men disse Fodskrabere var naturligvis upraktiske, og det varede derfor kun (!) 40 Aar, inden man (1874) gjorde en ny Indstilling, hvori man oplyste, at Opvartningskonerne forat undgaa det forøgede Arbejde ved Gulvvadskningen paa egen Regning indkøbte Ris eller Sukkersække til at aftørre Fødderne paa; men da en saadan Selvanskaffelse af forskelligartede Brugs-

genstande for Sygehuset næppe var forenelig med god Orden, indstillede man om at maatte indkøbe de fornødne Sivmaatter, hvilket ikke vilde overstige 25 Rdl. for Resten af Finansaaret. Dette bevilgedes. Naturligvis blev man snart ked af Sivmaatterne, som hurtigt gik i Stykker, og som man derfor let faldt i, og man anskaffede saa Spanskrørsmaatter. Det skulde man ikke have gjort, for der kom Notat paa denne Anskaffelse 1878. Sygehuset svarede, at man hidtil havde fortolket Generalkommandointendanturens Skrivelse af $12/9$ 1874 saaledes, at det fremtidig var tilladt at indkøbe de fornødne »Dørmaatter« under stadig Hensyn til det mest økonomiske ved Anskaffelsen. Sygehuset havde derfor ikke udelukkende holdt sig til Anskaffelsen af »Sivmaatter«, men ogsaa til sine Tider indkøbt »Manillamaatter« og nu endelig »Spanskrørsmaatter«, der, uagtet den noget højere Betaling, der erlægges for disse, dog er langt billigere end »Sivmaatter« paa Grund af førstnævntes større Slidstyrke. Man fik Ordre til at søge Approbation, og denne fik man »efter Omstændighederne, men at den Sygehuset under $12/9$ 74 meddelte Bemyndigelse til at anskaffe Sivmaatter ikke indeholder fjærneste Hjemmel til at anskaffe Dørmaatter af andet Stof end Siv.« Saa maatte man nøjes med disse, og først langt senere begyndte man at bruge Kokosmaatter — men der er endnu for faa.

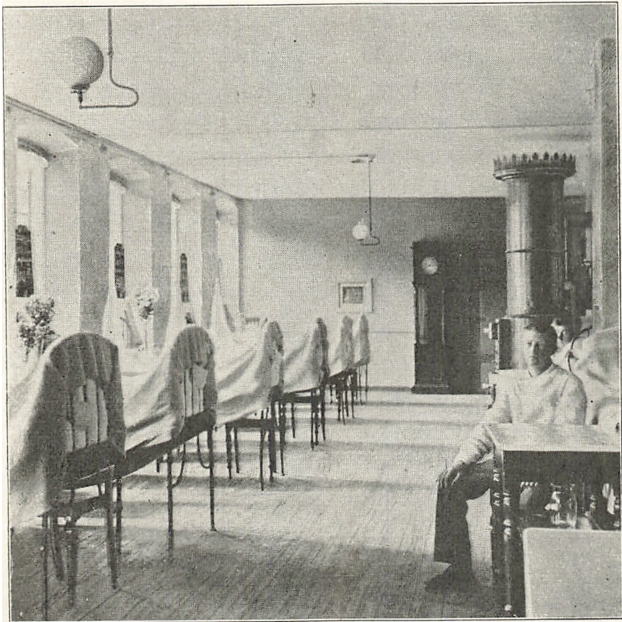
Da hver militær Afdeling havde sine bestemte Stuer i Hospitalet fra først af, var vedkommende Afdelings Navn malet paa Sygestuedøren, men dette ændredes ved Hærforandringen 1842, hvorefter der kun var 3 Overlæger paa Hospitalet, og man anbragte

da kun Nummer paa Døren og Tavler ved Indgangsdøren til Afdelingen, hvorpaa der stod Navnene paa de Afdelinger, hvis Patienter laa der. Kun paa Gardens Stuer og Gardehusarregimentets blev disse Afdelingers Navne staaende, da Gardere og Gardehusarer var for fine til at ligge paa Stue sammen med andre. Overlæge Rørbye, der 1843 var Overlæge paa den Afdeling, hvor baade Gardens og Husarernes Patienter laa, foreslog, at disse Patienter skulde kunne behandles sammen, hvorved der vilde vindes betydeligt, og Direktionen støttede energisk Forslaget, men Garden satte sig kraftigt derimod. Direktionen forsvarede Forslaget udmærket og anvendte en stor Masse Papir dertil, men Kongens Resolution gik Sygehuset imod. I 1849, da man under Krigen ikke havde kunnet opfylde Bestemmelsen, ofrede man igen mange Ord derpaa, men Grundloven havde endnu ikke gjort Tiden tilstrækkelig demokratisk.

1874 fik man de smaa Kighuller med Glas i Dørene.

Gik man saa ind paa en Sygestue, mærkede man straks en ubehagelig Lugt, der øjensynlig kom fra et Rum lige indenfor Døren, hvor der dels stod en Natstol, dels opbevaredes Koste og Skrupper. Kom man lidt længere ind i Stuen, blev Luften lidt mere aromatisk, idet den iblandedes Duften fra de forskellige Slags The: Brystthe, Kamillethe, Salviethe osv., som holdtes varme paa Kakkelovnen. Grødomslagene spredte ogsaa en vammel Lugt, og det hele var i høj Grad indelukket, for der var ingen Ventilation i mange Aar, og selv da man naede til Ventilationsovne efter c. 60 Aars Forløb, blev Ventilationen aldrig blot nogen-

lunde tilfredsstillende. Mange Steder kom hertil en i høj Grad generende Parfume, der fik Øjnene til at løbe i Vand, og det var Brænderøg, som man plagedes overordentlig meget af, ja, det var en Tid umuligt for

En Sygestue.

Økonomen at faa Folk, da der var saadan Røg i Køkkenet, at man ikke kunde holde ud at være der, — og saa fik Maden sikkert ogsaa, især den evindelige Grød, hvorefter Hospitalet fik sit populære Navn »Grød-slottet«, dette ikke altid lige paaskønnede Krydderi. Naa, man hjalp sig ved at lukke Vinduerne op om

Sommeren, men det maatte gøres med Forsigtighed, for ikke sjældent var det langt værre udenfor, saa det formodentlig var en Behagelighed at komme ind.

Gulvet var hvidskuret og maatte ikke bestrøs med Sand, først i 1875 begyndte man at fernisere dem. Væggene var hvidtede, og det blev i alt Fald snart Skik, at de hvidtedes en Gang om Aaret. Lofterne var vistnok i Begyndelsen Bjælkelofter, senere blev der gibset mellem Bjælkerne, som det endnu er paa Kvindefdelingen, og vistnok ved Ombygningen i Firserne blev der lavet almindelige Gibslofter. Endvidere fandtes i Stuerne af fast Inventar en Kakkellovn i flere Etager til Brænde. Disse Kakkellovne nedtoges under Hvidtningen af Stuerne. I Slutningen af Halvtredserne begyndte man at bruge Stenkul paa Sygestuerne, og i Halvfjerserne begyndte man at anbringe Ventilationsovne, men dette voldte en uventet Gene, idet man ikke kunde naa at stille The til Varme paa dem, og man maatte derfor indstille om smaa Trappetiger paa 4 Trin for at kunne naa derop.

Af løst Inventar var der Sengene, som var af Træ, først i 1883 begyndte man med Jærnsenge, for de Jærnsenge, som Garden medbragte 1818. var snart ubrugelige og maatte ombyttes med Træsenge. I Sengene var en Halmmadras og en Krølhaarsmadras, men Sygehuset synes at have taget imod Ting, som burde have været afvist, og søgte at hjælpe paa Fejlene ved daarlige Midler. Saaledes hændte det, at man i 1844 fik leveret 44 nye Krølhaars-Madrasser fra Depotforvalteren. Det viste sig, at de var 8—9 indtil

12" for korte, men de var 6" bredere end Sengene, »hvilket vil foraarsage, at de syge kommer til at ligge i en Hulhed, og da Madrassernes Afstikninger tillige er særdeles vidt fra hinanden, vil disse to sidstnævnte Omstændigheder forvolde, at Omstopning meget ofte gøres nødvendig. Der kunde maaske lægges en Pude i det tomme Rum under Hovedpuden.« Der bevilgedes virkelig Halmpuder! Interessantere er en Skrivelse af ⁵/₇ 1866:

Hospitalets 574 Krølhaarsmadrasser, der paa en ringe Undtagelse nær er de samme som ved Hospitalets Oprettelse, har efter saa mange Aars uafbrudte Brug og idelig Omstopning tabt en Del af deres Vægt og er ikke overensstemmende med den Vægt, som i Henhold til Armeens Intendanturs Bestemmelse af ¹⁰/₆ 1857 er normeret, nemlig 28 Pund. — De Sadelmageren til Omstopning senest leverede 38 Stykker Krølhaars Madrasser bekræfter dette, idet ved Eftervejning disses Vægt befindes at være i alt 990 Pund, altsaa mangler 74 Pund; at der befindes en saadan Formindskelse i Madrassernes Vægt kan næppe skønnes urimelig, naar tages Hensyn til, at der i de ældste Madrasser i sin Tid er fundet en Del Fæhaar, som efterhaands ved Omstopning er bortsondrede, dels den lange Aarrække, hvori de har været afbenyttede og ofte er blevne haardt medtagne, nemlig i to Krigsperioder og en Kolera Epidemi samt af Tyfuspatienterne, hvor Madrasserne ved Gennemløbning og Blødning har lidt meget, saa at Omstopning i Aarenes Løb idelig har fundet Sted; ved hver Omstopning anslaaer Sadelmageren Svindingen til 2 Pund for hver Madras.

Man foreslog derfor, at enhver Madras efterhaanden ved Omstopning skulde bringes op til de 28 Pund. — Foruden Madras fandtes i Sengene en »Hovedpude«, hvilket sikkert har været en Skraapude, for det er

først i de sidste Aar, at man er kommet saa vidt, at man kan skaffe alle virkelig syge Patienter en blød Hovedpude, men en Sygeseng paa et militært Sygehus er ikke normeret med andet end Skraapude. Det har varet meget længe, før man har kunnet faa denne Reform gennemført, ganske som det er gaaet med saa mange andre Ting, f. Eks. Uldskjorter til Patienterne. Det er ikke saa mange Aar siden, at Patienter, der var vant til at gaa med Uldtøj, maatte undvære det paa Sygehuset. — I 1834 synes det, som om det har været almindeligt, at de syge lagde deres Hovedpude under Madrassen, for det paalægges Inspektøren at paase, at dette ikke sker.

Tæpperne i Sengen var i mange Aar graa, og de var sikkert gamle, da man aabnede Hospitalet, for allerede 1823 klagede man over, at man havde for faa, skønt man havde 1474, men naar man undtog 400 Stykker, der var leverede 1821, var de øvrige saa forslidte og tynde, at der ikke sjældent udfordredes 6—8 for at forskaffe en eneste syg den fornødne Varmegrad i Sengen. I 1833 fik man hvide Tæpper til Prøve, og de fandtes bedre end de graa, men de var for smaa. I 1837 udtalte man, at de graa Tæpper vel er af en stærk og solid Bonitet, men derhos saa haardt vævede og saa stive, at de ikke faldt til Legemet og desaarsag ikke gav nogen synderlig Varme. Ved Søetatens Hospital havde man hvide Sengedækkener, særdeles bløde og uldrige og derfor langt varmere end de graa. I 1848 kan man fortælle, at man i den senere Tid har faaet smukke hvide Tæpper, men man forstaar selvfølgelig ikke at vadske dem, men har faaet at vide, at de skal

udspændes i Rammer, og man vil derfor have Lov til at lade Fabrikanterne vadske dem, og det tillades ogsaa, at indtil 150 maa vadskes om Aaret. Samme Aar spørges Inspektøren om stukne Tæppers Brugbarhed, og han svarer, at de vel kan bruges i Mangel af uldne, men i Reglen ikke er at anbefale, fordi de ikke kan vadskes og derfor kun kan bruges til Patienter, der ikke har smitsom Sygdom og er renlige. Han kan ikke modtage flere end de 300, han har faaet. I 1859 er man kommet saa vidt, at næsten alle Hospitalets 1100 Tæpper er hvide, og man maa nu have Lov til at vadske 200 om Aaret.

Af Tæppernes Historie ser man dels, hvor langsomt Reformer gaar for sig, dels hvor lang Tid det tager at forandre en Beholdning af Tæpper, fordi de langsomt slides op. Sygehuse maa have langt bedre Tæpper end f. Eks. Kaserne, og det naturlige er derfor efterhaanden at lade de ældre Tæpper gaa over til Kasernebrug og lade Sygehusene faa nye. Men man ser ogsaa deraf, hvor stor en Rolle det økonomiske spillede, idet man bestemte, at der kun maatte vadskes indtil 150 og senere 200 om Aaret, sikkert dels fordi det kostede at sende dem ud til »Stampen« til Vadsk, og dels fordi Tæpper lider meget ved Vadsk. Men endelig lærer man, hvor ringe den hygiejniske Forstaaelse var, for man kan ikke fastsætte i Forvejen, hvor stort et Antal Tæpper, der vil blive smittede i Løbet af Aaret. Det er tydeligt, at man ikke gennemførte Desinfektion og Vadsk af alle smittede Tæpper.

Ud fra det Synspunkt, at den største Renlighed bør herske paa ethvert Punkt paa et Hospital, skiftes der

nu Linned meget ofte — d. v. s. naar der trænges til det, og det var for saa vidt ogsaa Tilfældet i gamle Dage, dog med den væsentlige Forskel, at man ikke fandt, at der trængtes saa ofte dertil. Desuden var det ogsaa afhængigt af Vejret, ikke om det var varmt eller koldt, men om det var saaledes, at Tøjet kunde tørres, for Sagen var den, at man havde alt for smaa Beholdninger, hvorfor der var idelige Klager. Hvis imidlertid Vejret var saaledes, at man kunde faa Tøjet tørt, saa skiftede man Skjorter, linnede Nattrøjer, Bukser og Halsklæder hver 8' Dag, Lagener efter Omstændighederne hver 2', 3' eller 4' Uge. Dog var det en Selvfølge, at det efter Lægens Ordination kunde ske oftere. Naar de syge indlagdes, fik de rent Linned, i alt Fald efter at man i 1822 havde gjort opmærksom paa, at det var nødvendigt, »naar Sygestuerne og Sengene skulle, som de nu virkelig er, være fri for en Mængde Krop-Utøj og andre Urenligheder.«

I 1833, da Wendt var kommet i Direktionen som Stabskirurg, skete en af de mange Indstillinger om Forøgelse af Inventar, særlig af Skjorter, men General-kommissariatskollegiet svarede naturligvis, at saadant ikke kunde anses for at være fornødent, da Hospitalet har det ved Reglementet bestemte Antal, hvilket maa anses at være tilstrækkeligt, og af Skjorter endog 300 flere, end der efter Reglementet udfordres for det fulde Antal syge. Direktionen maatte her som saa ofte svare igen, og Svaret lød: »at omendskønt det ingenlunde bør omtvivles, at de Mænd, som har udarbejdet Reglementet (Wendt havde selv været med i Kommissionen), har haft fornøden Sagkundskab og

Erfaring til at fastsætte, hvor stort et Antal af de forskellige Inventariesager, der i Almindelighed udfordres ved et Hospital til 500 syge, er det dog derhos utvivlsomt, at man ved empiriske Iagttagelser igennem en Række af Aar kommer til sikrere Kundskab om, hvorvidt denne eller hin Inventariesort burde af lokale Grunde forøges eller formindskes. Direktionen har desaa bestrebt sig for at indskrænke Antallet af enkelte Inventariesorter, som man har fundet mindre nødvendige og har troet, at det høje Kollegium i denne Indskrænkning vilde finde Midler til at forøge andre til dagligt Brug mere nødvendige Sager. Det har ogsaa ofte indtruffet, at Sygeantallet langt har overstegt det i Reglementet supponerede Maximum, i hvilket Tilfælde man har været i dobbelt Forlegenhed». — Direktionen prøvede yderligere at forklare, hvorledes man mente at kunne spare ved Dampvadskningen, men det hjalp altsammen ikke noget.

Der klages atter og atter over Mangel paa forskellige Slags Inventariesager, og det fremhæves ogsaa, at det Inventar, der medbragtes fra de tidligere Afdelings-sygehuse, for en stor Del var i meget daarlig Forfatning, men en Del af de nye Sager, som Sygehuset fik efterhaanden, var ved Modtagelsen allerede i en tarvelig Forfatning. Gentagne Gange spurgte man saaledes Sygehuset, om det ikke kunde bruge en Del mølædt Kapper, og Sygehuset svarede jo, og saa stoppede man de værste Huller. Det kunde se ud, som Direktionen i 1875 ikke vidste dette, for man omtaler da i en Indstilling om Skabe paa Sygestuerne, at Tøjet var saa mølædt.

Af denne sidstnævnte Indstilling ser man, at man endnu i 1875 opbevarede de syges Tøj, som de skulde have paa, naar de kom op, enten liggende paa en tom Seng eller, hvis der ikke var en saadan, paa en Bænk eller paa Gulvet. Man indstiller saa om at faa Skabe til Opbevaring af Tøjet. Forplejningskorpset mente, at Knagerækker kunde gøre det, og Sygehuset indrømmede, at det vilde være billigere, men holdt paa Skabene ogsaa af hygiejniske Grunde: »Ved at op-hænge Klæderne paa en aaben Knagerække, vil det nemlig ved den daglige Rengøring og Afstøvning ikke paa nogen Maade kunne undgaas, at Støvmasserne, der derved sættes i Bevægelse i Luften, vil finde et gunstigt Gemmested, der fra Dag til Dag summerer sig op paa alle Steder med en ru og porøs Overflade, saaledes som Klæderne vil frembyde den, og hvorfra de efter Rengøringen, naar Patienten staar op og ifører sig Klæderne, atter vil blive sat i en livlig og varig Cirkulation paa Stuen og bidrage til at gøre Luften mere eller mindre svanger med Støv.« — Direktionen udviklede dette yderligere, og Resultatet blev, at man i Løbet af de første Par Aar blev forsynet med de Skabe, som findes den Dag i Dag, og som uden Skade kunde være adskilligt større, men som dog er brugelige takket være den Omhu, som Sygeplejerskerne viser ved deres Benyttelse, saa at enhver Plads er udnyttet.

Af andre Ting i Sygestuerne, som skal omtales, er Rullegardinerne. De var nævnt i Reglementet, men de var ikke anskaffede. Saa snart Foraaret kom, blev det imidlertid nødvendigt paa Grund af Solen, der

generede, vel især fordi Væggene var hvide. I Maj 1819 indstillede man derfor om at faa dem. De maatte være af Lærred eller fint Sigtdug, saa tæt vævede som muligt, dels for derved at afholde den brændende Sols Indvirkning paa Sygestuerne, og dels for Varigheds Skyld. Man ønskede dem dernæst spaltede i den halve Højde, for at de kunde benyttes som Markiser, hvad de forøvrigt kun yderst sjældent bliver nutildags. Af en Indstilling fra 1826 ser man, at Gardinsnorene gled over Pinde af Kridtpibestilke eller Pennefjedre, der hvert Øjeblik gik itu, og man anmodede derfor om at faa Pokkenholtridser i Stedet for. Samtidig indstillede man om Gardiner til Sergenters og Koners Værelser (ialt 67 Fag), da det unægtelig var meget »chenant« for Sergenterne og i Særdeleshed for Konerne ved deres Af- og Paaklædning at maatte staa til Skue for Patienterne, som fra den ene Bygning kunde se ind i Værelserne i den anden, ligesom for Beboerne i Rigensgade. I 8 Aar havde Stuekonerne altsaa virkelig levet uden Gardiner for deres Vinduer! Gardinerne blev kun med temmelig lange Mellemlum nedtagne og vadskede, i Reglen hvert 3' Aar, men der tales ogsaa om 5 Aar. Dette beroede vel dels paa, at der var 432 Fag, dels paa, at man maatte have Haandværkere dertil, og det blev derfor dyrt, hvorfor der ogsaa i 1880 blev forlangt af Sygehuset, at Udgiften enten helt maatte spares eller ogsaa væsentlig nedsættes. Sygehuset svarede derfor meget udførligt ved at beskrive Indretningen af Gardinerne og forklare, at det var nødvendigt at have Haandværker dertil, at en af Marinens Snedkere gjorde det i sin Fritid, og at det der-

for kun kostede 33 Øre pr. Fag, medens andre Haandværkere havde forlangt 35 Øre, og at Sadelmager Dichmann havde erklæret, at Gardinerne var anbragte paa den hensigtsmæssigste Maade.

Naturligvis havde man Vandspande paa Sygestuerne, men det er ganske lærerigt at undersøge deres Forhold noget nærmere. Et Par Skrivelser vil bedst belyse nogle i hygiejnisk Henseende næsten ubegribelige Forhold.

^{11/11} 1837. For Garnisons Hospitalets Sygestuer er kun reglementeret 50 Vandspande, hvilket Antal ikke er tilstrækkeligt til dermed at forsyne enhver Sygestue, naar Hospitalet er fuldt belagt, med een Vandspand, og da denne maa bruges til Opvaskning af Spise- og Drikkekar, saa savnes en Spand til hver Sygestue, hvori Urinen kunde tvende Gange om Dagen udenfor Sygestuedøren slaas af samtlige Natpotter fra Stuen for saaledes at bortbæres paa engang og derpaa tilstrækkelig udskylles. Følgen er nu, at Opvartningskonerne maa løbe baade Morgen og Aften med hver enkelt Natpote for at kaste Urinen i de dertil i Gaarden anbragte Ballier, hvorved de ofte kommer til at spilde Urinen paa Gangene og Trapperne, og da dette er en Uorden, som ikke bør finde Sted, saa tillader Direktionen sig at indstille, at der anskaffes endnu 50 stærke Egetræs Vandspande forsvarlig malede og med Paaskrift af Stuernes Nummer til Afbenyttelse ved Opvaskning af Spise- og Drikkekar og andet saadant Brug, hvorimod de nu havende 50 Stykker umalede Spande da kunde anvendes til Urinspande. En saadan kendelig Forskel paa Spandene er absolut fornøden, da de ellers let kunde blive forbyttede, og vil en stærk malet Vandspand koste 1 Rdl. 16 Sk. Sedler og Tegn.

^{25/11} 1837 spurgte Kollegiet, om to sammenliggende Stuer ikke kunde nøjes med een Urinspand.

^{29/11} 1837 svaredes: Direktionen har allerede fremhævet

Nødvendigheden af, at *enhver* Sygestue i Hospitalet forsynes med en Spand, hvori Urinen kunde 2 Gange om Dagen — eller oftere efter Fornødenhed — udenfor Sygestuedøren slaas af samtlige Natpotter fra Stuen for saaledes at bortbæres paa engang. Naar tvende Sygestuer skulde være fælles om Afbenyttelsen af een Urinspand, vilde det jævnlige blive Tilfældet, at medens Spanden afbenyttedes ved den ene Sygestue, Opvartningskonen paa den anden Stue da maatte nødsages til, for at kunne udtømme Natpotterne til de befalede Tider og saa ofte fornødent gøres, at nedbære disse enkeltvis, hvorved Hensigten altsaa ganske vilde forfejles, og den hidtil stedfundne Uorden og Urenlighed, som ved denne tilsigtedes afskaffet, ligefuldt vedblive. — Det kan ej heller antages at ville medføre nogen synderlig Besparelse at lade een Urinspand afbenyttes af to Stuer, thi ved det dobbelte Brug vilde Spanden naturligvis hurtigere oplides og overgaa i kassabel Tilstand, og Vedligeholdelsen altsaa blive forholdsmæssig kostbarere. Enhver Stue *bør* være forsynet med en Urinspand.

⁹/₁₂ 1837 bevilgedes derefter Indstillingen.

Endnu saa sent som midt i Halvfemserne hændte det, at Forf. som Chef paa Epidemiafdelingen paa Søetatens Hospital opdagede, at man paa hver Sygestue kun havde to Vandspande, hvoraf den ene benyttedes til Urinspand, den anden til rent Vand, Opvaskning af Spisegrejer og til Gulvvadsk. Dette Forhold blev selvfølgelig straks rettet, og den Slags Ting kan nu ikke godt tænkes, da Sygeplejerskerne vilde gøre opmærksom paa saadanne Mangler, som Lægerne ikke let har Lejlighed til at faa Øje paa.

Man tænke sig, hvad Rolle Spandene kan have spillet til Udbredelse af den store Koleraepidemi paa Hospitalet 1853, hvor Koleraekskremitter sikkert

ofte har været spildt paa Gulvet og er blevet vadsket op i de Spande, der senere benyttedes til Opvask og Drikkevand!

Til Opvaskningen benyttedes Klude, — naar man havde nogle, men det var meget vanskeligt at faa, og der indstilledes ideligt derom og klagedes over, at man fik ubrugelige Ting som gamle Madrasvaar o. l., men først i 1874 indstillede man om at faa Vidskestykker, der kunde laves af kasserede Lagener og lignende Ting, og det var ikke af hygiejniske Grunde, man indstillede herom, men af økonomiske, fordi man vilde forhindre, at Haandklæder benyttedes.

Med Hensyn til Rengøringen i Sygestuerne udtales det ofte i Begyndelsen, at alt er fundet særdeles godt ved Inspektion af Bestyrelsen, men dette paa et Hospital saa overordentlig vigtige Arbejde maa altid overvaages, for Erfaringen viser, at der let kan sløjes af, og særlig var dette naturligt Tilfældet, saa længe man havde de gamle Stuekoner, der var slet lønnede og forplejede og ikke hørte til Eliten af Befolkningen, og man finder da ogsaa, at medens den flittige Wendt var lægekyndigt Medlem, maatte der ^{26/9} 1834 sendes en Ordre til Regimentskirurgerne: »Direktionen har flere Gange ved at inspicere Sygestuerne haft Lejlighed til at iagttage, at Sygestuernes Udluftning og Rengøring ikke overalt i Hospitalet sker til behørig Tid, men foretages af Opvarningskonerne efter deres Lejlighed, og navnlig var dette Tilfældet idag, da Rengøringen paa adskillige Sygestuer endnu ikke var tilendebragt Kl. 12 Middag, ligesom og Trappegangene var meget smudsige. — Regimentskirurgerne skal

paalægge Kompagnikirurgerne at vaage over, at Sygestuernes Udluftning og Rengøring m. v. ufravigeligt sker til de i Reglementets 16' Kap. § 31 befalede Tider, nemlig om Sommeren til Kl. 7 og om Vinteren til Kl. 9 Morgen, og at Trappegangen Fejning og Vadskning ligeledes sker til samme Tider, saaledes at der da overalt i Hospitalet hersker den behørigte Renlighed.«

Det var og er ikke let at gøre rent i Garnisonshospitalet, for der har altid været og er talrige Kroge, utætte Gulve, daarligt sluttende Fodpaneler, daarlige Gulvbrædder, og stor Overbelægning. Rumfanget pr. Seng har som oftest været og er c. 22 m³, medens man paa Sygehuse ellers ikke gaar under 30 m³ paa Fællestuer, men meget ofte var der og er der opstillet ekstra Senge, og i gamle Dage omtales det gentagne Gange, at der enten laa 2 i en Seng eller, hvad man aabenbart syntes bedre om, man stillede 2 Senge sammen og lagde 3 Patienter i dem. Overbelægning eller tæt staaende Senge gør Rengøringen vanskelig, men dernæst befordrer den Smitte navnlig af saadanne Sygdomme, hvor Smitstoffet spredes gennem Luften fra den ene til den anden. Herunder har Hospitalet altid lidt. Kommer der endnu i vore Dage en Patient med Angina eller Influenza paa en Sygestue, kan man være sikker paa, at mange paa Stuen smittes. Man har derfor ogsaa siden 1912 indlagt Anginapatienter paa Epidemihospitalet.

Naar der saa endda havde været en god Ventilation, men det har man altid savnet. At det har været meget paafaldende, faar man Indtryk af ved at se, at Direktionen Maanedsdagen efter, at Wendt er kommet i

den, skriver følgende Skrivelse, som tillige omhandler et andet hygiejnisk Punkt, nemlig Bade:

$\frac{6}{3}$ 1832. Blandt de Mangler ved Garnisonshospitalet, som Tid efter anden kunde ønskes afhjulpne for at hæve dette Hospital til den muligste Grad af Fuldkommenhed og derved endmere at fremme Hans Majestæts landsfaderlige Øjemed med denne Stiftelse, frembyder sig fornemmelig følgende tvende Hovedgenstande af særdeles Vigtighed:

1) At der ikke paa Sygestuerne kan have den behørig frie Indgang og Gennemstrømning af den friske rene Luft; der er nemlig paa enhver, endog de største Sygestuer, ikkun anbragt tvende Blikkasse-Trækruder, hvis Aabning ikke kan frembringe den behøvede friske Luft i Værelserne, især i saadanne hvor hidsige Feber- eller saakaldte Typhus-Patienter er henlagte, og Savnet maa derfor afhjælpes ved at aabne flere Vinduer til forskellige Tider paa Dagen, saavel om Sommeren som om Vinteren, hvorved en betydelig Del Brændsel opofres til ingen Nytte.

2) Dernæst Savnet af hensigtsmæssig indrettede lunkne- og Rensningsbade, ej alene til de nys nævnte syge, men især til de med veneriske Tilfælde, med Fnat og andre Hudsygdomme beladte; hvilke sidstnævnte Patienter ej alene ved deres længere Ophold i Hospitalet forvolder betydelig og unødvendig Udgift, men ogsaa giver Anledning til — da disse Individuer er saa at sige hjertefriske — at de vænnes til Dovenskab, bliver som oftest kaade og frembringer Uorden i Hospitalet.

Disse for et Hospital saare nødvendige Indretninger og vigtige Betingelser ej alene for de syges Helbredelse og hastigere Kur, men ogsaa for den størst mulige Renligheds Vedligeholdelse, maa Direktionen saaledes indstille til Generalkommissariatskollegiets særdeles Opmærksomhed; og tror vi derhos efter nøje at have overtænkt Sagen, og efter det af Direktionens lægekyndige Medlem desangaaende fremsatte Forslag, at de paaankede Mangler lettest lod sig afhjælpes ved følgende Foranstaltninger:

A. Hvad det første Punkt eller en friere Gennemstrømning af den atmosfæriske Luft i Sygeværrelserne angaar

a) at der over hver Sygestues Dør eller Indgang anbringes et Vindue, som falder skraat indad, hvorved tilvejebringes, at den indstrømmende Luft ikke forvolder Træk paa den syge.

b) at eet eller to — efter Stuens Størrelse — af Sygestuens egentlige Vinduer gøres bevægelige, saaledes at de kan skydes ind- eller udad i fornævnte Hensigt; ligesom og at der desforuden paa enhver af Sygestuerne anbringes endnu een eller flere Ventilatorer eller Trækruder af passende Størrelse.

c) ogsaa vilde det tjene til at forbedre Luften paa Sygestuerne, hvis der fra ethvert af de ved Sygestuerne værende Lokaler for Natskrinene anbragtes et Trækhul paa 12" i Kvadrat, forsynet med Lem, Hængsler og Krog, for indvendig fra at kunne lukkes op og i.

B. Rensnings- og lunkne Bades hensigtsmæssige Forandring og Indretning formenes lettest og uden stor Bekostning at kunne ske, naar

a) Bade- og Rensningskælderen under Kirurgbygningen fik en portativ Forhøjning af Brædder paa selve Badestedets Stengulv.

b) naar Posten blev flyttet udad og det kolde Vand derfra ved et lidet Rør ledet til Badekælderen,

c) naar en passende Kakkellovn, der ikke sluger for meget Brændsel til ingen Nytte, kunde flyttes fra Væggen til Midten af Badeværrelset, ligesom der ogsaa for at forebygge Træk maatte anbringes en dobbelt Dør og Vinduerne forsynes med enkelte bevægelige Trækruder, men forøvrigt gøres meget tætte.

d) naar Badekælderen i Hovedbygningen istandsættes saaledes, som den ved Garnisonshospitalets første Indretning var, vil dette endnu kunde ske ved mindst Bekostning; og da bliver denne Badekælder, hvad den bør være: et hensigtssvarende Badested til varme og lunkne Bade, til sand Nytte for de mange dertil højlig trængende syge,

saavelsom og for de svage Rekonvalescenter, der ikke paa nogen Maade maa udsættes for Forkølelse under eller efter Badningen.

Endelig maa det ogsaa bemærkes, at de fnattede og veneriske benytter Lokumerne i Fællesskab med de andre syge; dette Onde kunde let afværges ved at oprette Skille- rum mellem disse og betegne de for de veneriske og fnattede bestemte Afdelinger med paaslaaede Trætavler.

Ligesom Direktionen nu ingenlunde omtvivler, at disse til Hospitalets Nytte sigtende Forslag vil finde det høje Kollegiums Bifald og velvillige Understøttelse, saaledes tør man ogsaa forvente, at det kgl. Ingeniørkorps maatte vorde paadraget det snarest muligt, og helst forinden Hvidt- ningen af Sygestuerne m. v. tog sin Begyndelse — som plejer at ske i April Maaned — at iværksætte de derhen hørende Foranstaltninger efter Overlæg med Direktionens lægekyndige Medlem, Stabskirurg Wendt og efter dennes nærmere Anvisning.

Der indhentedes derpaa Overslag, og Kongen resol- verede, at den halve Sum maatte anvendes samme Aar.

De Indfaldstrækvinduer, der findes paa Sygehuset, og de Indfaldsvinduer, der findes over Sygestuedørene er Følgen af denne Indstilling. Paa Officerslasarettet havde man en Klap i Døren ud til Gangen til at be- sørge hele Ventilationen.

Ventilationen staar i Forbindelse med Opvarmningen. Denne skete med Brænde indtil 1858, da man begyndte med Stenkul, og i 1875 begyndte man at anskaffe Ventilationsovne. Dette var utvivlsomt en væsentlig Forbedring, men meget har det ikke hjulpet, for Frisk- luftskanalerne er saaledes indrettede, at man ikke kan komme til dem og rense dem, og de er vist alle tilstop- pede. Paa den anden Side blev der ikke lavet gode Af-

trækskanaler, saa man tager ikke meget fejl, naar man paastaar, at kunstig Ventilation saa at sige ikke findes paa Garnisonssygehuset i Rigersgade.

En meget stor Rolle paa et Sygehus spiller ogsaa de saakaldte Tekøkkener til Opvask og Anretning m. m., men saadanne fik Sygehuset først ved en stor Ombygning, der fandt Sted i Firserne, hvorved tillige Sygeplejerskernes Værelser blev bedre, og der indrettedes mere isoleret liggende Klosetter, men disse Forhold skal senere blive omtalte, og ligeledes skal Belysning og Klosetforhold, der ikke alene har Betydning for Sygestuerne, men for hele Hospitalet, blive udførligt omtalte.

Forinden skal blot omtales den Mærkelighed, at Sygehuset har maattet afgive Lokaler til det ganske uvedkommende Ting til meget forskellige Tider.

Allerede før Hospitalet blev aabnet, blev det bestemt, at Lasaretinventaret skulde anbringes paa Hospitalet, og man fik derfor $24/10$ 1818 Ordre til snarest at anvise Lokale dertil. Direktionen svarede, at den maatte beklage, at den ikke vidste, hvor et eller flere Lokaler dertil kunde findes, da der var disponeret over alle Værelser, og Lofterne maatte benyttes til Tøjtøring om Vinteren, da det egentlige Tørreloft ikke vilde blive tilstrækkeligt. Kun 2 Sygeværelser, der havde været bestemte til Prins Frederik Ferdinands Regiment, hvor Inspektøren foreløbig havde henlagt en Del af det kostbareste Inventarium, kunde, naar Hospitalet blev belagt, benyttes, hvis de var store nok. Man tog imidlertid det halve af Loftet i Kirurgbygningen, for det ses af en Skrivelse fra 1825, at Lasaret-

inventaret havde været her, men var blevet fjærnet, da man ikke kunde undvære Loftet til Hospitalets Brug. At anbringe Lasaretinventar paa et Garnisons-sygehus er ikke meget praktisk, for der vil altid for-aarsages Uro paa et Hospital, naar andre end dets eget Personale skal have Ret til ukontrolleret at fær-des der, men ganske særligt er det galt med Lasaret-inventar, for der er en Lejlighed, hvor der til det yder-ste er Brug for dette Inventar og hele Sygehuset paa engang, og det er ved Mobilisering. Skal Lasaretinven-taret ud ved Mobilisering, vil der blive en Kørsel med Vogne og en Trafik af assisterende Mandskab, saa at al anden Tilgang til Hospitalet bliver umulig, d. v. s. Hospitalet vil blive ganske ude af Stand til at fungere som Hospital.

Lasaretinventar har dog imidlertid noget med et Hospital at gøre, men der kom snart en anden An-vendelse af Sygestuer, som er ganske uforstaaelig.

^{19/7} 1819 kom der nemlig Kongens Befaling til, at den største Stue, som var bestemt til Prins Frederik Ferdinands Regiment lette Dragoner, og som f. T. brugtes til Opbevaring af Depotsager, skulde rømmes og afgives til Undervisningen efter den indbyrdes Læremaade for samtlige militære Børn, indtil samme kunde henflyttes til den store Kaserneskoledbygning. — Tre Dage senere var Stuen rømmet, og den følgende Dag indberettedes til Kollegiet, at man havde faaet Kongens Reskript om at ryddeliggøre Sygeværrelse Nr. 34 til Afbenyttelse for Divisionsadjutant, Ridder v. Abrahamsen for deri at fortfare med den indbyrdes Undervisnings-Anstalt. Dog giver Hs. M. allernaadigst

Haab om, at denne Foranstaltning ikke vil være af nogen betydelig Vedvarenhed.

Det er for os ganske uforstaaeligt, at man kunde finde paa at have en Skole med støjende Børn i en Sygestue paa et Hospital, men det viser sig, at ikke engang Lægerne rigtig havde Øje for, at der skal være Ro paa et Hospital, og man kan derfor ikke stille altfor store Fordringer til ikke lægekyndige.

Man havde fra først af lavet Boliger til Funktionærer i selve Sygebygningerne. Ikke blot Sygeplejerskerne boede ved Sygestuerne, men Inspektøren havde sin Embedsbolig under og ved Siden af Sygestuer, og alle Kompagnikirurgerne havde deres Boliger under Sygestuer, uden at der var særlig Etageadskillelse, saaledes som man nu vilde lave det, hvis man vilde indkvartere Sygeplejerskerne i den Bygning, hvori de har deres Arbejde — et System, der har mange Tilhængere, da de er de eneste Funktionærer, som bør indkvarteres i Sygebygninger. Endvidere var alle Kælderlejlighederne beboede. I Tidernes Løb tog man imidlertid flere Sygestuer ind til Boliger. Lægerne maatte ikke være gifte, medens de var i Hospitalet, men det viste sig i 1842, at ikke mindre end 3 gifte boede derinde og havde faaet overladt Sygestuer til Beboelse. De blev saa anmodet om at flytte, men umiddelbart efter indrettede man Bolig for Fuldmægtigen i nogle Sygestuer, og senere fik Apotekeren ogsaa Bolig paa Hospitalet. Det er mærkeligt nok, at de lægekyndige Medlemmer af Direktionerne ikke har haft Øje for, at dette var galt. Man maatte finde sig i, at Reservelægerne boede under Sygestuer, for der kunde ikke skaffes anden Bolig til

dem, men at tillade at benytte Sygestuer til Beboelse kunde have været undgaaet.

Selv i den nyeste Tid er der sket mærkelige Ting. Et nyt Hospital fordrer en Bygningsmaade, som man ikke vilde anvende i almindelige Bygninger, man tænke blot paa spartlede Vægge med afrundede Hjørner overalt, med Linoleumsgulv, der skal holdes saa frit for Ridser som muligt, hvor alt er baseret paa, at man færdes der med største Forsigtighed og Omhu — og saa tænke man sig, at da det nye Epidemihospital var bygget efter alle Kunstens Regler, blev dets Benyttelse som Hospital udskudt, for at Generalstaben kunde have Kontorer der, og de besporede Officerer kunde sidde der. At Lægekorpsset gik ind herpaa, vil Nutiden ikke kunne forstaa — men det er ogsaa allerede 15 Aar siden!

Egentlig Operationsstue fik Hospitalet vist først midt i Firserne. Der nævnes ganske vist en Operationsstue i 1847, men der føjes til, at den ikke er nødvendig hertil og benyttes derfor som Sygestue, men tillige oplyses, at den kun kan bruges om Sommeren, for der er ingen Kakkelovn. Man opererede vist i Almindelighed paa Sygestuerne — afdøde Generallæge Møller fortalte engang, at man i en Provinsby opererede og obducerede paa samme Bord!

I Vinteren 1917—1918 var *Belysningen* en Tid overmaade slet efter vore Begreber, men det var dog ingen Ting i Sammenligning med den normale Belysning i Hospitalet i en lang Række Aar. I Direktionsstuen, der benyttedes blandt andet til Kassationskommissionens Møder, var der 2 Lysestager, d. v. s. man maatte

nøjes med 2 Tællelys. Paa en Sygestue var der kun et Tællelys, og det var kun tændt til Kl. 8 om Aftenen, om Natten kun paa de Stuer, hvor der var Nattevagt. Hospitalets Forbrug var dog c. 200 Lispund (1600 kg) om Aaret. De fleste Steder brugtes Spædelys, men Officererne fik Formlys, da de søgte derom. Der klagedes ofte over Lysene, og man skiftede Leverandør og fik dem i mange Aar fra kgl. Kapelmusikus og Lysefabrikant Bruun.

Natten mellem den 25' og 26' Januar 1828 opstod der Ildebrand i en Sergents Lejlighed, idet han var falden i Søvn uden at slukke sit Lys, og det væltede og tændte Ild i Sengen. Det hele blev ikke til noget videre, men den ulykkelige Sergent blev belagt med Arrest, og han blev aabenbart meget medtaget af Sagen. Som Følge af denne Brand traf man naturligvis Forholdsregler, og bl. a. indstillede man om nogle Metalplader til at stille Lysene paa, for at der ikke skulde ske noget, hvis de væltede. Hidtil havde man stillet Stagerne i et Blikvandfad, men det var ikke stort nok. Endvidere indstillede man om at faa 8 Jærnplader til at anbringe for Askehullerne under de hos Økonomen, i Vadskehuset og i Badekælderen værende indmurede Kedler. Dette synes ganske forstaaeligt, men Motiveringen vilde man ikke finde paa i vore Dage. Der siges nemlig om disse Steder, at man der »ikke sjældent har antruffet Katte, som sniger sig herind i Hospitalet fra andre Steder, og som lettelig kunde slæbe Ild med sig omkring paa Gangene, hvor der ofte, naar f. Eks. en dør om Natten af smitsom

Sygdom, maa hensættes Sengesteder, hvori disse Dyr ligeledes søger deres Leje.«

I 1833 konstruerede Stabskirurg Wendt en Natlampe, som var meget besparende. Der brændtes Tran i den, og ved den kunde Vaagekonen, naar hun skulde give Medicin eller hjælpe en Patient paa anden Maade, tænde Lyset. Paa Trappegangene var der Lygter, hvori der brændtes Tran. I Gaarden skulde der efter Bestemmelsen være 5 Tranlygter, men allerede 1819 klagede man over, at dette var for lidt, og man fik 2 til. I 1829 udtaler man, at disse 7 Lygter alle er af gammel Konstruktion og aldeles ikke svarer til Hensigten, da de kun giver »svag og dunkel« Belysning og som Følge deraf ikke kan oplyse »den lange Strækning imellem hver Lygte i den vidtløftige Gaard, som desuden er beplantet med 3 Rader Træer, hvisaarsag det er forbundet med stor Vanskelighed og Besværlighed at passere Hospitalets slet brolagte Gaard i Mørket, især for Opvartningskonerne og Rekonvalescenterne, som i de mørke Vinteraftener skal hente Maden i Økonomens Køkken og bære den et langt Stykke Vej paa de dertil indrettede Bakker.« Det indstilles derfor, at der anskaffes 5 nye Lygter af samme Konstruktion som de i flere af Stadens Hovedgader opsatte forandrede Lygter, hvilke giver en fortrinlig, klar Belysning, medens to af Lygterne staar paa Steder, hvor de lyser tilstrækkeligt. For dem, der kan huske Tranlygter, (i København anvendtes de vist sidst i Grønningsen og Kastellet), vil Udtrykket fortrinlig klar Belysning ikke kunne siges at være træffende, saa forvænte vi er!

Da Wendt var bleven Stabskirurg og derved kommet i Bestyrelsen, blandede han sig i alt muligt og undersøgte alt med utrolig Energi, og han gik da ogsaa en Runde paa Hospitalet om Aftenen. Derved kom han til Latrinerne, hvor der var ganske mørkt, og Svineriet var derfor frygteligt. Han lod saa anbringe 5 smaa Brandlygter i Skillerummene, saaledes at en Lygte oplyste to Latriner. Til daglig brugtes disse Lygter ikke, de var kun bestemte til Ildebrandstilfælde, men da Wendt tog 5 i Brug, blev der selvfølgelig brugt noget mere Tran, og skønt der ikke blev brugt saa meget som budgeteret, saa opdagede Revisionen straks, at der var brugt mere end i det foregaaende Aar, og spurgte, hvorpaa dette beroede. Takket være den paapasselige Revision fik man herved Oplysninger, som man ikke let havde faaet paa anden Maade. Der gjordes da Rede for, hvorledes man havde anbragt et Par Lygter ved Opgangene i Kirurgbygningen, hvor der ikke var reglementeret nogen, at man holdt tændt lidt længere paa Aaret end bestemt, og at man havde anbragt 5 smaa Lygter paa Latrinerne, saaledes at hver belyste to Lokumer. Alt i alt sørgede man for, at der ikke anvendtes mere Tran end bevilget.

I 1853 gik man over til at anvende Olie til Belysning overalt inde i Bygningerne, men den største Forandring skete, da man i 1856 nedsatte en Kommission til Undersøgelse af, hvilke militære Etablissementer, der egnede sig til Gasbelysning. I 1857 befaledes Indlæggelse af Gasledninger, men det ændredes samme Aar til, at der kun skulde anbringes Gasbelysning i Gaarden, paa Gangene og i 2 Sygestuer. I 1859 var man kommet saa

vidt, at der fandtes 127 Blus i Hospitalet, men Gasbelysningen voldte ikke saa faa Vanskeligheder, mange af Beboerne vilde ikke have Gas, Officerslasarettet fik det ikke med det samme, men man gav Officererne 1 Pund Margarinlys i Stedet for $1\frac{1}{2}$ Pund Talglys om Ugen. Lægerne kunde ikke arbejde ved de flimrende Blus og maatte derfor i deres Vagtstue have Argandsk Brænder. Inspektøren holdt vist ikke af Gas, for han havde Stearinlys helt op i Firserne. Det vigtigste er imidlertid, at man fik Gas, og derved er man blevet staaende, selv om Brænderne er forbedret gentagne Gange, og der nu anvendes Auerske Net. Hovedsagen er, at man paa et slet ventileret Hospital yderligere gør Luften daarlig ved den uhygiejniske Belysning, som Gas er. Kun paa Operationsstuen og enkelte andre Steder, navnlig paa Specialklinikkerne, er der elektrisk Lys. Endnu i 1876 anvendtes Tællelys enkelte Steder, men de afløstes af Petroleumslamper, og Sygeplejerskerne, der en Tid havde Gas, fik Petroleum i Stedet for, der først i 1917 igen er ombyttet med Gas.

Et af de vanskeligste Spørgsmaal paa Hospitalet har *Klosetterne* altid været. Da dette Spørgsmaal har den største sanitære Betydning, og da det kan give Forklaring paa en Del af de mange Epidemier, der tidligere herskede paa Hospitalet, er det ikke af Vejen at fremdrage saa meget som muligt herom, for rimeligvis har Forholdene ikke været væsentlig forskellige paa andre Hospitaler.

Latriner fandtes fra først af paa forskellige Steder, dels i Forgaarden, dels i Baggaarden og dels ved Syge-

stuerne. Angaaende deres Tilstand har man en lille Beskrivelse i det ovenfor nævnte Skrivelse angaaende Brug af for meget Tran til Belysning. Det var i 1834, at man beskrev Tilstanden, før man havde anbragt de 5 smaa Lygter ved Latrinerne: »Forinden denne Foranstaltning blev iværksat, fandt en uforsvarlig Urenlighed Sted i Priveterne, som især foranledigedes ved, at Opvartningskonerne, naar de om Aftenen eller om Natten udtømte Natskrinsbækkenerne, ikke kunde se at tage sig iagt for at overslaa Sæderne, hvilket igen havde til Følge, at Patienterne, som benyttede Lokummerne i Mørke, steg op paa Sæderne og derved forøgede Urenligheden. Denne Ulempe kunde ikke paa anden Maade afværges end ved at sørge for, at der paa disse Steder var tilstrækkelig Belysning, og denne Foranstaltning svarede i den Grad til Hensigten, saa at Hospitalets Lokummer nu til alle Tider er rene og ordentlige.« — Opfattelsen var sikkert en Del anderledes end nu, man vilde f. Eks. vel nu betragte det som en Selvfølge, at de Patienter, der opholder sig i Gaarden, ikke kunde finde paa at lade Vandet i Gaarden, men dengang fandt man det nødvendigt at udtale det som et bestemt Forbud i Reglementet, og det ikke blot for de mandlige, men ogsaa for de kvindelige Rekonvalescenter, og at det ikke var overflødigt, og at det ikke overholdtes, fremgaar af, at Naboen, Finerskærer Petersen, klagede over, at Patienterne lod Vandet ved hans Plankeværk, saa at Urinen flød ind til ham.

Helt udmærket med Renligheden blev det nu ikke, for det varede ikke længe, inden det maatte paalægges

Inspektøren (1834) at føre nøje Opsigt med, at Hospitalets Lokummer vadskes og skures af Slaverne behørigt, da Stabskirurgen flere Gange ved at inspicere Hospitalet har fundet dette at være forsømt. Efter Reglementet skulde det være Opvartningskonerne, der skulde besørge Rengøringen, men det synes, som om man allerede tidlig, maaske altid, har benyttet Slaverne dertil. Samtidig forlangte man, at der paa to Lokummer skulde males med hvide Bogstaver paa sort Bund, paa det ene »Veneriske«, paa det andet »Fnattede«.

Meget faar man ikke at vide om Latrinerne i den ældste Tid, men saa meget kan man se, at der har været Tønder fra først af. De har ikke altid været i den bedste Forfatning, for i 1828 indberettes, at 7 Latrintønder var kassable og i aldeles ubrugelig Stand, og paa de øvrige manglede ialt 40 Jernbaand. Indtil 1868 havde man store Tønder, og man havde Akkord med en Vognmand om for 2 Mark pr. Tønde at udføre Renovationen, og der kan næppe være Tvivl om, at det skete ved Omhældning, thi i det nævnte Aar forsynedes Latrinerne ved Ingeniørkorpsets Foranstaltning med mindre Tønder, »som udføres med Indhold«. Omhældning vil for det første sige, at der blev spildt ikke saa lidt, og for det andet, at Tønderne aldrig blev rensede. Først i 1874 ser det ud til, at man forsøgte med et Desinfektionspulver for at hjælpe paa Stanken, og det siges, at det hjalp ganske godt. Omtrent samtidig forsøgte man en anden Slags Klosetter i Gaarden, hvor Urinen skiltes fra Ekskrementerne, men Konstruktionen var ikke god, saa man fik mange Gener, og man maatte foretage en langt hyppigere Tømning

for November 1818 til $18\frac{8}{1}\frac{9}{2}\frac{6}{2}\frac{5}{4}\frac{9}{0}$ RSk. i Tegn, og da han havde faaet 19 Sk. for Oktober, indstillede man samme Betaling for November.

Det er ikke saa underligt, at dette Spisereglement ikke var meget tilfredsstillende, men man gik en mærkelig Vej for at hjælpe paa det, idet man gav Portneren Tilladelse til, ligesom han havde haft det paa Lasaretet paa Blaagaard, hvor han før havde været, at sælge Mælk, Fløde, Smør, fint Brød, Tobak, Naal og Traad til Hospitalets Betjente og Syge, og hans Efterfølger fik yderligere Lov til at sælge Kaffe, The og Sukker til Opvarningskonerne og andre Funktionærer. Denne Tilladelse gav naturligvis Anledning til mange Misbrug og til mange Klager, men den er først ophævet for ikke mange Aar siden. Økonomen drev i alt Fald af og til Smughandel, og nogle Gange blev han grebet deri og fik enten Irettesættelse eller Mulkter.

Ekstraplejen gav Anledning til mange Bemærkninger fra Medicinalrevisor, men da det ogsaa skete i Slutningen af 1847, meddelte man, at man var ifærd med at udarbejde Forslag til et nyt Spisereglement, og $17\frac{1}{2}$ 1848 indstillede man derom i en længere oplysende Skrivelse:

Saaledes som Direktionen i Skrivelse af $15\frac{1}{12}$ 1847 antydede, har det alt i længere Tid været taget under Overvejelse, hvorledes der uden alt for betydelig Forøgelse af Udgiften kunde indføres en bedre og hensigtsmæssigere Forplejningsmaade for Patienterne i Garnisonshospitalet.

Den ved det oprindelige Reglement for dette Hospital normerede Bispisning er nemlig meget ufuldstændig og savner en passende Afveksling af Retter, ligesom og en Del af de fastsatte Spise- og Drikkevarer er mindre hensigts-

mæssigt fordelte. Saaledes er der til den saakaldte Fuldkost, som er den bedste Pleje, Hospitalet frembyder, og som saadan skulde være skikket til at gengive Rekonvallescenten efter en haard Sygdom de fornødne Kræfter, forinden han udskrives til Tjeneste, vel reglementeret 4 Gange ugentlig Suppe med Kød, men derimod gives de øvrige 3 Dage kun en Portion Vandgrød uden Eftermad; ligeledes savnes en varm Drik om Morgen; thi det kolde Øl, hvorefter der er tilstaaet en uforholdsmæssig stor Portion — 1—1½ Pot daglig — finder kun Behag hos faa af Mandskabet. Men i Særdeleshed trænger den saakaldte Mellemkost, d. e. den Forplejning, der i Reglen gives Patienter, som begynder at komme sig, men som endnu ikke er saa vidt helbredte, at de kan nyde Fuldkost, til en Forandring og Forbedring. Denne Slags Kost bestaar nemlig hovedsagelig kun af Havresuppe, et Næringsmiddel, som den danske Bondekarl er uvant med fra sit Hjem, og som hverken frembyder de styrkende Egenskaber, som maa anses nødvendige under den fremskridende Rekonvalescens, eller den Afveksling, der skulde tjene til at vække den ved en langvarig Sygdom tabte Appetit.

For at bøde paa denne Ufuldkommenhed ved Spisereglementet er der tilstaaet Lægerne Ret til at ordinere Forplejningsartikler udenfor Reglementet for Patienter, som dertil maatte være trængende. At imidlertid en saadan Anvendelse af ekstra Spise i større Omfang medfører adskillige Inkonvenienser er let at indse, ligesom den og er vanskelig at kontrollere og lettelig fordyrer Bispisningen i uforholdsmæssig Grad; Direktionen tror derfor, at en vel indrettet reglementeret Bispisning, der var ansat saa fuldstændig, at Ekstraplejen kun i enkelte Tilfælde blev nødvendig, vilde være at foretrække, selv om den blev noget kostbarere end den reglements-mæssige ordinære Bispisning hidtil har været, og man har derfor ladet udarbejde Udkast til et forandret Spisereglement, hvilket har været forelagt saavel de 3 fungerende som de 4 afgaaede Hospitals-Overlæger til Gennemsyn og Bedømmelse. Samtlige

disse Læger har i det væsentlige været enige i den af Direktionen foreslaaede Bespisningsmaade, og de Vink til enkelte mindre væsentlige Forandringer, som Lægerne har meddelt, er blevne benyttede i de Udkast, som man herved giver sig den Frihed at forelægge det kgl. Generalkommisariatskollegium.

Idet Direktionen indstiller, at der maatte foretages en Prøve med at bespise Patienterne i Garnisonshospitalet efter disse Udkast indtil dette Aars Udgang, maa det i Henseende til Bekostningen bemærkes: at efter den anstillede Beregning vilde Fuldkosten, som bestandig forskrives for det største Antal Patienter, ikkun overstige den nærværende Pris med omtrent 1 Sk., Mellemkosten og stræng Diæt, som efter det oprindelige Spisereglement er i højere Grad mangelfuld, derimod med resp. $3\frac{1}{2}$ og $2\frac{1}{2}$ Sk. daglig; men da dette Resultat er fremkommet ved at ansætte de til de enkelte Maaltider udforderlige Kvantiteter paa det knappest, og da man ikke forinden Prøven tør stole paa, at disse Ansættelser holder nøjagtig Stik, samt da derhos Priserne er saa lavt anslaaede, at Økonomen, hvis Ulejlighed vil forøges, ikke kan paabydes nogetsomhelst Tilskud til de ansatte Kvantiteter, saa tillader man sig at foreslaa, at Betalingen foreløbig fastsættes for Fuldkost til 19 RbSk., Mellemkost til 18 RbSk. og stræng Diæt til 9 RbSk. for hver Dags Bespisning. Da det ligeledes under Prøven vil vise sig, hvorvidt enkelte Modifikationer i de foreslaaede Retter kunde anses nødvendige og gavnlige, saa maatte det være Hospitalsbestyrelsen overladt at foretage saadanne Modifikationer, naturligvis indenfor Grænsen af den approberede Betaling. Naar man saaledes ved en i længere Tid fortsat Prøve har haft Lejlighed til at anstille Sammenligning imellem den hidtilværende og den intenderede nye Bespisningsmaade og er kommen til Kundskab om, hvilke Forandringer der endnu kunde være ønskelige, skal Direktionen tillade sig at indkomme med endeligt Forslag i denne Retning.

Som ovenfor antydet har man bestræbt sig for i de med-

følgende Udkast at fastsætte den ordinære Bispisning saaledes, at det kuns i enkelte Tilfælde kan være nødvendigt for Lægerne at forskrive ekstra Spisevarer, i hvilken Henseende det fortjener at erindres, at efter en derover gjort Beregning beløber Ekstraplejen for Aaret 1847 sig til 1738 Rdl. 25 Sk., hvilket Beløb, fordelt i de i dette Aar hafte 63186 Sygedage, andrager $2\frac{2}{3}$ Sk. pr. Mand daglig. Maa det nu end indrømmes, at der under Benævnelsen »Ekstrapleje« henhører adskillige Artikler, saasom Omslag, grøn Sæbe og andet deslige, som bruges til de syges Kur, er det dog vist, at en ikke ubetydelig Del af dette Beløb kommer paa egentlige Næringsmidler, som maatte anses nødvendige for at supplere den ufuldstændige ordinære Forplejning. Direktionen formener desaarsag, at Bekostningen efter det nye Regulativ ikke vil forøges i nogen betydelig Grad, naar enhver Vedkommende vil iagttage nøje Økonomi ved Forskrivningen af Ekstrapleje.

Af de her fremsatte Bemærkninger vil det høje Kollegium erfare, at Direktionen i det væsentlige er enig med den militære Medicinalrevisor, Dr. med. Wendt, i de af ham i den herved tilbagefølgende Skrivelse af $2\frac{2}{11}$ f. A. fremførte Erindringer, og da nærværende Indstilling slutter sig til det af Revisoren udtalte Ønske om en forandret og simplificeret Bispisning ved Garnisonshospitalet, maa vi saa meget mere anbefale Forslaget til Kollegiets Approbation.

Direktionen maa sluttelig tillade sig at gøre opmærksom paa, at et heldigt Udfald af enhver nok saa hensigtsmæssig organiseret Sygepleje væsentlig beror paa Duelighed og god Villie hos de Folk, til hvem Madens Tillavning er anbeforet, i hvis Magt det staar at tilberede den baade god og slet af de samme Ingredienser, og da dette ikke kan kontrolleres paa anden Maade end ved at sammenligne med Spiser, som under lige Betingelser er tillavede af forskellige, saa maa man udbede sig det høje Kollegiums Autorisation til, at Hospitalsbestyrelsen een Gang maanedlig maatte under Prøven lade en halv Snes Portioner Mad tillave af en af de militære Marketentere eller af Hospitalets egne Be-

tjente, som dertil maatte findes delige, for ved en saadan Sammenligning at kunne bedømme, hvorvidt den af Hospitalets Økonom leverede Mad muligen kunde præsteres bedre for den tilstaaede Betaling. Der har tidligere været anstillet slige Sammenligningsforsøg, hvorved det har vist sig, at den Mad, som i Kaserne-Marketenterier var tillavet for Mandskabet, var bedre behandlet, og at deraf gaves en rigeligere Portion for en billigere Betaling end den, som var tillavet i Hospitalets Økonomi. Ligeledes indstilles, at samtlige til Bispisningen henhørende Fødemidler maatte, saa længe Prøven varer, leveres af Økonomen selv efter derover indgivne Priskuranter, som hver Maaned skal blive indstillede til Kollegiets Approbation, for at han ikke skal have Lejlighed til, hvis der skulde indløbe Klage over Bispisningen, at henskyde sig under andres mangelfulde Opfyldelse af de indgange Forpligtelser.

Det sidste Punkt i Direktionens Indstilling sigter til den mærkelige Stilling, som Økonomen havde. Han fik Betaling pr. Portion og indkøbte vistnok en stor Del af Varerne selv, saa at han derpaa kunde have nogen Fortjeneste, men de vigtigste Varer sluttede Hospitalet Kontrakt om ofte efter Licitation. Dette gjaldt ikke blot Kød og Smør, men ogsaa Vin og Ed-dike, medens Brød naturligvis leveredes som Brød til alle militære Personer. Økonomen var saaledes ikke stillet som Økonomen nu, der selv foretager sine Indkøb og derpaa har sin væsentligste Fortjeneste, men han var heller ikke stillet som Økonoma paa de civile Hospitalet, hvor Hospitalet selv driver hele Køkkenet med en lønnet Bestyrerinde, der ikke har Procenter eller i alt Fald ikke Provision af handlende, men han var en Mellemting, som synes ganske uholdbar. Der er meget, der taler for det ene, meget, der taler for det

andet System, men efter den Udvikling, Diæten ved de forskellige Sygdomme i de senere Aar har gennemgaaet, er der absolut mest, der taler for, at Hospitalet selv driver sin Økonomi, navnlig fordi man derved lettere og billigere kan skaffe de forskellige specielle Diætformer. Paa det gamle Garnisonssygehus er imidlertid kun Systemet med en Økonom forsøgt.

Hospitalets Indstilling approberedes allerede $\frac{1}{3}$ 1848, og man gik straks i Gang med Forsøget, og den $\frac{4}{2}$ 1849 indberettede man, at dette Spisereglement i det hele taget mere tilfredsstillende har opfyldt sin Bestemmelse end det ældre uden dog at være blottet for en Del Mangler, og man indstillede derfor til Intendanturens Approbation, at det indtil videre maatte følges, men da der i adskillige af de vigtigste Ingredienser til Maden er sket ikke ubetydelige Nedsættelser, vil Betalingen være at nedsætte til 17 Sk. for Fuldkost, 16 Sk. for Mellemkost og 8 Sk. for stræng Diæt, hvorom Økonomen er underrettet, og hvortil han ogsaa har været villig. — Dette approberedes $\frac{15}{2}$ 1849, og den næste Maaned meddeltes det Overlægerne, at Meningen var, at Ekstrapleje kun ganske undtagelsesvis skulde bruges og kun til Patienter paa stræng Diæt — en i økonomisk Henseende temmelig tvivlsom Bestemmelse. Foreløbig blev der imidlertid ikke Lejlighed til at gøre flere Forsøg, for Krigen kom paa tværs, da der oprettedes mange Filiallasaretter i København, hvor man brugte det gamle Reglement, og man indstillede derfor allerede i April om at maatte suspendere det nye Reglement, for at der ikke skulde komme Klager fra Rekonvalescenter, der flyttedes til Filiallasaret-

terne. Dette gav Anledning til en længere Korrespondance og en Regulering af Forholdet.

Efter den Tid er der kommet flere Ændringer i Spisereglementet, indtil det nuværende Reglement, der er langt fyldigere end noget andet Sygehusreglement her i Landet, bygger paa den Forudsætning, at Rekonvalescenterne skal have saa kraftig Ernæring, at de ved Udskrivningen har Kræfter nok til at kunne taale Tjenesten, og yderligere tager Hensyn til, at det overvejende Antal Patienter er unge kraftige Folk, der kan spise enormt, og at der ikke bliver meget tilovers fra Børn eller svage gamle, som kan komme enkelte sultne tilgode. Særlig under Rationeringen i 1917—18 har det vist sig, at dette sidste Moment spiller en meget stor Rolle paa et Sygehus som Garnisonssygehuset.

Af stor Betydning for Sygebehandlingen og Renligheden i et Hospital er *Badene*, og det er mærkeligt, at Hospitalet i den Henseende har været meget daarligt forsynet. Man maa erindre, at lige saa vist, som Badning i gamle Dage var meget almindelig, og at der fandtes mange Badstuer, lige saa vist er det, at denne gode Skik efterhaanden kom i Miskredit, da Smitte i høj Grad udgik fra dem, og der fandtes i 18' Aarhundrede kun et Par Badstuer i København. Man skulde dog have troet, at et nyindrettet Hospital havde været nogenlunde godt forsynet, men det var ikke Tilfældet. Der var ganske vist to Badekældere, en i Kirurgbygningen til Rensningsbad, en i Hovedbygningen til egentlige Bade, men tilsammen havde de kun 4 Badekar til 500 Patienter. — Funktionærer tænktes der

vist ikke paa — og disse Badekar var allerede 1820 saa forfaldne, at de næsten ikke kunde bruges, da de var flyttede med fra Blaagaards Hospital, og man anmodede derfor om, at man i Henhold til Reglementet maatte anskaffe 3 nye aflange Trækar, hvert forsynet med Jærnbånd og to Haandgreb samt et af fortinnet Jærnblik ligeledes med to Haandgreb. Dette bevilgedes, men i 1829 kom der en ny Indstilling, som ikke er uden Interesse. Man skriver: »Ved Hospitalets Oprettelse blev der ikke indrettet Styrtebade, hvilke i mange Sygdomme, som er forbundne med Sindsforvirring, ikke alene er meget nyttige, men endog højst nødvendige og desaaarsag ikke burde savnes i et velindrettet Hospital. — Hospitalets Overlæger har ofte klaget derover. De i Hospitalet anlagte to Badekældere er ikkun indrettede for almindelige Bade og er ikke høje nok til deri at anbringe Styrtebad, som i det mindste maa være henved 6 Alen højt. Derimod kunde et Styrtebad anbringes i Vadskehuset, dog gives ej heller her nogen Plads, som for bestandig kunde indtages til dette Brug, og Indretningen maa derfor være portativ.« Det vil koste 34 Rdl. 48 Sk. Sedler og Tegn.

Man fik sit Ønske opfyldt og fik Styrtebadsapparatet, men man tænke sig, hvilken Forestilling det har været, hver Gang det skulde benyttes! Først skulde det stilles paa Plads i Vadskeriet, saa skulde den ulykkelige Patient, man sagde jo, at det oftest var sindssyge, slæbes derover, afklædes i Vadskeriet, formentlig i Vadskeripersonalets Overværelse, og saa puttes ind i Torturanstalten, som Styrtebadet virkelig var, saaledes som det straks skal blive yderligere dokumenteret.

Om det virkelig er blevet benyttet, er maaske tvivlsomt, man hører da i lang Tid ikke noget til det, men derimod faar man at vide, at man allerede i 1832 ikke mere havde varme eller Rensningsbade, thi i en allerede tidligere nævnt Indstilling om Ventilationsapparater omtales ogsaa Savnet af hensigtsmæssigt indrettede lunkne og Rensningsbade især til de med venetriske Tilfælde, med Fnat og andre Hudsygdomme beladte, »hvilke sidstnævnte Patienter ej alene ved deres længere Ophold i Hospitalet forvolder betydelig og unødvendig Udgift, men ogsaa giver Anledning til — da disse Individuer er saa at sige hjertefriske — at de vænnes til Dovenskab, bliver som oftest kaade og frembringer Uorden i Hospitalet.« Man foreslog det derfor indrettet saaledes, at Bade- og Rensningskælderen i Kirurgbygningen fik en portativ Forhøjning af Brædder paa selve Badestedets Stengulv, at Posten blev flyttet udenfor, og det kolde Vand ved et lidet Rør ledet til Badekælderen, og at en passende Kakkelovn, der ikke slugte for meget Brændsel til ingen Nytte, kunde flyttes fra Væggen til midt paa Gulvet, at der anbragtes dobbelt Dør og enkelte Trækrunder men ellers tætsluttende Vinduer. — Naar dernæst Badekælderen i Hovedbygningen igen istandsattes saaledes, som den var ved Hospitalets første Indretning, vilde dette kunne ske med mindst Bekostning, og da vilde denne Badekælder blive, hvad den burde være: et hensigtssvarende Badested til varme og lunkne Bade, til sand Nytte for de mange dertil højlig trængende syge, saavel som for de svage Rekon-

valescenter, der ikke paa nogen Maade maa udsættes for Forkøelse under eller efter Badningen.

I August 1832 var Badekældereren i Orden, og idet man gjorde opmærksom paa, at man derved vilde spare mange Penge paa Grund af den hurtigere Kur af Fnat og Hudsygdomme, som man nu kunde instituere, indstillede man om at faa en særlig Bademester. Dette blev afslaaet, Sygehuset svarede ved en ny lang motiveret Indstilling. Atter Afslag, idet det bemærkedes, at naar det var saa nødvendigt at have en Bademester, kunde man anvende en Sygesergent dertil. Men Hospitalet gav som saa ofte ikke fortabt, man skrev igen, og denne Gang sluttede man: »Skulde iøvrigt det høje Kollegium endnu ikke finde Grund til at tiltræde Direktionens Anskuelse af denne Genstand, tillader man sig tjenstærbødigst at udbede, at Sagen maatte blive Hans Majestæt Kongen allerunderdanigst foredraget.« Det holdt Kollegiet aabenbart ikke af, for nu bevilgedes en Bademester, men ganske vist skulde saa en af de 6 Sygesergenter afgaa.

I 1862 foreslog man Badekældereren og den deri værende Sump istandsat, og i 1874—1875 indrettede man Badeanstalten omtrent som nu. Dette staar i nøje Forbindelse med Vadskeriets Historie, som straks kort skal omtales. I denne Badeanstalt fik man ogsaa Russerbad, hvad man ikke tidligere havde haft, men man havde hjulpet sig ved Imødekommenhed fra Frederiks Hospitals Side, idet alle Sygehusets Patienter, der skulde have den Slags Bade, fik dem paa Frederiks Hospital. Ved Indretningen af den nye Badeanstalt tog man Hensyn til Indretningen paa Kyst-

hospitalet paa Refsnæs, og med Hensyn til Doucher udtalte man, at det var nødvendigt at have en Regndouche, en tyk Straaledouche og en bevægelig Douche (à pistolet) i mindre Højde end de andre og placeret ved et af Badekarrene til varme Bade. Det var uundgaaeligt, at mindst et af Badekarrene var af Sten eller maaske af emaillet Jærn, og dette maatte være i det Lokale, hvor Varmtvandsbadene var. Til Rensningsbadene behøvedes intet saadant. — Man maa altsaa gaa ud fra, at man endnu dengang væsentligst havde Trækar.

Men i 1876 kom der en ny meget aparte Indstilling: »Da det til Sygehusets Badeanstalt hørende Styrtebadsaflukke paa Grund af dets større Rumfang tillader Patienterne at unddrage sig Badet ved at trykke sig op i et af Baderummets Hjørner, og Hensigten med samme, navnlig naar Styrtebadet anvendes paa Simulanter, altsaa ikke opnaas, anmoder man om Bemyndigelse til at lade anskaffe en Gjord eller Sele — som en almindelig Svømmesele med Stropper og 4 i Hjørnerne af Styrtebadet anbragte Ringe, saaledes som vedføjede Skitse udviser, for en Betaling af 10 Kr. Ved Anlæggelse af en saadan Sele paa den badende, vil denne formentlig ikke kunde unddrage sig Styrten eller Douchen.«

Som man heraf ser, var Styrtebadet et Slags Torturapparat, og som saadant benyttedes det. Forf. erindrer fra sin Reservelægetjeneste paa Sygehuset i 1882—1883, at Styrtebadet anvendtes ved Tilfælde af Simulation, og det var ikke nogen blid Behandling. Simulanten jukkedes inde i Styrtebadsapparatet, der var et Skab,

og en Sygepasserkorporal stod udenfor, hvor Hanen var, og kunde efter Behag lade det kolde Vand strømme ned over den ulykkelige. Patienten var derefter ret medtaget og betaget. For vor nuværende Opfattelse af Simulanterne og deres Behandling lyder det som noget utrolig antikveret, og det er dog ikke længere siden, end at en af Sygehusets Læger har oplevet en saadan Behandling og den Gang fundet den i sin Orden. Tiderne har forandret sig, Hospitalerne er ganske anderledes humane Anstalter nu end tidligere.

Vadskeriet spiller i alle Hospitalers Historie en stor Rolle, for dels er god Vadske af stor Vigtighed, dels drejer det sig om en stor Udgiftspost, og der eksperimenteres derfor let forat gøre det saa billigt som muligt. Garnisonssygehuset har ogsaa haft store Vanskeligheder angaaende dette Spørgsmaal, og man finder i Arkivet Masser af Aktstykker derom. Det vil imidlertid ikke være af større Interesse at gaa nærmere ind herpaa, kun Hovedtrækkene skal berøres.

Fra først af var det et almindeligt Vadskeri, man havde, hvor der formentlig blev vadsket i Haanden, men allerede 1824 byggede man om og indrettede saakaldt Dampvadskning, hvortil der benyttedes en Lud, som skulde laves til paa særlig omhyggelig Maade, hvorfor en af Kompagnikirurgerne engageredes dertil. Til Luden anvendtes Bøgeaske, som samledes paa Sygestuerne. Dampvadskningen gav Anledning til mange Klager og mange Smaaændringer, — i 1839 var man meget misfornøjet med Resultaterne, og da der desuden kom Diskussion i Pressen, tog man fat paa nye Forsøg, der førte til, at man kunde naa et meget bedre

Resultat ved at anvende Soda i Stedet for Bøgeaske. I 1862 kom det paa Tale at nedlægge Vadskeriet, men Hospitalet udtalte sig imod at give Vadsken i Entreprise til et privat Vadskeri, og det blev heller ikke til noget den Gang, væsentligst paa Grund af Krigen, men Tanken kom op igen, og fra $\frac{1}{4}$ 1873 overdroges Sygehusets Vadske til Dehns Vadskeri, der laa i Sølvgade lige op til Sygehusets Grund. Dette varede dog ikke længe. Først blev der Tale om en stor central Vadskeanstalt for Militæretaten i det hele taget, men kort derefter, allerede i 1874, erklærede man, at Dehn ikke udførte Vadsken forsvarligt og formentlig tildels ved saadanne kemiske Midler, som indvirkede skadeligt paa Linnedet, og man foreslog derfor, at man selv atter overtog Vadskeriet, og at det indrettedes paa tidsvarende Maade, samtidig med at der indrettedes en Badeanstalt i de Rum, der hidtil havde været benyttet til Fruentimmerafdeling. Denne skulde saa flyttes hen i Hovedbygningen ved den østligste Opgang, hvor den findes endnu. Dehn blev sagt op, og $\frac{14}{12}$ 1875 blev Badeanstalten taget i Brug, efter at Vadskeriet allerede $\frac{1}{11}$ 1875 var sat i Gang.

Større Forandringer med Vadskeriet er der vist ikke sket senere, naar undtages, at Tørrerummet vel nok er forandret, og der er kommet enkelte Forbedringer, bl. a. elektrisk Motor i Stedet for en Dampmaskine, men den Dag i Dag findes ikke Vadskemaskiner, og Konerne maa staa og vadske i Haanden. Pladsen er i høj Grad indskrænket, og det hele er saa antikveret, at man ikke let finder Mage dertil i en større Anstalt.

Som omtalt laa *Lighuset* oprindeligt i den østlige Ende

af Forgaarden, hvor der nu er Have for syge Under-officerer, et underligt Sted, men som det synes tildels omgivet af Plankeværk. Ved det laa nogle Material-skure, og disse Bygningsværker skjulte tildels Officers-lasarettet. Lighuset benyttedes til forskelligt, ikke blot til egentligt Lighus med Obduktionsstue, som i 1838 forøvrigt forsynedes med Ovenlys, men af og til benyttedes det til Værksted. Da der saaledes i 1825 skulde ske en større Ombygning paa Loftet i Kirurgbygningen, hvor der skulde indrettes Tørreloft, og hvorfra Lasarettinventaret, der aldrig burde have været i Hospitalet, skulde fjernes, vilde man have, at Snedkerne skulde tildanne Tømmeret i Lighuset, da de ikke kunde arbejde paa selve Loftet for ikke at forstyrre Patienterne i Sygestuerne nedenunder. Saaledes havde man tidligere uden Vanskelighed baaret sig ad, men denne Gang meddelte Ingeniørerne, at de ikke kunde faa Arbejderne til at arbejde i Lighuset, og man blev derfor nødt til at opsætte Ombygningen, til Belægningen paa Sygestuerne var aftaget saa meget, at det ikke kunde forstyrre videre. Men desuden benyttedes Lighuset som Begravelseskapel ikke blot for afdøde Patienter, men ogsaa for Officerer, der var døde ude i Byen. Som Regel skete Begravelser vel dengang fra Hjemmet, men da der oftest var ringe Plads i Officerernes Lejligheder, gav man Tilladelse til, at afdøde Officerers Lig flyttedes til Lighuset Dagen før Begravelsen, og at denne skete derfra. Der findes ogsaa en Anmodning om at give Plads til Liget af en Officers Hustru, men det synes kun at være sket en enkelt Gang, medmindre man har aftalt det mundtligt.

Hvorvidt Direktionen har strakt sig er ikke godt at vide.

Derimod ved man, at det var en egenmægtig Handling af Direktionen, og at Generalkommissariatskollegiet, da det fik det at vide, naturligvis straks skred ind, for man faar her som saa mange Steder Indtryk af, at Meningen var, at Direktionen intetsomhelst maatte foretage paa egen Haand, Kollegiet vilde regere og viste det ofte samtidig med, at det lykkedes det at dokumentere sin komplette Mangel paa Forstaaelse af Hospitalsforhold. Det, der nu gav Anledning til Kollegiets Indskriden, var, at man i 1825 havde tilladt, at afskediget Kaptajn v. Schultz's Lig maatte indlægges i Lighuset, og Kollegiet tilkendegav derefter Direktionen, at den ikke burde have tilladt det, ligesom Kollegiet forventede, at saadant ikke oftere fandt Sted, da det maatte anses som aldeles stridende mod Hospitalets Øjemed at indlægge døde Legemer. Direktionen blev naturligvis vred over denne Irettesættelse, der kun kunde bero paa Kollegiets Mangel paa Sagskundskab og Indblanding i Detailler, og man svarede derfor ved at berette, i hvilke Tilfælde man havde indrømmet, at militære Lig Natten før Begravelsen maatte henstilles i det isolerede Lighus i Hospitalets Gaard, hvortil ingen andre havde Adgang end dem, der førte Lig dertil eller derfra. De subalterne Officerer, der døde i Byen, hvilket dog sjældent var Tilfældet, da Hospitalet hidindtil havde kunnet optage de fleste saadanne Syge, beboede som oftest et saa indskrænket Lokale, at deri kun var Plads for Ligkisten. Og da den militære Begravelsesmaade var forbundet med et

talrigt Ligfølge af samtlige Regimentsofficerer, havde man ikke taget i Betænkning paa vedkommende Regiments Anmodning at lade Liget hensætte i Hospitalets Lighus for derfra den følgende Dag at blive begravet. Den afdøde Kaptain v. Schultz beboede med Familie to særdeles smaa Værelser, og da han havde staaet ved 2' Livregiment til Fods, og Regimentets Officerer blev anmodede om at følge ham til Jorden, havde man ligeledes tilstedt, at dette Lig Aftenen forud blev henført til Lighuset. Uagtet Direktionen var aldeles overbevist om, at den givne Tilladelse ikke kunde have nogen skadelig Indvirkning, da som bekendt andre Hospitaler tillod, at Lig fra Byen indlagdes, havde man opfordret samtlige ved Garnisonshospitalet værende Regimentskirurger — og det vilde sige alle i København værende — at afgive deres Betænkning, der vedlagdes og bestyrkede Direktionens Overbevisning, at et Ligs Hensættelse i saa kort Tid ikke kunde forvolde nogen skadelig Paavirkning; og at ydermere disse Læger forment, at den offentlige Sundhedstilstand kunde betrygges og sikres, naar det tillodes, at militære Personer, der er døde i deres private Logis af smitsomme Sygdomme, bringes til Hospitalets Lighus. — »Heraf fremgaar, hvorfor man har tilladt det. Endnu idag har man været nødt til at give Tilladelsen igen; da en Overjæger har skudt sig. For Direktionen ved Garnisons Hospitalet møder mange Tilfælde, hvori der maa tages Forholdsregler, og kan Direktionen ingenlunde tro, at det er udenfor Grænserne af dens Virkekreds, naar den med Overlæg stræber at afgøre og berigtige de mødende Anliggender. Det kgl. General-

end tidligere og en omhyggeligere Rengøring. Først i 1905 fik man W. C. i Hospitalet, ogsaa i Gaardlatrinerne.

Langt bedre Oplysninger har man om Klosetterne ved Sygestuerne, og det ser ud til, at der ikke skete nogen Forandring med dem fra Hospitalets Oprettelse, indtil Overlæge Bricka, som var Medlem af Bestyrelsen, rejste Spørgsmaalet i 1874. Til Orientering angaaende Klosettets Beliggenhed og Størrelse kan det oplyses, at et lille Stykke af hver Sygestue nærmest Gangen ved Siden af Indgangsdøren var afskildret, saaledes at Stykket nærmest Vinduet var Opvartningskonens, medens det inderste Stykke var et lille Rum, hvori der stod en Natstol. Om Størrelsen af disse Rum faar man et Begreb, naar man hører, at Sygeplejerskens Værelse var saa smalt, at hun, hvis hun stillede Sengen paa tværs af Værelset ved Væggen ind til Klosettet, maatte ligge krum — Sygeplejerskerne maa altsaa have haft sammenskydelige Senge, ligesom man havde paa Officerslasarettet — men stillede hun den paa langs i Værelset, kunde der overhovedet ikke være andre Møbler i Rummet, og Kakkellovn var der ikke.

Efter disse Oplysninger vil man med Interesse kunne læse Brickas Skrivelse af 19' Februar 1874, som det andet Medlem af Bestyrelsen, Inspektøren Oberst Schøller ikke vilde tiltræde! Bricka skriver:

De paa Københavns Garnisonssygehus værende Retirader er i flere Henseender meget uhensigtsmæssige, af en forældet Indretning og saa lidet stemmende med de Forordringer, Hospitalshygiejnen nu til Dags stiller, at jeg som Medlem af Sygehusets Bestyrelse har anset mig forpligtet til ved nærværende Fremstilling at henlede Generalkommandointendanturens Opmærksomhed paa denne Sag. —

De omhandlede Retirader, af hvilke der findes en ved hver af Sygestuerne, er smaa, aflukkede, umiddelbart op til Sygestuerne stødende Rum, der baade er slet ventilerede og slet belyste. Disse Rum tjener foruden at benyttes som Latriner ogsaa til Opbevaring af forskellige Inventariesager, saasom Koste, Spande, Baller o. desl., som der stadig haves Brug for ved Sygestuernes Renholdelse. I hver af Retiraderne staa der et ganske almindeligt Natskrin, en Indretning, der næppe, naar det paa nogen Maade kan undgaas, bør tilstedes i et Sygehus, der har en saa stor Belægning som det herværende Garnisonssygehus; thi der er den store Fejl ved samme, at Urinen og Ekskrementerne ligger blandede i samme Beholder, hvilket, som almindeligt bekendt, i høj Grad begunstiger disse Deles Dekomposition og derved foraarsager en mer eller mindre betydelig Luftfordærvelse. Føjer man nu hertil, at den inficerede Luft ikke kan finde anden Udgang end til Trappegangen og hovedsagelig til Sygestuerne, hvilken sidste Vej her maa blive den, ad hvilken Luftpasset fortrinsvis vil ledes. Da man kun kan komme til Retiraden gennem en Dør i Sygestuen, da Mørket i Rummet er Anledning til, at den, der benytter Natskrinet, lader Døren staa noget aaben, saa længe han er derinde, og da endelig den ovenfor omtalte Anvendelse af dette samme Rum til forskellige Inventariesagers Opbevaring medfører, at Døren mange Gange om Dagen bliver aabnet, naar et og andet skal hentes eller indsættes — saa vil det være klart, at man her ved hvert Sygeværelse har en betænkelig Luftfordærver. Vel er det ganske vist saa, at der hidtil ikke er bemærket direkte paa-viselige slemme Følger heraf, og at Sygehuset navnlig heldigvis har været forskaanet for Hospitalssygdomme af videre Betydning eller Udstrækning; men det er ikke til at forudse, hvad der mulig engang under sammenstødende begunstigende Omstændigheder kan ske i denne Henseende, og det tør desaaarsag formentlig være Hospitalsbestyrelsens uafviselige Opgave at søge at gøre alt, hvad der kan gøres, for at sikre sig imod en Udvikling af en saadan

Epidemi, som, naar den først har faaet Fodfæste, kan have uberegnelige Følger og medføre de aller største Forstyrrelser i hele Hospitalets Virksomhed. Blandt de Midler, ved Hjælp af hvilke man maa stræbe at forebygge en saadan Ulykke, staar i forreste Række frisk Luft, og alt, hvad der paa nogen Maade kan bidrage til Luftfordærvelse, maa derfor paa det omhyggeligste undgaas. Det fortjener endnu herved særlig at fremhæves, at den ovennævnte Dekomposition af de i Natskrinene samlede ekskrementiøse Stoffer foregaar med største Hastighed og Intensitet i den varme Aarstid, og at det netop er paa denne Tid, at Hospitalet er stærkest belagt. Hvad der efter min Formening da først bør gøres for, at det nu bestaaende uheldige Forhold kan blive forandret, er at ombytte Natskrinene med Luftklosetter. Disse har som bekendt det vigtige Fortrin, at Urinen og de faste Ekskrementer aldrig komme i Berøring med hinanden; derved undgaas — som den daglige Iagttagelse har vist tilstrækkeligt — den ovennævnte Dekomposition af disse Stoffer, og Luften i Værelset holdes ren. Jeg har i denne Anledning raadspurgt en fortrinlig sagkyndig Mand, Hr. Gas- og Vandmester Dahl, som har en stor Erfaring med Hensyn til disse Apparaters Indretning og Anbringelse, og han har efter et paa selve Stedet foretaget Syn, erklæret, at saadanne Luftklosetter meget let vil kunne indsættes i Sygestuernes Retirader, hvorved der da navnlig ved anbragte Jærnrør blev sørget for, at Urinen øjeblikkelig blev ført bort. Opnaas dette, da er med det samme Hovedfejlen rettet; thi de andre mindre væsentlige Mangler ved Retiraderne vil overmaade let lade sig hæve. En bedre Belysning vil saaledes lettelig kunne skaffes tilveje ved Anbringelse af en større Rude ud til Gangen, og, naar Luften i Retiraden ikke mere fordærves fra Natskrinene, er der — i alt Fald naar Ventilationen forbedres noget — ingen Grund til at lægge Indgangen til Retiraden andet Sted, end hvor den nu er, ligesom der heller ikke vil være noget i Vejen for, at Aflukket fremdeles som hidtil benyttes til Opbevaring af adskillige nødvendige Rekvisitter.

Der kunde her mulig rejses det Spørgsmaal, om man ikke maaske kunde nøjes med at have *een* saadan Retirade i hver af de forskellige Afdelingers Etager eller i alt Fald een fælles for to til hinanden stødende Sygestuer. Jeg tror dog af forskellige Grunde at maatte fraraade dette. Hvad det førstnævnte Alternativ angaar, da maa det findes betænkeligt at indrette Retiraden saaledes, at Patienterne, der ikke maa komme ud i den fri Luft (de andre benytter naturligvis kun de i Gaarden værende Latriner), nødes, forat naa til den, til at gaa over Gangen, hvor der til sine Tider er baade Træk og Kulde. Med Hensyn til det sidstnævnte Alternativ (1 Retirade for 2 Sygestuer) skal jeg bemærke, at jeg nærer Frygt for, at denne Patienternes Vandring fra den ene Stue gennem den anden lettelig vil give Anledning til adskillig Uorden. — Efter det saaledes udviklede skal jeg tillade mig herved at anmode Generalkommandointendanturen om at tage denne Sag under nærmere Overvejelse og henstille, om der ikke mulig maatte findes grundet Anledning til i det mindste at gøre et Forsøg med Anbringelse af Luftklosetter i Stedet for Natskrin. At denne Henstilling ikke udgaar fra Hospitalets Bestyrelse i sin Helhed, har sin Grund deri, at Hr. Oberst Schøller ikke deler min Anskuelse om Luftklosetternes Fortrin i nævnte Retning; men i Følelse af Sagens Vigtighed og med den faste Overbevisning, jeg har om, at der ved det foreslaaede vil opnaas en ikke ringe Forbedring i det bestaaende Latrinsystem her paa Hospitalet, har jeg ikke troet at burde unddrage mig for selv at forelægge det foranførte for Generalkommandointendanturen.

Man faar af denne Skrivelse et udmærket Begreb om Retiradernes Indretning, kun kan tilføjes, at Korpslæge I. P. Poulsen, der var fungerende Overlæge paa 2' Afdeling, næste Aar (1875) i Hospitalstidende en passant omtalte Klosetterne, og man ser deraf, at de var ganske mørke, at Fællesbeholderne for Ekskrementer

og Urin var af alt for smaa Dimensioner, saa at de ofte var nær ved at flyde over, og at der om Sommeren, den Tid af Aaret, paa hvilken Afdelingen til Stadighed var stærkest belagt, sporedes altid en kendelig fækal Stank baade i Stuerne og paa Trappen, hvorfra Luften i Sygestuerne netop skulde fornyes og forbedres.

Paa nærmere Forespørgsel oplyste Sygehuset, at der vilde behøves 44 Klosetter, og at disse med Gennembrud i Murene og tilhørende Ledninger vilde medføre en Bekostning af 1682 Rdl., og i Finansaaret 1875—1876 installeredes Klosetterne ved 1' Afdeling, og da man erklærede sig fornøjet med dem, i de følgende Aar i de andre Afdelinger.

At der maatte komme Ulemper af disse nye Indretninger, kan ikke overraske Nutiden, og den første kom allerede Aaret efter eller maaske før. Man havde lige indtil 1901 for Skik paa Garnisonssygehuset som paa mange andre Sygehuse, at veneriske Patienter ikke maatte tage imod Besøg, i alt Fald ikke af Kvinder, hvoraf først og fremmest resulterede, at Patienterne søgte alle Maader til at omgaa Forbudet, medens der er kommet langt mere Orden og Ro, efter at man har ophævet Forbudet og behandler disse Patienter som andre Mennesker, der er blevne syge. I de nye Klosetrum havde man indført den Forbedring, at man lavede en Lem ud til Gangen, saaledes at Spandene kunde fjærnes denne Vej og ikke igennem Sygestuen. Men denne Lem benyttedes til derigennem at indsmugle til de veneriske Patienter forbudte Spisevarer o. lign. Man maatte saa indrette Lemmene til at aflaaes.

Men dette var en Ubetydelighed, det blev meget

værre! I Juli 1878 maatte man skrive: »Efterat Klosetterne paa 1' Afdeling i 3 Aar, og paa de øvrige Afdelinger i et Aar har opfyldt enhver billig Fordring, synes det Tidspunkt, navnlig for 1' Afdelings Vedkommende, at være kommet, at Urinrørene underkastes en fuldstændig Rensning; thi uagtet samtlige Klosetter og Hovedrør udskylles hver Morgen med varmt Vand, som af og til har en Tilsætning af Soda, trænger dog især i de øverste Etager i 1' og 2' Afdeling, Urinlugten igennem Klosetterne ind i Sygeværrelserne, om endog Klosetterne til disse ikke bliver benyttede. — Sygehuset antager, at Urinrørene Tid efter anden er blevne fyldte med Ansamlinger af Slim og Sten, der forhindrer Urinens frie Afløb, hvorfor man ønsker en gennemgribende Rensning af samtlige Rør, der leder Urinen fra Klosetterne til Kloaken.«

Man ser heraf, at der ikke har været Vandlaase paa Rørene, for Stanken steg op og var værst i de øvre Etager. Men det skulde blive endnu værre, og der gik kun 3 Uger, inden Sygehuset igen maatte skrive: »Efter at de i Garnisonssygehusets Sygestuer opstillede Klosetter hidtil har opfyldt deres Bestemmelse, begynder Urinrørene nu at forstoppes, ved at Slim og Sten afsættes i Rørene. Urinen har derfor intet Afløb, men forbliver staaende i Rørene og udbreder derfor ilde Lugt i Klosetrummene og disses nærmeste Omgivelser: Urinen er endog fra Stikrørene trængt ind i Klosetterne og derfra flydt ud paa Gulvet. — Da en snarlig Afhjælpning er nødvendig, idet nogle af Klosetterne i 2' Afdelings Sygestuer ej kan benyttes, anmoder Sygehuset om en lignende Hovedrensning af

Urinrørene i 2' og 3' Afdeling, som nylig har fundet Sted i 1' Afdeling.«

Et Aar efter skriver man: »I Foraaret 1878 blev Ledningerne, der fører Urinen fra Klosetterne, i 1' Afdelings Sygeværrelser til Kloaken overskaarne saaledes, at Rørene fremtidig kunde renses etagevis, og samtidig blev det bestemt, at en lignende Ændring skulde foretages i de øvrige Afdelinger og disse renses en Gang aarlig af vedkommende Haandværker for at forebygge ilde Lugt i Klosetrummene. Da Ledningerne i 1' Afdeling nu tildels er tilstoppede, maa de efterses og tillige henstilles, at de øvrige Ledninger, der ikke er rensede siden det foregaaende Foraar, samtidig bliver eftersete og mulig gennemskaarne som paa 1' Afdeling.«

Hermed er vi endda ikke færdige med disse ulykkelige Rør, som man burde have kunnet forudse vilde volde mange Bryderier, for heldigvis skete der endnu en Kalamitet, der oplyser, hvorledes Rørene var anbragte. Kun 4 Maaneder efter den sidste Skrivelse maatte man nemlig melde: »Da Urinrøret, der fra 2' Afdeling fører gennem Økonomens Spisekammer og videre til Kloaken, er utæt ved Pakningen, drypper Urinen ned i Spisekammeret og har dersteds ødelagt et mindre Parti Sukker!« Der tilføjes: »Ved at meddele dette til Efterretning og snarest mulig Afhjælpning kan Sygehuset ikke undlade at fremhæve det meget uheldige i, at Urinrørene er lagte gennem henholdsvis Inspektørens og Økonomens Spisekamre, thi foruden at det med Rensningen af Rørene forbundne Svineri grænser til Væmmelighed, er det tillige en

meget stor Gene for en Husholdning som Sygehusets Økonomi at skulle afse Brugen af Spisekammeret i 6—8 Dage, hvilket var Tilfældet i forrige Maaned, da Urinrørene blev eftersete.«

Det kan ikke siges, at Sygehuset var heldig med denne Klosetreform, men man maa erindre, at det var det bedste, man havde paa den Tid. Kun skulde man ikke have anlagt Rørledninger, men anvendt løse, transportable Beholdere, og dette Skridt blev gjort ved den store Ombygning, der fandt Sted i Firserne, hvorved man flyttede Klosetterne bort fra den umiddelbare Nærhed af Sygestuerne og samlede dem etagevis i et særligt Rum med stort Vindue til det frie og anbragte Udsugningskanaler, der ganske vist ikke virkede stærkt, men dog var forsynede med stedsebrændende Gasblus til Forøgelse af Trækket. Først i 1905 fik man den sidste Reform, idet man endelig forsynedes med W. C. og Udskylningskummer. At der ogsaa kan være Gener ved dem, vil man næppe kunne komme fra, saa længe man ikke kan faa Patienterne til aldrig at kaste Ting, der kan stoppe Rørene, i dem, men det lader sig ikke gøre, saa længe en stor Del af Befolkningen er ukendt med W. C. Allerede straks efter, at man havde faaet Luftklosetterne, maatte man have Riste i Urinrørene, da Patienterne ikke kunde lade være at kaste forskelligt i Kummerne.

Inden Sygestuerne forlades, er der endnu noget, som maa omtales, og det er Patienternes *Spisegrejer* og deres *Mad*. Der er nemlig ikke særlig Grund til at opholde sig ved, at der kun fandtes Bænke og i Begyndelsen ikke andre Stole end de store Lænestole, som

vel nærmest var for Nattevagterne, at der kun fandtes nogle ganske smaa daarlige Spejle, og at det var meget smaat bevendt med Vandfæde, hvilket vil sige, at Patienternes Toilette næppe var saa overordentlig omhyggeligt gennemført. Spiseredskaberne spiller derimod en større Rolle.

Naturligvis brugte man til at begynde med ikke Glas eller Fajance, men kun Tinsager, og det er først i 1863, at man er kommet saa vidt, at man vil aflevere dem, da man har faaet Glas og Fajance, men naturligvis gik der ikke lidt i Stykker, og Intendanturen gjorde Bemærkninger hertil, hvortil Direktionen 1865 svarede, at ihvorvel man maatte indrømme, at det ikke var lidt, der aarlig itusloges i Hospitalet, var man dog overbevist om, at Udgiften herfor ej var større end Vedligeholdelsesudgifterne vilde andrage, om disse Sager var af Tin, hvorhos man bemærkede, at saavel for Renligheds som Behageligheds Skyld var Fajance og Glas langt at foretrække for Tin og Blik. Først i 1871 blev Glas og Fajance normeret for Sygehuset.

Hvorledes Rensningen af Spiseskaale og Tallerkener skulde finde Sted, var der aabenbart ikke tænkt paa, thi i Direktionsmødet den 28/12 1818 forhandlede man derom, og da man havde befundet, at Opvartningskonerne, naar de rigtig skulde tilse og pleje de syge, ikke kunde faa Tid til at afvadske og skure de syges Spiseskaale og Tallerkener, og denne Forretning iøvrigt efter deres Instruktioner ikke kunde tilpligtes dem, blev Økonomen tilholdt at lade denne Forretning udføre ved sine egne Tjenestefolk; da han erklærede, at han ikke formaaede af sine Indkomster at lønne og

føde flere end dem, han allerede havde i Tjeneste, besluttedes det at indstille til det kgl. Generalkrigskommissariat, at en kommanderet Karl af Garnisonen maatte ham frit forundes. Dette bevilgedes ikke, men han fik Lønning til en Karl. Det varede dog ikke længere end til 1822, inden man forandrede Forholdet, idet det havde vist sig, at det ikke var heldigt, at Økonomen rengjorde Spiseredskaberne, da disse »paa Grund af den Mængde som en masse« skulde rengøres, derved i det hele led for meget og altsaa ofte enten maatte repareres eller endog kasseres. Man besluttede derfor, at Opvartningskonerne for Fremtiden selv skulde vadske og skure Skaalerne i de af Inspektøren anviste Køkkener og Badekældre, imod at dertil blev udleveret det fornødne Brænde og Konerne til dette fik fornøden Aske samt Hø eller Halm. Klude er der ikke Tale om, og det er vist ikke tilfældigt, for som nævnt bliver der først i 1874 Tale om Vidskestykker for at forhindre, at Haandklæder benyttedes.

De Køkkener, hvori Konerne maatte foretage Opvaskningen, var dem, som Kompagnikirurgerne havde til Medicintilberedning, og det kunde disse naturligvis ikke finde sig i. De gjorde derfor Indsigelse i 1834, og det er aabenbart faldet Direktionen vanskeligt straks at tage Standpunkt dertil, for Spørgsmaalet opsattes til et følgende Møde, og paa dette Møde meddeltes: »Direktionen har set paa de ovenfor nævnte Lokaler, hvor Opvartningskonerne skurer Tintøj, og bestemtes, at Inspektøren bør foranstalte, at det i 1' Afdeling værende Køkken indrømmes Opvartningskonerne hver Fredag til Skuring og Rengøring af Inventariesager,

hvortil leveres dem en passende Kvantitet Tørv, for at de kan skaffe sig det fornødne Vand. Ligeledes tilstedes der Konerne Adgang til dette Køkken 2 Timer daglig fra 5—6 Morgen og fra 2—3 Em., i hvilken Tid de maa afbenytte det til eget Brug, dog faar de intet Brændsel dertil. Det paalægges Inspektionssergenterne efter Tur at have Indseende med Ordens Iagttagelse ved Køkkenets Afbenyttelse samt at sørge for, at det oplukkes og aflukkes til rette Tid, og i Særdeleshed at vaage over, at den fornødne Forsigtighed med Ilden iagttages, til hvilken Ende det in specie indskærpes Sergenten af Artillerikorpsset oftere om Dagen og i alt Fald hver Aften at visitere Køkkenet. Som Følge heraf bemyndiges Kirurgerne til at aflukke de dem til Medicinkogning indrømmede Køkkener, hvortil Konerne, naar de ikke skal assistere, ikke bør have Adgang.«

Man kan være temmelig sikker paa, at det ikke blev vanskeligt for Sergenterne at holde Øje med dette Køkken, for det blev rimeligvis ikke benyttet. Det var alt for besværligt først at transportere Spiseredskaberne hen til Kælderen, der tilmed ikke laa centralt, og man kan derfor være overbevist om, at Opvaskningen foregik paa selve Sygestuerne, og det faar man ikke alene Bekræftelse paa ved at se, som det er omtalt, at Opvaskningen foregik i Gulvspandene, men det bekræftes yderligere ved et Forslag fra Sygehuset saa sent som 1877, om at det saakaldte Reservekøkken skulde indrettes dels til Opvask og Rensning af samtlige til Sygestuerne hørende Spiseredskaber og dels til Udvaske af Omslags- og Bandagestykker, samt

at der i bemeldte Køkken indrettes en Stue til Ophold for en Kone, som skulde besørge Opvaskningen af Spiseredskaberne. At denne Foranstaltning har ligget Bestyrelsen meget paa Sinde, fremgaar af Motiveringen og Svaret paa de Indvendinger, der blev gjort. Disse to Skrivelser indeholder adskillige Oplysninger, der har betydelig Interesse, hvorfor de skal blive gengivne udførligt.

^{13/1} 1877 skreves: Hensigten med den tilsigtede Forandring er at fjærne den paa selve Sygestuerne stedfindende daglige Opvask efter ethvert Maaltid, samt Udvaskning af Omslags- og Bandagestykker fra Sygeværelserne. — Efter de Undersøgelser, Sygehusbestyrelsen i denne Anledning har foretaget, maa den anse det nødvendigt, at en fast Kone ansættes ved denne Opvask. Gennemsnitsantallet af Portioner, som udleveres ved ethvert Maaltid, er nemlig 216, men varierer efter Aarstiden fra c. 150—350 Portioner. — Renholdelsen af Spise- og Drikkekar, Tallerkener m. v. saavel som Skuringen af Madbrædter og Madkasser, vil formentlig optage hele hendes Tid til langt ud paa Eftermiddagen og senere om Aftenen efter det sidste Maaltid. — Af denne Grund har Bestyrelsen anset det for hensigtsmæssigt, at denne Kone faar sit Ophold anvist umiddelbart ved det Sted, hvor hun færdes hele Dagen.

Naar Udgiften, som Forandringen af Kælderen medtager, ikke medregnes, vil de forøgede aarlige Udgifter kun andrage Løn og Forplejning til en saadan Stue- eller Opvartningskone, som efter den nuværende Betaling udgør 434 Kr. 20 Øre; men denne Udgift vilde formentlig atter tildels kunne dækkes, naar der i Økonomens Betaling for de syges m. fl. Bispising — for hvilken han samtidig skal have varmt Vand i Beredskab til Opvaskning af Spise- og Drikkekar m. v. — kortedes $\frac{1}{2}$ Øre pr. Forplejningsdag, mod at den nævnte Forpligtelse bortfaldt for Økonomen. Derved vilde der spares c. 380 Kr. aarlig, men det væsent-

ligste Gode ved denne Forandring vilde dog være, at Sygestuerne blev befriede for en saavel i hygiejnisk Henseende som af Renlighedshensyn nu stedfindende Ulempe. Det varme Vand, som behøves til Opvadskningen, har man tænkt at lade afhente ved Dampkedlen — hvor tillige alt Rengøringsvand nu afhentes, i Stedet for, at Sygehuset tidligere hertil har forbrugt 2 Tønder Kul ugentlig. Det i denne Anledning forøgede Kulforbrug til Dampkedlen vilde sikkert blive højst ubetydeligt.

Uagtet det vilde være ønskeligt at have et særskilt Køkken alene til Udvadskningen af Bandagestykker, har Bestyrelsen i Mangel af anden dertil egnet Plads dog foreslaaet, at saavel Opvadsk af Spiseredskaber som Uvadsk af Bandagestykker udføres i samme Køkken, idet sidstnævnte Udvadskning vil kunne lade sig udføre i Eftermiddagstimerne efter endt Opvadsk for Middagsmaaltidet.

¹/₃ 1877: Forinden Bestyrelsen fremsendte sin Indstilling om Indretning af et større Fælleskøkken for samtlige Sygeafdelinger, havde man haft sin Opmærksomhed henvendt paa det ønskelige i, om et saadant Køkken kunde anbringes ved hver Sygeafdeling, men stødte her paa den Hindring, at et saadant Køkken ikke uden større Bekostninger kunde anbringes under 2' Afdeling paa Grund af, at hele Økonomien er anbragt i Kælderen under bemeldte Afdeling. Bestyrelsen har samtidig haft den økonomiske Side af Sagen strængt for Øje, thi den har daglig Erfaring for, at de Midler, der aarlig anvises Bygningsdistriktet til Vedligeholdelsesarbejder ved Garnisonssygehuset, næppe strækker til til det aller nødvendigste, og at en Hovedreparation paa Tag og Fag Aar for Aar bliver mere bydende. — Bestyrelsen har derfor anset det for et allerede stort Gode, om Sygehuset kunde opnaa Erholdelsen af et Fælleskøkken, hvilket formentlig kunde indrettes for en Udgift af 5—600 Kr. — Forsaavidt Forplejningskorpset i sin Skrivelse har udtalt det særdeles ønskelige i, om der kunde indrettes et mindre Køkken for hver Etage i hver Afdeling samt en dermed i Forbindelse staaende Udvidelse af Stuekonernes

Værelser og andre tidssvarende Forandringer, kan Bestyrelsen fuldstændig samstemme hermed, naar Sygehuset paa anden Maade kunde erholde Erstatning for det Antal Sengepladser, som vilde blive inddragne fra de Sygestuer, som i dette Tilfælde maatte afgive Plads til Køkken m. m.; thi Sygehusbestyrelsen maa bestemt fraraade enhver yderligere Indskrækning i det Antal Sygepladser, der f. t. haves til Raadighed. — — — Forat Sygehuset dog mulig kunde opnaa saa betydelige Goder, som er berørte i Forplejningskorpsets Skrivelse, uden samtidig at se Sengeantallet formindsket, henstilles følgende Forslag til nærmere Overvejelse: 1) at den Fløj af Munderingsdepotet, som lukker for Sygehusets østlige Ende og er sammenbygget med dette, inddrages i Sygehuset og omdannes dels til Sygestuer og dels til Sovestuer for de tjenstgørende Sygepassere. (En saadan Inddragning af bemeldte Bygning under Sygehuset skal for en Aarrække siden have været Genstand for gentagne Forhandlinger) eller 2) at alle Patienter, som lider af Syfilis eller Hudsygdomme, indlægges i Marinens Sygehus, der anses som en Filial af Sygehuset.

Sidstnævnte Forslag vilde dog medføre forøgede aarlige Udgifter til Befalingspersonale og Sygepassere paa sidstnævnte Sted, som og til lejede Kræfter til Afhentning af Spise og Drikke til de syge i Filialsygehuset, forsaavidt det ikke maatte anses rettere at ansætte en Økonom dersteds.

Ligesom Bestyrelsen ikke anser Sygehusbygningerne for egnede til Tilbygninger, saaledes maa den ogsaa slutte sig til de af de militære Læger oftere gjorte Udtalelser om, at Garnisonssygehusets Udenomslokaliteter — Haver og Tørrepladse — allerede nu er saa indsnævrede ved Naboejendommene og saa besværet af Skorstensrøg og ilde Lugt fra de samme omgivende Fabrikker, at disse ikke taaler nogensomhelst yderligere Bebyggelse.

Sygehuset fik foreløbig ikke sin Villie, men der forhandlede frem og tilbage, og det endte med den store Ombygning i Firserne, hvorved der opnaaedes i hver

Etage et Tekøkken, hvortil Opvadsknigen kunde henlægges, og hvor den kunde udføres af Piger. Kun under særlige Forhold maatte man hjælpe sig, som man bedst kunde, navnlig naar der var Telte i Gaarden.

At Stuekonerne ikke klagede over Kosten kunde tyde paa, at *Spisereglementet* ikke har været meget afvigende fra, hvad visse Lag af Befolkningen nøjedes med, for Opvartningskonerne levede Aar ud og Aar ind af den samme ensformige Kost, som man nutildags ikke vilde nøjes med. Det ældste Spisereglement saa saaledes ud:

Fuldkosten bestod af:

Morgen 15 Lod Rugbrød og 1 Lod Smør og $\frac{1}{2}$ Pot Øl.

Søndag Middag Kødsuppe og Kød og 11 Lod Rugbrød, — Aften 3 Pægle Byggrynsgrød med 1 Lod Smør, 15 Lod Rugbrød med 1 Lod Smør og $\frac{1}{2}$ Pot Øl.

Mandag Middag Byggrynsgrød med 1 Lod Smør, 11 Lod Rugbrød med 1 Lod Smør, $\frac{1}{2}$ Pot Øl, — Aften 1 Pot Bygsuppe, 15 Lod Rugbrød med 1 Lod Smør og $\frac{1}{2}$ Pot Øl.

Tirsdag som Søndag.

Onsdag Middag som Mandag, — Aften Byggrynsøllegrød, 15 Lod Rugbrød med 1 Lod Smør.

Torsdag som Søndag.

Fredag som Mandag.

Lørdag som Onsdag.

Man behøvede ikke at være mange Aar paa Hospitalet, før man kunde Spisesedlen saa godt uden ad, at man var sikret mod Overraskelser! 3 Gange om Ugen, senere dog ændret til 4 Gange Kødsuppe og Kød, ellers saavel til Middag som Aften Byggrynsgrød eller Bygsuppe! 7 Gange om Ugen Vandgrød, 2 Gange Øllegrød og 2 Gange Bygsuppe!

Hvad der kunde tyde mod, at dette var ganske almindeligt i Befolkningen, er, at Hospitalet ikke uden Grund kaldtes for »Grødsloppet«, hvilket Navn det har bevaret til Nutiden!

Mellemkosten var endnu mere ensformig:

Søndag: Morgen 6 Lod sigtet Rugbrød med 1 Lod Smør, $\frac{3}{4}$ Pot Havresuppe. — Middag $\frac{3}{4}$ Pot Havresuppe, 6 Lod sigtet Rugbrød. — Aften $\frac{3}{4}$ Pot Byggrynsgrød med 1 Lod Smør, 6 Lod sigtet Rugbrød med 1 Lod Smør.

Mandag Morgen og Middag som Søndag. — Aften $\frac{3}{4}$ Pot Bygsuppe, 6 Lod sigtet Rugbrød med 1 Lod Smør.

Tirsdag som Søndag.

Onsdag Morgen og Middag som Søndag. — Aften Byggrynsøllegrød, 6 Lod sigtet Rugbrød med 1 Lod Smør.

Torsdag som Søndag.

Fredag som Mandag.

Lørdag som Onsdag.

Men den strænge Diæt var endnu simplere:

Hver Middag $\frac{3}{4}$ Pot Havresuppe, 2 Lod sigtet Rugbrød skaaret i Skiver til Suppen.

Hele Dagen at drikke $1\frac{1}{2}$ Pot Havresuppe, der udleveres halv Portionsvis ad Gangen saa meget, som Lægen anordner.

Spædebørn og i Almindelighed Børn under 7 Aar gives efter Omstændighederne Mælk og Brød, imod at den reglementerede Kost indgaar. — Dersom der af Lægen for en eller anden Syg ordineres anden Slags Mad eller Drikke, saasom gammel Vin, Brændevin, dobbelt Øl, Mælk, Franskbrød, Surdej, Peberødsøl, Øllebrød, Risengrynsuppe, Rødløg, Citroner, Æg etc., der ej i dette Reglement er bestemt, skal det leveres. — Havresuppe kan faas hele Dagen efter Lægens Anordning.

Den daglige Spisetid i Hospitalet er til Frokost Kl. 8, til Middag Kl. 12 og til Aften Kl. 6 slet.

Prisen, der betaltes Økonomen, beregnedes f. Eks.

kommissariatskollegium bedes tjenstligst fastsætte, om uagtet de anførte og lignende Bevæggrunde til enkelte Ligs Optagelse i Hospitalets Lighus Natten over, det skal forblive ved det høje Collegii ubetingede Bestemmelse, paa det at Direktionen kan se sig autoriseret at kunne give et benægtende Svar.«

Hvad sagde saa Kollegiet hertil? Naturligvis maatte der trækkes i Land, men som det hyppigst sker, naar der er gjort en Dumhed, saa er Autoriteten ikke overlegen nok til at sige: jeg tog fejl, men her søgte det at trække i Land ved et Kompromis. Hospitalet fik nemlig Lov til, naar Nødvendigheden udfordrede det, at lade Lig af de i virkelig militær Tjeneste staaende Personer indlægge i Lighuset dog først Dagen før Begravelsen, og Liget maatte være lagt i Kisten og denne tilslaaet. Man lod altsaa, som om Indsigelsen kun gjaldt den afskedigede Officers Lig. Nej, havde man været klog, saa kunde man maaske med nogen Berettigelse have gjort Indvendinger imod, at der mødte stort Ligfølge, rimeligvis ogsaa militært Kommando, i Gaarden, for det kunde maaske vække Forstyrrelse i et Sygehus, man denne Side af Sagen synes man slet ikke at have tænkt paa, og det var vel ogsaa noget, man ikke tog meget Hensyn til, siden man ikke betænkte sig paa at holde Skole i Hospitalet.

I 1850 var der Tale om Flytning af Lighuset, for Hospitalet skrev til Ingeniørkorpset, at ifølge Armeintendanturens Skrivelse skulde »den Bygning, hvori Lig- og Obduktionsstuerne nu findes, saavel som det dertil stødende Skur og det omgivende Plankeværk p. p. paa Grund af at disse Genstande i saa høj Grad be-

lemrer Hospitalets Gaardsplads, nedbrydes, og Pladsen ryddeliggøres, samt de anførte Lokalteter henflyttes til Hospitalets Tørreplads efter nærmere Konference med Hospitalsdirektionen.« Det blev dog ikke til noget dengang, men først i 1871 lykkedes det at

Kirurgbygningens Nordside.

flytte Lighuset om i Baggaarden, hvor det nu er. I 1909 byggedes Laboratoriet i Tilslutning til Lighuset, saa at Obduktionsstuen kom i Forbindelse med Laboratoriet, et væsentligt Fremskridt, idet Sektionerne nu foretages af de særlig sagkyndige Læger, der er knyttede til Laboratoriet, medens det tidligere var Lægerne

paa de enkelte Sygeafdelinger, der maatte foretage Sektionerne.

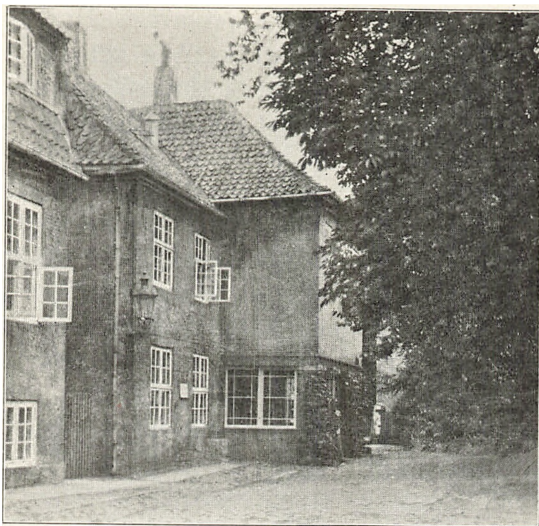
I den vestlige Del af Kirurgbygningen fandtes i Kælderen et Par *Cachotter*, der havde Vindue forsynet med Jærnstænger ud mod Tørrepladsen. Der har aabenbart været en lille Gang som Fortsættelse af Kælderen Midtergang, og fra denne har der været

Indgang til de to Celler. Skillerummene er nu flyttede, men man kan dog tydelig erkende, hvorledes det har været indrettet, og navnlig findes endnu langs Loftet i hvert af de to Rum i næsten hele Rummets Dybde et firkantet Trærør, der udadtil gaar igennem Muren og er lukket med en Rist, indadtil er aabent, men kan lukkes med et Skod. Det har sikkert været Ventilationskanaler, da Vinduerne ikke har kunnet lukkes op, hvis man vilde undgaa, at Arrestanterne skulde faa Forbindelse med Omverdenen. Man havde ikke Sygeværrelse for syge Arrestanter, men det har man faaet senere, da man ikke i de militære Arrester har Sygestuer. Umiddelbart efter Wendts Død i 1838 var der en Afdeling, som rejste Spørgsmaalet om et saadant Sygeværrelse paa Hospitalet, men Direktionen svarede, at Indretningen vilde medføre adskillige Vanskeligheder og Udgifter, men desuden frembød der sig flere Betænkeligheder mod at henlægge en syg Arrestant i et afsondret og aflukket Lokale. Disse synes ret ejendommelige: »Der vilde nemlig i dette Tilfælde ikke kunne have det nødvendige og uafbrudte Tilsyn med, at en saadan Patient nøjagtig iagttog Lægernes Forskrifter, saavel i diætetisk som i medicinsk Henseende, hvorved det ofte vil blive ham muligt at forhale sin Helbredelse; ej heller kunde der ydes en saadan afsondret og indelukket Patient den øjeblikkelige og vedvarende Assistance, som hans Sygdom i mange Tilfælde kræver. Det ovennævnte Forslag havde vel allerede forlængst været paatænkt af Direktionen, men var igen blevet opgivet, fordi dets Iværksættelse ved Sagens Overvejelse fandtes af flere Grunde ej at være

tilraadelig.« Det hændte desuden ikke ofte, at der indlagdes Arrestanter, og man vilde derfor hellere vedblive med at rekvirere Vagt fra Afdelingen, naar det var nødvendigt.

Cachotten var altsaa ikke til de syge Arrestanter, men hvortil da? Til Straf for Patienter eller Funktionærer, der forsaa sig i Hospitalet! Patienter kunde saaledes komme 4 Timer i Cachotten for at drikke Brændevin paa Stuerne, og ligetil 1843 blev Opvartningskonerne af og til straffede med at puttes i Cachotten, men det skete sjældent. Forf. mener at kunne erindre, at den i et enkelt Tilfælde blev benyttet, medens han var Reservelæge, og man sagde dengang, at der var fælt med Rotter dernede.

At der ikke var meget Brug for den, fremgaar af, at Direktionen en Tid lod det ene Rum blive benyttet til Brændekælder, men det havde Kollegiet formodentlig faaet Nys om, for en Dag dukkede et af Kollegiets Medlemmer op og besaa Kælderen og gav øjeblikkelig Ordre til at rydde den, og det hjalp ikke, at Direktionen forsikrede, at man havde nok af en Cachot.

Officerslasarettets Sydside.

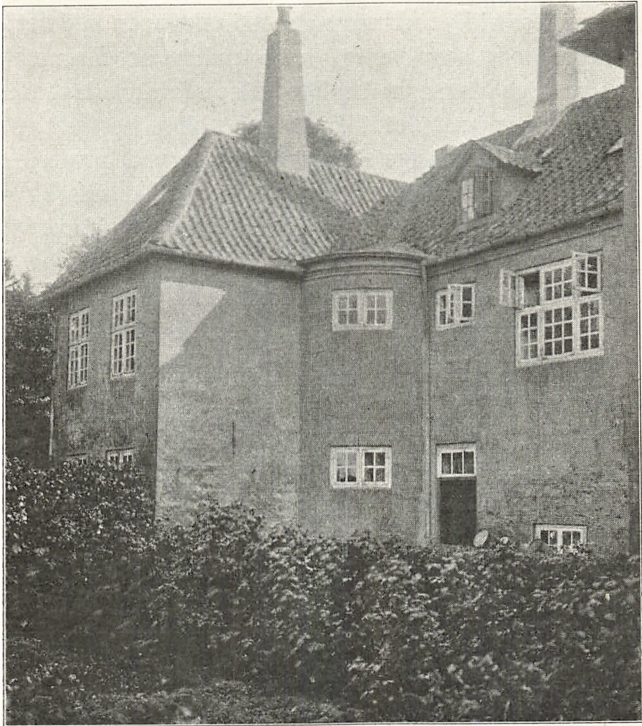
Officerslasarettet har altid været noget for sig selv, dels fordi det havde sin særegne Bygning, dels fordi der til det var knyttet Hospitalets eneste Legat, det af den store Legatstifter Amsel Meyer stiftede Legat paa 12500 Rdl. For Renterne af dette Legat dreves Officerslasarettet i den første Tid, og indtil 1829 afholdtes alle Udgifterne deraf, men der blev fra Revisionen da gjort opmærksom paa, at det var stridende mod Fundatsen, idet Legatet kun kunde betale Vedligeholdelse af Inventaret, medens alle andre Udgifter skulde i Hospitalets almindelige Regnskab. Da Legatet kun maatte anvendes til Vedligeholdelse af Inventaret, brugtes der ikke meget af det, skønt man var noget mere villig til at anskaffe Ting

til Officerslasarettet end til det øvrige Hospital, og Kapitalen voksede derfor stærkt. Ved kgl. Resolution af 1/6 1860 approberedes det, at Kapitalformuen deltes i to Fonds, den ene paa det oprindelige Beløb, 12500 Rdl., den ekstraordinære paa c. 32300 Rdl. Det ordinære Fond skulde benyttes paa den af Testator bestemte Maade til Inventar til Officerslasarettet, det ekstraordinære Fonds Kapital skulde opbevares for engang i Tiden at anvendes til Officerslasarettet i København, men Renterne maatte indtil da anvendes til Understøttelse for syge Officerer, for at sætte dem i Stand til at genvinde deres Helbred. Det ordinære Fond er nu paa c. 48000 Kr., det ekstraordinære paa c. 70000 Kr.

Bygningen var ogsaa noget særligt, idet den nemlig var det gamle Laboratorium, som Guldmageren Borro havde haft, og som han byggede over sin filosofiske Ovn, der blev flyttet fra dens første Plads bag Børsen. Bygningen er meget ejendommelig med sin aabne Loggia, hvorover en stor Udbygning, der hviler paa svære Søjler, opbyggede af store tilhugne Sten af norsk Marmor og sandsynligvis stammende fra Ruinerne af den store Rundkirke, Mariæ Rotunde, som Christian den Fjerde paabegyndte, men aldrig fik fuldført, lige bag Officerslasarettet. Forøvrigt havde Bygningen oprindeligt kun en Etage undtagen i Midten, hvad man dels kender fra Billeder dels kan se af, at den øverste Etage er bygget af gule Sten, medens den underste er bygget af røde Sten.

Om Bygningen i Hospitalets første Tid ved man ikke meget andet, end at den var overordentlig fug-

tig, saa at Værelserne i Stueetagen ikke kunde benyttes til Sygeværrelser. Der foretoges mange Reparationer, men det hjalp ikke, og Sygehuset skrev da i 1827,

Officerslasarettets Nordside.

at uagtet de mange betydelige og kostbare Reparationer, som Tid efter anden var blevet foretaget ved Officerslasarettet var og blev den underste Etage i den Grad fugtig, at Værelsene næsten aldrig kunde benyt-

tes til syge. Direktionen frygtede desuden for, at den synlige Bedærvelse af Tømmerværket i bemeldte Bygnings underste Etage kunde have farlige Følger for hele Bygningen og foraarsage en pludselig Standsning af dens fremtidige Afbenyttelse. Direktionen bad derfor Kollegiet om saa hastigt som muligt at foranstalte ved kyndige Mænd en Undersøgelse af denne Bygnings Tilstand, hvorved det tillige kunde blive bestemt, paa hvilken Maade mulige Reparationer derved burde foretages, eller om en Hovedforandring, hvilket sidste man troede vilde blive en nødvendig Følge, burde foretages, da det var bekendt, at Bygningen hvilede paa en Sumpgrund, og at den underste Etage forhen ikke kunde benyttes til andet end til et Køkken, hvori en Sumppest var anbragt, for derved at udbringe det i Grunden ansamlede Vand.

I Januar 1831 var Stueetagen istandsat, og man syntes, det havde hjulpet godt, og anbefalede, at de andre Stuer behandledes paa samme Maade, »saa-fremt Korpset tror at kunne stole paa, at de mod Fugtighedens Indtrængen anvendte Midler i Tidens Længde holder Prøve. Væggen mellem Nr. 205 og 206 skønnes ikke fugtig, dog er Fodpanelerne paa begge Sider for en Del opraadnet.«

Foruden af Fugtigheden var man plaget af Røg. Oprindelig var der ikke Kakkellovne men »Varmemas-
skiner« i Officerslasarettet, men disse ombyttedes dog allerede 1820 med Kakkellovne. Røgulempen omtales ofte, og Fugtigheden blev man ikke fri for. I 1845 skrev man til Ingeniørerne: Røgen i Officerslasarettet særlig ved østlige og sydlige Vinde, var saa slem, at

de syge Officerer ofte maatte undvære Kakkelovensvarmen i den strængeste Kulde. Skønt der var opsat Røgfordrivere paa Skorstenene, var dette Onde ikke afhjulpet. Man bad derfor om en fornyet Undersøgelse. Man fik et Svar og gjorde derefter Indstilling, om det ikke var bedre at foretage en radikal Forbedring end begynde igen at lappe paa Bygningen. Hospitalet maatte da atter udtale sig og dette skete i en Skrivelse af ^{6/11} 1846:

Ved at foreslaa en radikal Forbedring er vi gaaede ud fra den Forudsætning, at det lod sig gøre at tilbygge endnu en Etage, hvorved der vilde vindes Plads, saaledes at hele den underste Etage kunde opgives som Sygelokale og derimod benyttes til andet hensigtsmæssigt Brug. — Direktionen havde navnlig tænkt paa en forbedret Badeindretning, som der var meget Brug for —. Den nuværende øverste Etage er ikke i nogen synderlig Grad besværet af Fugtighed, og da den i nogle af Værelserne stedfindende Røg, der sandsynligvis er en Følge af, at Officerslasarettet har en lavere Beliggenhed end Hovedbygningen, maatte antages at ville hæves, naar Skorstensrørene ved en tilbygget Etage forhøjedes, saa vil disse Værelser blive fuldkomment brugbare og i Forening med de tilbyggede afgive fornøden Plads for syge Officerer. Af Hr. Major Nissens Skrivelse erfares det imidlertid, at det formedelst Murværkets Svaghed i den omventilerede Bygning ikke anses tilraadeligt paa anførte Maade, nemlig ved en paabygget 3' Etage, at tilvejebringe et nyt Sygelokale for Officerer, og da det vilde være umuligt at paavise et andet passende Lokale i Hospitalet, hvortil Officerslasarettet kunde henlægges, samt da det derhos vilde være betænkeligt at bebyrde den kgl. Kasse med en saa betydelig Udgift, som Bygningens totale Nedbrydelse og Genopbyggelse vilde medføre, saa længe der dog er en Mulighed for, at de paaankede Ulemper blot nogenlunde kunde afhjælpes, formener Direktionen, at man maa for-

søge at forbedre det bestaaende saa godt, det efter Omstændighederne lader sig gøre, og maa derfor foreslaa, at de Forslag til Afhjælpning af Røgen, som man tidligere har omtalt, maa blive gennemførte. Fugtigheden kunde vel nok formindskes, naar man skaffede bedre Lufttræk omkring Bygningen, og de Genstande fjærnedes, som kunde tænkes at bidrage til Fugtighedens Vedligeholdelse og Forøgelse. — Dette formenes at kunne opnaas, naar den udfor Officerslasarettet beliggende Lighusbygning, der er anbragt paa et aldeles u hensigtsmæssigt og for Hospitalet i det hele meget ubelejligt og upassende Sted, saavel som det i Nærheden af Officerslasarettet opbyggede Materialskur bortflyttedes til andre mere passende Steder paa Hospitalets Grund. — Direktionen maa derfor tjenstligst anmode det kgl. Ingeniørkorps om at ville søge at udvirke det kgl. Generalkommissariatskollegiums Tilladelse til Henlæggelse af Lighuset og Materialskuret til mere passende Steder samt til Indretning af et hensigtsmæssigt Badelokale — som muligen ved samme Lejlighed kunde opnaas — og skal Direktionen, naar saadan Tilladelse er erhvervet, nærmere udtale sig om, hvor disse Lokaler hensigtsmæssigen kunde anbringes. — Direktionen maa sluttelig bemærke, at omendskønt de hyppige Klager, som de syge Officerer har fremført over Fugtigheden, ingenlunde kan siges at være ugrundede, hvilket Værelsernes Udseende noksom tilkendegiver, er de dog vistnok for en Del overdrevne og ofte fremkaldte ved, at Værelserne kun er malede med Limfarve, hvor Fugtighedspletterne slaar igennem og straks ved Indtrædelsen i Værelset viser sig tydeligt for Øjet. — Naar Væggene blev afskrabede og enten tapetserede eller oliemalede, og Værelserne i det hele erholdt et hyggeligere og pynteligere Udseende — hvortil navnlig ogsaa vilde bidrages ved at forsyne Vinduerne med hvidt Glas, — vilde vistnok en stor Del af Klagerne bortfalde. — Paa denne Omstændighed har man ikke villet undlade at henlede Korpsets Opmærksomhed i Haab om, at der til næste Sommer kunde foretages noget i denne Retning, fornemmelig med de Værelser, hvori Fugtigheden er mest synbar.

Da der var gaaet 9 Maaneder, kom Sagen igen til Hospitalet med Forslag til Forandringer, som man var tilfreds med, men man foreslog nu for at faa Bugt med Røgen at forsøge et paa den Tid omtalt Varme- og Ventilationsapparat af Duvoir-Leblanc, som ikke var forsøgt her i Landet, men som den danske Patent-haver, Gamst, erklærede udmærket kunde forsøges i en saadan mindre Bygning som Officerslasarettet, hvor dets Installation vilde koste c. 3000 Rdl. Direktionen mente, at man maatte kunne faa Gamst til at installere det, saaledes at han først fik Betaling, naar det efter et Aar viste sig at være godt, medens han, hvis Forsøget mislykkedes, skulde være pligtig at fjerne det igen. Direktionen knyttede dernæst nogle Bemærkninger til Forslaget om Lighuset, — men saa kom Krigen, og der skete intet.

Et Tilfælde var nær kommet Direktionen til Hjælp, men skønt der ikke kom noget ud deraf, maa der dog berettes derom, da det gav Anledning til nogle Forslag, som giver en Del Oplysninger om forskellige Forhold i Hospitalet og dets Omgivelser.

¹⁶/₂ 1850 skrev Hospitalet til Armeens Intendantur:

Ved den i det militære Varedepots Værksteder Natten imellem sidstafvigte Søndag og Mandag opkomne Ildløs svævede Garnisonshospitalet i øjensynlig Fare, da den Bygning, hvori Ilden opkom, er umiddelbart sammenbygget med Hospitalets Hovedlængde, hvortil den oprindelig har henhørt, og staar i saa nær Forbindelse med denne, at den netop i den Etage, hvor Ilden rasede stærkest, til dels ikkun er skilt fra Sygestuerne ved et Bræddeskillerum. Desuden er den Varedepotet tildelte Grund ind til Hospitalet omhegnet med et Plankeværk, hvortil er bygget Træskure,

ligesom Hospitalets Lighus, som befindes tæt ved, ogsaa er omgivet dels med Plankeværk, dels med et halvtags Træskur, som af Ingeniørkorpset er opført til Opbevaring af sammes Materialier og af Brandredskaberne; hvis Ilden ikke ved Brandkorpsets Raskhed var bleven saa hurtig dæmpet, vilde disse Genstande snart være blevene antændte, og Ildens Forplantelse til Hospitalsbygningen uundgaaelig. — De skrækkelige Følger, en Ildløs vilde medføre for et Hospital, som er belagt med en Mængde saarede og lemlæstede Mennesker saavel som af haardt angrebne indvortes Syge, der ej kan redde sig selv, og som derfor, naar Ilden angreb Trappegangen, maatte gives til Pris for Luerne, er næppe tilbørligen overvejede af den Kommission, der i sin Tid var nedsat for at organisere »Guldhushbygningernes Omdannelse til et Garnisonshospital«; den havde vistnok i saa Fald næppe givet sit Minde til, at en Bygning, der er saa nøje sammenføjet med Hospitalet, at dette end ej er sikret ved en ordentlig Brandmur, anvendtes til en saa faretruende Bestemmelse: at overlade den til Værksted for en Mængde civile Arbejdere, som ej kunde ventes at ville iagttage behørig Forsigtighed i Omgangen med Ild og Lys, og med hvem det ikke er muligt at føre nogen Kontrol i saa Henseende.

Af denne Indledning ser man, hvor forskrækket Ildebranden har gjort Direktionen, og det er forøvrigt mærkeligt, at det er gaaet godt i den meget brandfarlige Bygning i 100 Aar, men Grunden maa vel søges i, at der er Vagt Dag og Nat. Smaabrænde har der været adskillige Gange, men det er aldrig blevet til noget alvorligt. Endnu mærkeligere er det, at der ikke synes at være gjort opmærksom paa Brandfaren undertagen i denne Skrivelse og i en Skrivelse angaaende et nyt Sygehus fra den nuværende Chef, og endelig i Arkitekt Ingemanns Forslag til en Ombygning af Sygehuset.

Hospitalet greb altsaa Lejligheden, da Ildebranden gjorde det nødvendigt at foretage betydelige Bygningsarbejder paa Bygningen, til at foreslaa, at hele Bygningen skulde tilbagegives Sygehuset, og at der i den skulde indrettes Officerslasaret, idet man mente uden større Bekostning at kunne faa 15 anstændige 2 Fags Værelser, som i fornødent Fald kunde forsynes med 2 Senge, foruden Korridorer, Opbevaringssted for Inventaret og andre fornødne udvendige Bekvemmeligheder. Hospitalet vilde derved komme i Besiddelse af et tilstrækkeligt og hensigtsmæssigt Officerslokale, hvorimod den Bygning, hvori dette var, vilde kunne indrettes til Bade- og Lighus, hvilket sidste var placeret paa et meget uhensigtsmæssigt Sted midt i Gaarden. Endelig vilde man ogsaa derved kunne afhjælpe det hidtil følte Savn af en passende og rummelig Direktionsstue. Dertil benyttede man nemlig den store Stue over Loggiaen i Officerslasarettet, den saakaldte Generalstue, men den var saa indskrænket og uhensigtsmæssig beliggende, at man maatte lade de Mandskaber, der fremstilledes for Kassationskommissionen, afklæde sig paa Trappegangen udenfor Sygeværelserne, hvor der ofte indfandt sig Damer i Besøg, eller ogsaa havde man maatte anvende en af de store Sygestuer til Kassation, naar der skulde fremstilles mange, og det var ikke altid, at man havde en saadan Stue disponibel. Det hændte forøvrigt ofte, at der var mange til Kassation, for Kassationsforsamlingerne afholdtes kun den sidste Fredag i hver Maaned.

Hospitalet og Ingeniørerne fik nu Ordre til nærmere at undersøge Sagen og komme med et Forslag, men

denne Undersøgelse blev en stor Skuffelse for Direktionen, for den maatte udtale sin Overbevisning om, at saa ønskeligt det end vilde være, at den nævnte Bygning saavel med Hensyn til dens Beliggenhed og Sammenbygning med Hospitalet, som i Betragtning af den Fare for Ildsvaade og flere Inkonvenienser, som dens hidtilværende Afbenyttelse havde forvoldt, kunde vindiceres Hospitalet, frembød dog Bygningens Form betydelige Vanskeligheder i denne Henseende, idet nemlig den nederste Etage var i Niveau med Jorden og saavel denne som den øvre Etage var saa lave, at de atmosfæriske Betingelser, som udfordres til gode og hensigtsmæssige Sygelokaler ikke vilde kunne opnaas. Dette havde man nok vidst, men man havde tænkt sig, at det uden stor Vanskelighed vilde lade sig gøre at hæve Bjælkelagene saaledes, at den nederste Etage kunde blive hævet fra Jorden og den nødvendige Loftshøjde i begge Etager tilvejebringes, men efter de af Ingeniørerne foretagne Undersøgelser var Murværket i Bygningen saa svagt, at man ved at flytte Bjælkelagene udsatte sig for, at hele Bygningen styrtede sammen. De Sygelokaler, der kunde indrettes i Bygningen, vilde derfor blive endnu slettere end dem, man havde i Officerslasarettet. Imidlertid vilde Bygningen dog være særdeles anvendelig for Hospitalet, idet den kunde afgive Lokaler til Direktionens Forsamlinger og Kassationer, hvorved der vandtes en Officerssygestue i Officerslasarettet, endvidere Plads til de Materialier, der opbevaredes i Skurene, saaledes at disse kunde fjærnes, Depotrum til Hospitalets Inventar, Badelokale m. m. Men skulde det være nødvendigt at bygge en

ny Bygning paa Grund af Ildsvaaden, saa bad man om, at de hertil bestemte Bekostninger maatte komme Hospitalet tilgode, og at dettes Krav paa et bedre Lokale for syge Officerer maatte skænkes Fortrinet for det vistnok langt mere underordnede Formaal at tilvejebringe Værksteder for Varedepotets civile Haandværkere.

Direktionen maatte derfor indstændig andrage paa, at i ethvert Tilfælde det i Gaarden staaende Lighus, som bestandig havde været til megen Gene for de tilgrænsende Sygestuer formedelst dets Nærhed, henflyttedes til det dertil tidligere anviste Sted paa Tørrepladsen, hvilket formentes ved at benytte de gamle Materialier at kunne ske ved en ringe Bekostning, da dertil kun behøvedes en simpel Bygning, samt at ligeledes Plankeværket, Materialsuret m. m., hvormed Rekonvalescentpladsen var belemret, borttoges, og det sidstnævnte henflyttedes til et mere passende Sted. Man protesterede til Slutning imod, at der opførtes flere Bygninger ved Varedepotet nær ved Sygehuset. Tanken om, at denne Bygning skulde henlægges til Sygehuset, blev opgivet, men det bestemtes, at Lighuset samt Skuret og Plankeværket skulde nedbrydes og henflyttes til Tørrepladsen.

Som omtalt lykkedes det ikke før i 1871 at faa Lighuset flyttet, og da det var sket, skrev Direktionen, at det var kommet til dens Kundskab, at der var sparet c. 600 Rdl., og man foreslog da, at der heraf bevilgedes en Afpudsning af Officerslasarettets Frontbygning, der som Følge af de andre Bygningers Flytning, vilde komme til at ligge temmelig frit, og som

var i en temmelig maadelig Forfatning, da Bygningen i de sidste 30 Aar ikke havde erholdt nogen Reparation. Endvidere ønskede man en bag Lasarettet liggende Sump opfyldt tilligemed en Fordybning der, hvilket i sanitær Henseende vilde være særdeles ønskeligt. Disse Arbejder vilde koste 200 Rdl. — Knap 3 Uger derefter fik man absolut Afslag, og hvor længe det varede, inden det blev udført, kan ikke oplyses, men det er dog sket, omend man ikke har slebet de svære Marmorsøjler af, men nøjedes med at kalke dem over.

Inde i Lasarettet er der naturligvis sket adskillige Forandringer i Tidernes Løb. Stengulvet i Forhallen blev dækket med Brædder, Sumpposten blev fjærnet, der blev opført nogle Skillerum, man fik gode Kakkellovne, man søgte at ventilere ved Hjælp af disse Ovne og fjærnede derfor den Klap i Dørene, der havde tjent til eneste Ventilation, men derfor er ogsaa den Dag i Dag Fyldingerne i Dørene sammensatte af to Stykker m. m. Kuriøst er det at se, at man først i 1835 naaede til at faa Klokkestrænge fra hvert Værelse til et Nummermærke udenfor Sygeplejerskens Værelse. Før den Tid maa de syge altsaa enten have kaldt eller banket eller maaske haft smaa Klokker.

At de *hvide Vægge* var generende, har man et bestemt Eksempel paa i Officerslasarettet, for i 1827 havde Kaptain v. Blad længe ligget der for Øjensygdom, og man indstillede derfor, at 2 Værelser til øjensyge Officerer maatte males med en mørkere, fornemmelig grønlig Farve, da det ikke var til at udholde det Synet angribende Skær fra de hvidkalkede Vægge, som fandtes i alle Stuer. Desuden vilde man have

grønt Rask til Gardiner. I 1834 oplystes i Direktionsmøde, at to angivne Stuer var malede med grøn Limfarve, men det holdt ikke. Da man ansaa det for hensigtsmæssigt, at alle Værelserne blev grønne, anmodede man Ingeniørerne om at oliemale samtlige Sygeværelser i Officerslasarettet, saa de kunde afvadskes med Sæbevand. Ingeniørerne svarede, at man ikke kunde oliemale Værelserne, men man vilde foretage en saadan Maling med grøn Farve meleret i Kalk. »I denne Anledning tillader Direktionen sig tjenstligst at ytre: at man med Taknemmelighed modtager Korpsets Tilbud: at lade de ovenmeldte Sygeværelser male med grøn Farve meleret i Kalk, hvilket maa antages at ville opfylde Hensigten, som er, ved Hjælp af den grønne Farve at frembringe et mildere og Synet mindre angribende Lys end det, der foraarsages ved Lysstraalernes Brækning paa de hvidkalkede Vægge, naar denne Farve, ligesom forhen Hvidtningen engang hvert Aar opfriskes.«

Inventaret i Lasarettet har sin Interesse, fordi det er anskaffet næsten altsammen i 1818, og der er særdeles smukke Ting derimellem. Da Direktionsstuen som sagt var den store Stue paa 1. Sal, er det ikke saa underligt, at dennes Møbler hører sammen med Lasarettets og nævnes den Gang. Der er Mahogni Lænestolen, de saakaldte Taffelstole, de to meget smukke og meget store Arkivskabe, 2 Spejle og Konsoller, alt af Mahogni, samt det lange meget grimme Fyrretræsbord sammensat af 3 Dele. Bordet har dengang set bedre ud, for det var dækket af grønt Klæde, hvad det ikke er nu. Oplysende er det, at der til dette ikke lille Rum, fand-

tes 2 Metallysesager og 2 Lysesakse, d. v. s. at man maatte hjælpe sig med 2 Tællelys. Stolene var betrukne med blaåt og hvidtærnet Betræk af Lærred, men det var allerede 1822 opslidt og blev erstattet med Betræk af Skind, der atter langt senere er ombyttet med sort Damask. Saa fandtes der endvidere 23 Natpotter af Tin, men kun 4 Uringlas, 23 Spyttebakker, 22 Mahogniservanter, hver med Vadskefad og Svamp(!). Porcellænet var det københavnske blaamalede, som først i den sidste Tid afløses af Fajance. Knive og Gafler var aabenbart gamle, for allerede 1822 var de opslidte, men Skeerne var svære Sølvskeer med Sølvstempel fra 1818 og med selve Kongens Navnetræk, hvorunder et GH. I 1864 fik man yderligere en Del Sølvspise-skeer fra Lasaret- og Kasernedepotet, de har Sølvmærke fra 1853, og har vistnok været benyttede i Lasareterne i Krigen.

Sengene var af Træ som de fleste Senge i Hospitalet, men de var til at »indskyde for Enden«, hvilket vistnok skulde være særligt godt, for de kostede 2 Rdl. mere end andre uden Udtræk. Direktionen syntes ikke om den, da saavel Straasækken som Madrassen da maa være delt i 2 Stykker, hvilket »efter vores Mening ikke afgiver et saa godt Leje for en Syg, som naar Madrassen er udelt«. Dette er utvivlsomt rigtigt, men Madrasserne i Sygehuset er i det hele delte endnu. 1845 skriver man, at Indskudssengene giver et meget usikkert Leje for Patienterne, hvilken Usikkerhed end mere forøges ved deres spinkle Bygning og ved den Omstændighed, at den meget tynde Bund er fastslaaet i Underkanten af Træet med smaa Søm. Det er derfor flere

Gange hændet, at en Seng er skiltes ad, og Patienten faldet igennem. Man har prøvet at lave dem om, men det kan ikke betale sig, og man foreslaar derfor at købe nye Fyrretræs Standsenge. Naar man giver dem en net Façon, og de bliver palisandermalede og lakerede, vil de endog faa et smukkere Udseende end de gamle Birketræs Senge. Dette skete saa, og disse Senge blev først afløste, da Sygehuset i det hele fik Jærnsenge med Spiralbund.

I den fugtige Bygning led Inventaret meget, og der tales gentagne Gange om gennemgribende Reparation, men at det har været gode Sager, bevises ved, at det saa at sige altsammen findes endnu og er i Brug. Og dog klagede man gentagne Gange over Mangel paa Inventar, men det var f. Eks. saadanne Ting som Nat-skrin. Deraf havde man 1842 kun 6, og Officererne vilde gerne have et paa hvert Værelse, d. v. s. at man ikke havde særlige Klosetter. Noget lignende var Tilfældet med adskillige andre Ting som Skinkranse, Urin-glas, Skaale til at brække i osv.

Skønt man havde Midler til at gøre noget for Officers-lasarettet, og ogsaa gjorde mere for denne Bygning end for den øvrige Del af Sygehuset, sørgede man kun i ringe Grad derfor, hvilket kunde tyde paa, at man ikke havde Øje for, at der til et Hospital maa stilles Fordringer. Legatet voksede og voksede, men i 1875 udtalte man, at hele Udstyrelsen af Værelserne var mangelfuld, og Bestyrelsen kunde derfor ønske, at Værelserne ved Hvidtning og Maling, og at Møblementet ved Nyanskaffelse og Reparationer modtog en saadan Udbedring, at de kunde afgive et virkelig hyg-

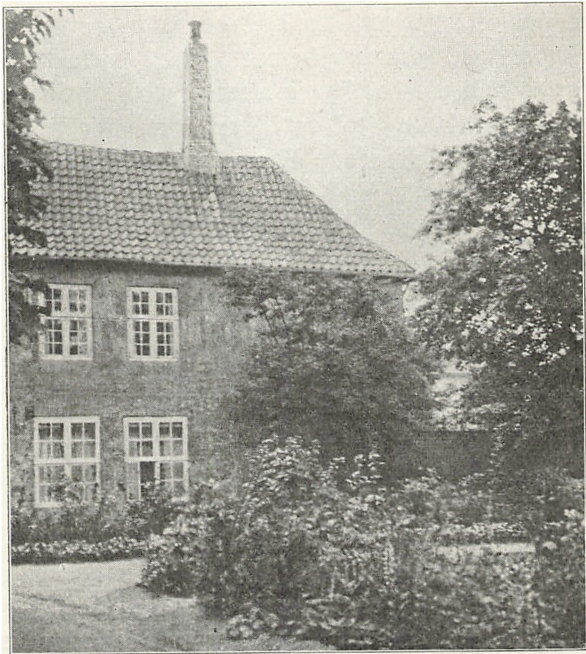
geligt Opholdssted for syge og rekonvalescente Officerer. Det fremhævedes særligt, at med Undtagelse af Hvidtning og Maling af enkelte Lofter og Vægge, havde Sygeværelserne ikke i de sidste 30 Aar modtaget nogen større Oppudsning. Af Kakkelovne havde endnu 9 Træunderlag og 5 var revnede i Jærnpladerne. De til Sygeværelserne hørende Hjørneskabe og Klædeskabe, som udmærker sig ved deres Grimhed, hvorved de stikker stærkt af mod de smukke gamle Mahogni Møbler, havde ikke siden deres Anskaffelse modtaget nogen Opmaling. Klædeskabene var anskaffede 1851—1852, Hjørneskabene var anskaffede langt tidligere. Skamler, et Medicinskab og Vinduesjalousierne trængte ligeledes til Opmaling. For Vinduerne var kun ophængt smaa røde Sirtses Kapper af 18 Tommers Bredde, og de var fuldkomment kassable. Lænestolene var paa den Tid betrukne med stribet »Sengebolster«, som tildels var smudsig og havde mistet Farven. Man fik saa en Bevilling paa lidt over 1000 Kr. til Forbedringer. Man fik Halvgardiner af Damask og Stolebetræk af Reys, saa der blev ikke saa lidt hyggeligere.

Medens de syge Officerer vistnok som Regel havde deres eget Tøj, spillede Slobrokker en mærkelig stor Rolle. Allerede i 1832 indstillede man, at de 12 grønne Slobrokker maatte blive forsynede med en skraa Brystlomme paa venstre Side til Lommetørklæde og dsl., og det bevilgedes, men i 1844 bad man om at maatte anskaffe 12 vatterede Sirtses Slobrokker i Stedet for 12 kassable Klædes Slobrokker, hvilket blev afslaaet med den Bemærkning, at man paa Varedepotet kunde faa 12 grønne Klædes Slobrokker »paa hvilke der kunde

ventes anbragt en Distinktion fra de Slobrokker, der er bestemte for det syge Mandskab.« Direktionen kunde imidlertid ikke finde det passende at anbringe Distinktionstegn paa Sygeklæder, hvilket ej heller var intendedet ved Hospitalets Forslag, men man forment, at de Slobrokker, som var bestemt til at bæres af syge Officerer billigvis burde distincere sig ved at være af et andet og finere Stof og af en anstændigere og til Hensigten mere svarende Façon end de, som tilstaa Mandskabet. »Saafremt Klædes Slobrokker altsaa fremdeles skal benyttes, forventer man, at de maa forfærdiges af finere og smukkere Klæde end hidtil, samt at der maa gives dem en mere passende Façon, nemlig rynket i Livet med omfaldende Krave og Opslag, forsynet med Lommetasker foran og med Shirtings-Foer i Ærmerne og Overdelen!« Dette bevilgedes.

Den smukke *Have*, som hører til Officerslasarettet, blev fra først af passet af Voldmesteren, som derfor fik 16 Rdl., men i Slutningen af Trediverne blev den forsømt. Den daværende Voldmester indskrænkede sig til at sende nogle Slaver til at rive Gangene, men gjorde navnlig intet ved Blomsterpartiet. Saa dannede Kompagnikirurgerne en Forening til at vedligeholde Haven, og da de et Par Aar havde taget sig af den, kunde Direktionen i 1839 sige, at den i de sidste to Somre havde fremvist et yppigt Flor af skønne tildels sjældne Blomster til megen Fornøjelse og Tilfredshed saavel for de syge Officerer som for alle øvrige Vedkommende. Kirurgerne ønskede nu nogle Trær fældede og bad om at faa de 16 Rdl. der var betalt Voldmesteren, saa skulde de nok sørge for Haven, naar de endvidere

maatte faa 20—30 Læs god Jord. Dette fik de og i mange Aar passedes Haven paa den Maade. Mellem Lægerne træffer man ogsaa flere, som enten omtalès

Officerslasarettet set fra Haven.

som særlig interesserede og kyndige, f. Eks. Rathje, eller som blev kendte Botanikere f. Eks. Petit.

I 1847 takkede man Slotsgartner Wolff, fordi han havde lovet at omlægge Haven, som han havde forsynet med en betydelig Del smukke og kostbare Planter, Vækster m. m., altsammen gratis. Haven havde

trængt stærkt dertil, da man ikke havde haft Midler dertil.

Oprindelig maatte kun Officerer fra Københavns og Kastellet's Garnisoner indlægges paa Hospitalet, og det maatte ikke være Stabsofficerer, men lidt efter lidt har det udviklet sig til, at Sygehuschefen, naar der er Plads, og Sygdommen egner sig til Behandling i Hospitalet, kan optage ikke alene tjenstgørende Officerer fra hele Landet, men ogsaa afskedigede Officerer, en meget human Bestemmelse, der ofte har gjort stor Nytte.

Naturligvis kan der indtræde Tilfælde, hvor man er nødt til øjeblikkelig at optage en Patient, og saadanne Tilfælde indtraadte ogsaa i gamle Dage, men Kollegiet tog Hospitalet det unaadig op, da man 1833 havde modtaget en Sekondløjtnant af Kronens Regiment, der ikke hørte til Københavns eller Citadellets Garnisoner. Da Direktionen indberettede det, fik man til Svar, »at i Overensstemmelse med den allerhøjeste Resolution af ^{3/11} 1818 bør ingen til en udenbys Garnison henhørende Officer modtages paa Hospitalet, uden at have meldt sig til Indlæggelse ved Kollegiet, naar ikke Hans Maj. Kongen forinden maatte allernaadigst have tilladt en saadan Indlæggelse.« — Direktionen bemærkede hertil, at man fuldkomment nøje kendte den allerhøjeste bemeldte Resolutions Indhold, men at man derfor ingenlunde kunde antage det at have været Hans Majestæts Villie, at en Officer, henhørende til et Regiment som er *kommanderet* hertil Staden forat deltage i Manøvren, som enten under Vaabenøvelserne kommer til Skade eller formedelst et pludselig paakommende Syg-

domstiltfælde, der under de militære Anstrengelser saa let er muligt, saasom voldsom Blodstyrting, indeklemte Brok eller deslige trænger til *øjeblikkelig Lægehjælp i Hospitalet*, skulde for blot en Formalitets Skyld, savne denne Hjælp og derved maaske udsættes for Livsfare, medens man korresponderede med det høje Kollegium, der vistnok ingensinde vilde finde Grund til at modsætte sig en saadan syg Officers Indlæggelse; »tvertimod tror Direktionen, saavel ifølge Sagens Natur og Hospitalets Bestemmelse »for syge og saarede Krigere« som i Analogi af det almindelige Lovbud i Forordningen af $\frac{4}{8}$ 1819, at ville paadrage sig et *strengt Ansvar*, hvis man under slige Omstændigheder nægtede den syges Modtagelse; hvorhos det dog er en Selvfølge, hvad ogsaa i det paaankede Tilfælde er iagttaget, at Direktionen snarest muligt bør melde Kollegiet den skete Indlæggelse. — Hvad in specie den omtalte Løjtnants Indlæggelse angaar, da var denne foranlediget ved en Skrivelse til Kommandanten fra Bataillonskommandøren, hvori denne henimod Aften havde anmodet om, at Løjtnanten maatte indlægges i Hospitalet, da Regimentet næste Dags Morgen tidlig skulde afmarchere og saaledes ikke længere kunde drage Omsorg for den syge; og da det desuden var Kommandanten bekendt, at Løjtnantens Sygdom var af den Beskaffenhed, at den krævede hastig Hjælp, ansaa han det for Pligt, qva Kommandant, at sørge for hans øjeblikkelige Modtagelse i Hospitalet. — Iøvrigt formener Direktionen, at omendskønt de Tropper, der kommanderes her til Staden for at deltage i Manøvrene, vel ikke kan siges at henhøre til Garnisonen, synes de dog, med Hensyn

til Indlæggelse i Hospitalet, at burde have lige Ret med Garnisonens Officerer og Mandskaber, hvilket ogsaa er antaget som en *ligefrem Regel* i det kgl. Kollegiums Skrivelse af ¹¹/₁₂ 1819 i Henseende til *kommanderte Mandskaber* af udenbys Regimenter og Korpser i Almindelighed, og hvoraf konsekvent synes at følge, at den samme Ret maatte kunne tilstaas Officersklassen.«

Forordningen af ⁴/₈ 1819 er den endnu gældende Lov om, at enhver er forpligtet til at yde Personer, der er stedt i Livsfare, Hjælp, og at dette særlig gælder dem, der paa Grund af deres Forhold havde Betingelser for at yde betydelig Hjælp. Skrivelsen fra Kollegiet er interessant som et af de mange Eksempler paa, hvorledes Kollegiet vaagede over sin formelle Ret og i Virkeligheden ganske manglede Forstaaelse af Hospitalsforhold: for det gjaldt det kun Formaliteter, og det spurgte aldrig først, men traf sin Bestemmelse, gav sin Røffel, — for saa som her og saa ofte at faa en Tilbagevisning i et Svar, der ikke lod sig gendrive. I dette Tilfælde svarede Kollegiet ikke, men ikke sjældent, som der allerede er omtalt Eksempler paa, maatte Kollegiet trække i Land og give Hospitalet Ret.

Lasarettets Sygestuer er eller benyttes saa vidt muligt som Enestuer, men i 1837 blev der allerede truffet den Bestemmelse, at der altid skulde staa en Stue parat til at modtage en tilskadekommen eller pludselig syg, og naar det begyndte at knibe med Pladsen, skulde to Officerer lægges sammen i et Værelse og da helst de yngste. Da det drejer sig om Enestuer, skulde man tro, at det fulgte af sig selv, at Sygehuset maatte underrettes forud for en sygs Indlæggelse, forat man

kunde faa Tid til at opvarme Værelset og i det hele gøre det i Stand, men det har mangfoldige Gange maatte indskærpes Afdelingerne, at de skulde overholde denne Bestemmelse, men ikke desto mindre glemmes det meget jævnlig endnu den Dag i Dag.

Uden at komme ind paa en hel Del forskellige Spørgsmaal, som berører Indlæggelserne, skal det endnu lige nævnes, at det ses, at der i alt Fald engang er givet Tilladelse til Indlæggelse af en Officers Hustru og et Par Gange til Officersbørns Indlæggelse dog vist kun for Fnat. Tilladelsen er i disse Tilfælde givet af Kongen personlig. Som en Kuriositet kan fortælles, at det er hændet, at en Officersfrue, hvis Mand laa som syg i Lasarettet, spurgte, om hun ikke kunde indlægges for at føde, medens Manden laa der.

Med Hensyn til Officerernes Bispising var det saaledes, at de enten lod hente Mad fra Byen eller fik den fra Økonomen. Dette gav naturligvis Anledning til Vanskeligheder, og det varede ikke længere end til Begyndelsen af 1819, inden der kom Klage over Økonomens Beregning af Ekstraartikler. En Løjtnant havde skrevet til Økonomen desangaaende, og denne havde svaret, og da Løjtnanten saa klagede til Direktionen, svarede denne, at da man med Mishag har set den uanstændige Maade, hvorpaa Økonomen har besvaret Løjtnantens Skrivelse, har man paalagt Økonomen personlig at bede om Tilgivelse og tillige givet ham en alvorlig Irettesættelse. Med Hensyn til de Bemærkninger, Løjtnanten havde gjort over Økonomens Beregning af de syges Ekstrapleje, var »dette i Henhold til Generalkrigskommisariatets Cirkulærskrivelse af ¹²/₁₂

1818 Direktionen uvedkommende, da det drejede sig om Tiden før $\frac{1}{1}$ 1819; man har paalagt ham at berigtige og afgøre med Deres Velbyrdighed. Paa denne Maade haaber man at denne Sag vil kunne afgøres.» — Direktionen skød saaledes tildels denne Sag fra sig, idet det for Sygehuset gældende Spisereglement og hele Regnskabsvæsenet først traadte i Kraft fra $\frac{1}{1}$ 1819, medens det indtil da gik, som det havde gjort omkring paa de smaa Afdelingssygehuse.

Det er nu ikke sikkert, at Økonomen havde saa ganske Uret, for det var ikke let for ham at faa sine Penge, — det kender man ogsaa fra den nyere Tid, men det omtales udtrykkelig i den Skrivelse, hvori indstilles om den Ordning, som i det væsentlige kom til at gælde for Fremtiden. Motiveringen for Økonomens Vanskelighed ved at faa Penge, er ganske karakteristisk for Tidsaanden. Indstillingen er fra $\frac{1}{3}$ 1840. Det oplyses, at Officererne hidtil, for saa vidt de ikke har faaet deres Mad fra Byen, i Henhold til Reglementets 20. Kap. § 8 har truffet privat Overenskomst med Økonomen. Dette er meget uheldigt, da man derved slet ikke har Kontrol med Diæten. Økonomen har Vanskelighed ved at faa sin Betaling, »thi det indses let, at det vilde være upassende og indiskret, dersom Økonomen, saaledes som den citerede Paragraf henviser ham til, vilde affordre de syge Officerer Betaling for hvert enkelt Maaltid, hvorimod Omstændighederne medfører, at han nødsages til at kreditere, endog for længere Tid.» Der gøres saa Forslag til Ændring i Bispisningen, og til at Økonomens Regning betales gennem Afdelingen ved Afkortning i Gagen. Dette approbere-

des og den nye Ordning ses bedst af følgende Cirku-
lære af ¹⁵/₄ 1840 til Regimentskirurgerne:

1) I Slutningen af indeværende Maaned og fremdeles vil enhver af de Herrer Regimentskirurger blive af Økonomen meddelt en Liste over saadanne Ekstraretter, som i Almindelighed kan anses passende for syge Officerer med vedføjet Pris for hver Artikel især.

2) Ved Valg mellem disse Retter, eller i alt Fald med Tilføjelse af, hvad der i enkelte Tilfælde maatte anses nødvendigt, bliver den for syge Officerer fornødne Bespising m. m. at ordinere af vedkommende Regimentskirurg og antegnes hver Dag forud paa den almindelige Dagseddel over de syges Bespising under den særskilte Benævnelse »for syge Officerer«.

3) De af Økonomen efter saadan Rekvisition leverede Artikler bliver i Tilfælde af Klage at underkaste de i Reglementet fastsatte almindelige Regler for Sygekostens Bedømmelse.

4) Som Følge af det foranførte vil den i Reglementet givne Tilladelse for Økonomen: at tillave Ekstraretter for Officererne *efter dissers eget Forlangende* bortfalde, saaledes at ingen Slags Fødemidler udleveres uden efter Lægens Rekvisition.

5) Det maa ej heller i Reglen være de syge Officerer tilladt at lade sig tilbringe Spise fra Byen, men, forsaavidt der i enkelte Tilfælde maatte findes Anledning til herfra at gøre Undtagelse, bør saadant ikkun ske under Regimentskirurgens specielle An- og Tilsvar og efter hans skriftlige Tilladelse.

Regimentskirurgerne anmodes derhos om at gøre de under deres Behandling indlagte Officerer bekendt med foranstaaende til deres egen Nytte og til en bedre Ordens Opnaaelse sigtende Bestemmelser.

Denne fornuftige Ordning er ikke helt gennemført i Nutiden. Det staar Officererne frit for tildels at vælge

deres Kost og tildels at rekvirere en Del Ting efter eget Forgodtbefindende. Dette, der er uforeneligt med hvad, der bør findes paa et Hospital, ikke blot for Ordenens Skyld, men især af Hensyn til de syges Behandling, er ogsaa uheldigt af den Grund, at navnlig de yngre Officerer altfor ofte har vist, at de betragter Officerslasarettet som et billigt Hotel og ikke som et Sygehus. En Ændring kan dog næppe fuldt ud gennemføres, før man flytter ud paa det nye Sygehus, og dette selv overtager Økonomien.

Spørgsmaalet om Ekstrapleje kom vistnok første Gang op i 1824, idet en af Lægerne anmodede om at maatte ordinere den fornødne Ekstrapleje som Rhinskvin og andre efter Omstændighederne passende Fødemidler til en Løjtnant, hvis økonomiske Forfatning ingenlunde kunde tillade ham saadanne nødvendige Udgifter. »Direktionen, som kender Løjtnantens ynkværdige syge Tilstand og de dermed forbundne tildels haarde Kurmetoder, som anvendes til hans mulige Hjælp, indser fuldkomment, at en let nærende og styrkende diætisk Anvendelse er uundgaaelig fornøden til hans fysiske Kræfters Vedligeholdelse, og da den tillige nøje er underrettet om, at det fornødne ikke af egen Formue kan anskaffes eller tilvejebringes, har man ikke kunnet nægte at indstille denne Sag. Lægen skal blive tilpligtet at iagttage den størst mulige Sparsomhed.« — Herpaa svaredes bestemt nej. Officererne oppebærer deres Gage, hvoraf de skal betale, — — men samme Dag tilstillede Kollegiet Inspektøren 30 Rdl. Sedler som Gratiale til Løjtnanten. Han fik dog ikke Brug for alle Pengene i levende Live, for 11 Dage der-

efter døde han af Lamhed i den højre Side, og Hospitalet indstillede da, om man maatte bruge de resterende 19 Rdl. 12 Sk. til hans Begravelse, da han slet intet ejede. Det fik man Lov til, men Skiftet efter ham førte dog til, at der indbetaltes til Hospitalets Kasse 25 Rdl. 21 Sk. Sedler og Tegn som Erstatning for Begravelsen.

Hermed var dette Spørgsmaal afgjort, men det har været rejst senere, bl. a. under den Form, at en Officer har bestridt en Læges Ret til paa hans Bekostning at ordinere Vin, naar han havde været i en saadan Tilstand, at han ikke selv kunde træffe nogen Afgørelse.

Et ikke uinteressant Spørgsmaal rejstes af en af Lægerne i 1819, idet han spurgte, om det maatte være de syge Officerer tilladt ubehindret at lade komme Brændevin fra Byen for dermed at traktere besøgende Venner. Dette besvaredes ved Cirkulære af ¹⁰/₄ 1819: »Omendskønt Direktionen meget ønsker, at de syge Officerer under deres Ophold i Hospitalet behandles paa den mest venskabelige Maade og ikke unødvendig indskrænkes i Opfyldelsen af Ønsker, som ikke strider mod god Orden og den Rolighed i Hospitalet, som Regulativet foreskriver, ser den sig, skønt ugerne, nødsaget til ved dette Cirkulære at gøre, hvad Indbringelsen af Brændevin angaar, den Indskrænkning, at saadant kun kan være tilladt, naar Lægen finder det fornødent til den *syges eget Brug*, og dertil meddeler Vedkommende sin skriftlige Tilstaaelse til at forevise Portneren, som da ubehindret skal lade det passere.«

Et ganske interessant Fænomen, som man træffer paa et militært Hospital og ikke kender paa et civil,

er Patienternes Tilbøjelighed til at gøre Brud paa Reglementet. Paa et civilt Hospital taaler man det ganske simpelt ikke, man udskriver øjeblikkelig den Patient, der ikke vil rette sig efter Husordenen, men dette kan man ikke paa et militært Sygehus, der maa man straffe og beholde Patienten: Jo længere man kommer tilbage i Tiden, des hyppigere skete den Slags Ting, men det hænder endnu ret hyppigt, navnlig at Patienterne undviger om Natten. Det er for saa vidt mærkeligt nok, for de ligger paa Hospitalet for deres Sygdoms Skyld, og nutildags er Behandlingen saa human, at der paa alle Maader tages Hensyn til de syge. Det er imidlertid et kendt psykologisk Fænomen, at man ikke vil bøje sig for Tvang. Sæt voksne unge Mennesker paa en Skolebænk, og de opfører sig som Skoledrenge, men lader man dem efter eget Tykke følge en Undervisning, saaledes som f. Eks. paa Universitetet, saa sker der saa at sige aldrig nogen Uorden. Paa de civile Sygehuse sker der som sagt ikke noget, men paa de militære ikke saa sjældent, og ogsaa mellem Officererne kan man træffe paa Tilfælde af Brud paa Ordenen, og der maa af og til skrives ind overfor en ung Officer, men oftest er det naturligvis tilstrækkeligt blot at gøre dem opmærksom paa det forkerte, saa forstaar de det. I gamle Dage gik det imidlertid ikke saa let, og der findes i Arkivet omtalt nogle Tilfælde, hvoraf følgende er oplysende.

En Regimentskirurg anmeldte 1820, at da han om Aftenen havde været i Lasarettet for at se til en syg Officer, fandt han ved sin Bortgang »et forskrækkeligt Spektakel« hidrørende fra en indlagt Løjtnant. Dagen

efter fik Direktionen Melding derom, og skønt den havde haft Møde den Dag, holdtes et ny Møde, hvori Direktionen bestemte samlet at begive sig til bemeldte syge Officer for at give ham en Irettesættelse og Formaning om for Fremtiden at efterkomme de Pligter, som paaligger syge i Hospitalet samt at besøge de øvrige syge Officerer for at tilkendegive dem Direktionens Misfornøjelse med bemeldte Løjtnants Opførsel. — Det bør maaske her bemærkes, at Direktionen dengang bestod af Kommandanten Generalløjtnant Grev Schulenburg, en Oberst og Stabskirurgen.

Der gik kun 14 Dage efter denne Begivenhed, inden der kom en ny og mere graverende Klage over en Løjtnant, som i Forening med en anden »ubenævnt« Officer samme Nat var gaaet over Plankeværket mellem Hospitalets Have og Kasernegaarden for paa denne Maade at kunne komme ud i Byen, hvilket Portneren havde nægtet, da han ikke havde Lægens Tilladelse. Direktionen fremkaldte Løjtnanten, som tilstod Gerningen og udsagde, hvem den anden Løjtnant var, samt erklærede, at han ønskede Direktionens Kendelse uden Forhør og Ret. Den anden Løjtnant tilkaldtes, og det gik paa samme Maade med ham, hvorpaa Kommandanten idømte dem 8 Dages Arrest paa Hovedvagten, og da deres Tilstand var saadan, at de straks kunde udskrives, meddelte man deres Afdelinger Straffen og anmodede dem om at foranstalte dem bragt til Hovedvagten, medens deres Sabler bragtes til Kommandanten. Direktionen bestemte endvidere, at nogle Paragrafer af Reglementet, som vedkom Orden og Rolighed, skulde afskrives og ophænges i ethvert Værelse paa Officerslasarettet.

1827 besværede en Regimentskirurg sig over, at en Officer, som efter Kongens Befaling var indlagt i Hospitalet, stedse var fraværende i Byen under Formiddagsstuegangen. Han fik en skriftlig Ordre gennem Inspektøren om ikke at forlade Hospitalet før Kl. 11. Løjtnanten, der forøvrigt var Ridder, søgte om at faa fri Middagsspise og $\frac{1}{2}$ Flaske Rødvin daglig, som han havde faaet det paa Frederiks Hospital, og Lægen meddelte et Par Dage efter Direktionen, at han ikke vovede at lade Løjtnanten gaa ud i Byen uden Direktionens specielle Ordre, da han ej vilde indestaa for Følgerne.

Navnlig klagedes der over, at Officererne blev for længe ude om Aftenen, og dette foranledigede Direktionen til at kalde Synderne for sig og »overtyde dem om deres urigtige Adfærd samt paaminde dem om for Eftertiden at holde sig Reglementet for Garnisonshospitalet efterrettelig.« Man indprentede derpaa Lægerne ikke at lade syge Officerer ligge længere end nødvendig i Hospitalet, og hvis de var inkurable da at meddele Direktionen det.

Klager kom der fremdeles, og i 1845 maatte Direktionen til at udstede Cirkulære til Inspektør og Læger: »Med Hensyn til den hyppigt gentagne Overtrædelse af de til god Ordens Vedligeholdelse givne Forskrifter for syge Officerer i Garnisonshospitalet, som især i den senere Tid har fundet Sted, har Direktionen set sig nødsaget til at tage den ufravigelige Bestemmelse: at naar en syg Officer i nogen væsentlig Henseende overtræder Reglementets Forskrifter navnlig ved at misbruge en af Lægen meddelt Udgangstilladelse til at

udeblive over den reglementerede Tid Kl. 10 Aften eller ved at have Selskab paa sit Værelse efter denne Tid, skal han, naar Inspektøren næste Dag underretter Overlægen om saadant Misbrug, straks udskrives af Hospitalet.« — Disse Bestemmelser blev paaskrevne de i Værelserne hængende Reglementer.

Den ¹³/₇ 1818 udfærdigedes Instruksen for *Direktionen for Garnisonshospitalet*, og samme Dag sendte Generalkommissariatskollegiet den til Kommandanten, forat der i Tide kunde udfærdiges de nærmere Instrukser og Forskrifter for Inspektøren m. m.

Instruksen for Direktionen lyder saaledes:

»Vi Fr. VI., af Guds Naade — — — gøre vitterligt: at ligesom Vi under 19' April sidstleden have allernaadigst tilkendegivet Vort General-Commissariats-Collegium, at for det i Vor Kongelige Residentsstad København oprettede militære Hospital, hvori alle syge af Garnisonen kunne indlægges, skal udnævnes en Direktion til under bemeldte Vort Collegium at have Tilsyn med og Bestyrelsen af Hospitalet og dets Indretninger, og at denne Direktion skal bestaa af Kommandanten i Københavns Fæstning, af en Oberst af Københavns Garnison og af Stabskirurgen, af hvilke 3de den første og den sidste skulle være bestandige Medlemmer af Direktionen, da derimod Obersten, som fornævnte Collegium har at vælge, forbliver deri et Aar og afløses derefter ved en anden Oberst af Garnisonen, saa ville Vi endvidere herved allernaadigst meddele denne Direktions Medlemmer følgende Instruktion:

§ 1.

Hospitalets Inspektør, Læger og øvrige Betjente skulle i alt, hvad deres Tjeneste i Hospitalet vedkommer, være

underordnede Direktionen og opfylde de specielle Forskrifter, som Direktionen tillægger enhver især, angaaende hans Embedsførelse. Befindes nogen af disse Direktionens Underordnede at være efterladende i sine Pligters Opfyldelse, eller overtræde samme paa anden Maade, har Direktionen, efter Omstændighederne, enten selv at irettesætte den skyldige eller at melde det foregaaede til Vort General-Commissariats-Collegium med Indstilling om Afgørelses-Maaden.

§ 2.

Direktionen skal ved disse specielle Forskrifter især have til Øjemed at stræng Orden iagttages ved de syges Adskillelse, Renlighed i Hospitalet, Uddeling af de foreskrevne Føde- og Drikkevarer af bedste Kvalitet og i befalet Kvantum, saa og ved Sygestuernes Opvarmen samt ved Omgangen med Ild og Lys i Almindelighed m. m.

§ 3.

For at paase de givne Forskrifters Opfyldelse skal Direktionen til ubestemte Tider og uanmeldt indfinde sig i Hospitalet, dels samlet, dels ved et enkelt Medlem og skal i sidste Tilfælde de Foranstaltninger, som det mødende enkelte Medlem maatte træffe, uvægerligen opfyldes, indtil Direktionen, som han har straks derom at underrette, anderledes beslutter. — Iøvrigt skal Direktionen samles i Hospitalet ordentligvis en Gang om Maaneden, for at overveje og afgøre de bemeldte Stiftelse vedkommende Genstande, da Beslutningerne og enkelte Medlemmers dissenterende Vota indføres ved Inspektøren i en af Vort General-Commissariats-Collegium dertil autoriseret Protokol og underskrives af Direktionen. — Skulde der indtræffe Tilfælde, som kræver en hastigere Afgørelse, da har Kommandanten at lade tilsige en overordentlig Samling. — Inspektøren besørger al Direktionens Correspondance Hospitalet vedkommende, og Vi ville allernaadigst forunde Direktionen et eget Segl.

§ 4.

Naar de maanedlige Direktions Forsamlinger holdes, skulle tvende af Direktionens Medlemmer, hvoraf den ene stedse skal være Stabskirurgen, i Forening med samtlige Regimentskirurger, lade sig forevise de syge, som i tvende eller flere Maaneder have ligget under Kur i Hospitalet, saa og de syge, som enten fra Landmilice Sessionerne ere indsendte til Prøve eller som kvalificere sig til Kassation, for efter fælles Overlæg at bestemme, om de fremdeles der skulle blive liggende, eller hvad med dem bør foretages.

§ 5.

Direktionen har maanedlig at rekvirere hos Vort General-Commissariats-Collegium de Penge, som behøves til de ved Hospitalet forefaldende Udgifters Bestridelse, og maa paa- se, at vedbørlig Rigtighed derfor aflægges.

§ 6.

Direktionen kan ikke bevilge ny Udgift, forinden den i Forvejen dertil har indhentet Vort General-Commissariats-Collegii Approbation, til hvilken Ende den har at indgaa til bemeldte Collegium om alle Forestillinger angaaende Indretninger og Forbedringer ved Hospitalet, som maatte anses nyttige og nødvendige og derpaa at modtage Collegii Resolution.

§ 7.

Direktionen har maanedlig at indgaa til Vort General-Commissariats-Collegium med Forslag om, hvor meget Hospitalets Økonom, efter de paa Levnedsmidlerne gældende Priser bør godtgøres daglig for en sygs Underholdning. — Ligesom Direktionen ogsaa til de bestemte Tider maa indsende til bemeldte Collegium de befalede Beregninger og Regnskaber, saavel for Inspektøren som Lægerne.

§ 8.

Ved Udgangen af hvert Aars Maii Maaned har Direktionen at indgive til Vort General-Commissariats-Collegium

et Overslag over, hvad den til Hospitalet fornødne Ildebrændsel og Lysning vil koste for et Aar og dertil at rekvirere de behøvende Penge.

§ 9.

Ved hvert Aars Begyndelse indsender Direktionen til Vort General-Commissariats-Collegium Inspektørens Inventarii Regnskab, hvoraf maa kunne ses, hvad der trænger til Reparation eller er kassabelt og af nyt bør anskaffes.

§ 10.

Ligeledes maa ved hvert Aars Begyndelse en Rapport over Antallet af de Syge, som i det forløbne Aar have været indlagte til Kur og Pleje i Hospitalet, samt om Antallet af de restituerede og døde, indsendes til Vort General-Commissariats-Collegium, som dernæst allerunderdanigst forelægger Os samme.

§ 11.

Naar Hospitalets Bygninger trænger til Reparation, har Direktionen derom at henvende sig til Vort Ingenieur-Corps.

§ 12.

Maatte Forhør eller Krigsret over nogen af de i Hospitalet indlagte Syge blive nødvendig, skal Sagen behandles ved Garnisonens Jurisdiktion i Københavns Fæstning.

Under samme Jurisdiktion skulle Inspektøren og de øvrige ved Hospitalet ansatte Betjente henhøre i alle Sager, som rejse sig fra deres Embedsførelse.

Naar denne Instruks gengives i sin Helhed, er det, fordi den i alt væsentligt gælder endnu den Dag i Dag, om end Bestyrelsen er blevet lidt friere stillet. Den Paragraf, som viste sig at blive den vigtigste, er § 6, idet Kollegiet fortolkede den, som om Direktionen absolut ikke havde Lov til at foretage sig nogetsom-

helst. Man faar det Indtryk, at Kollegiet ligefrem gjorde sig en Fornøjelse af at voldsø Direktionen saa meget Besvær som muligt og at vise sig ligefrem vrangvillig. Der er i det foregaaende givet forskellige Eksempler herpaa, og det vil være let at supplere dem med mange flere. Man faar tillige Indtrykket af, at der fuldkomment manglede Forstaaelse af Hospitalsforhold. Mange Gange svarer Direktionen igen og ikke sjældent meget skarpt, saa man mærker, at den er vred. Og Forholdene blev ikke meget bedre, efter at Kollegiet var afløst som Hospitalets nærmeste foresatte af Armeens Intendantur og af 1' Generalkommandointendantur. Man tænke sig saaledes, at endnu i 1873 gør Intendanturen Bemærkninger i Anledning af de i Januar og April Kvartaler foretagne Reparationer af Stuetermometre, og den formener, at da de kun er til at se paa og kun kan beskadiges ved uforsvarlig Behandling, vilde de være at erstatte af dem, der havde beskadiget dem! At man virkelig ikke kunde tænke sig, at der maa gøres rent i en Stue, at Termometre som alle andre Genstande i Stuen maa tørres af, eller at et Søm i en Væg kan falde ud — ganske rolig formener man, at Termometre kun er til at se paa, og det kan de ikke gaa itu af!

Af Sager, som er nævnt i det foregaaende, hvor der er vist Mangel paa Forstaaelse eller er gjort saadanne Vanskeligheder, at Direktionen har taget til Genmæle, skal blot mindes om Spørgsmaalene om Dørmaatter (S. 19), Antallet af Skjorter og Linned (S. 28), Klager over Inventariemangel (S. 29), Spande (S. 32), Anbringelse af Lasaretinventar paa Hospitalet (S. 39),

Sygestuers Anvendelse til Skole (S. 40), Begravelse fra Lighuset (S. 103), Indlæggelse af Officerer (S. 78) m. m.

I 1879 indstilledes om at skaffe Sygehuset et Mikroskop, men der kom Afslag. Paa det Tidspunkt var et Mikroskop en Nødvendighed, og Forf., der dengang endnu ikke havde taget sin Lægeeksamen, ejede sit Mikroskop, saa at det ingenlunde kunde anses for en Luksus for et Hospital. Da der Aaret efter kom Forhandlinger angaaende Ordningen af Sygehusets Instrumenter i det hele taget, sendte Overlæge Schade, som da var i Direktionen, en meget bitter Skrivelse til Generalkommandointendanturen, der indeholder en stor Mængde personlige Bemærkninger og en Gentagelse af hans Indstilling om et Mikroskop, og angaaende dette skriver han bl. a.:

»Da det imidlertid næppe kan forsvares at lade Anskaffelsen af det omtalte Instrument staa hen til en ubestemt Fremtid, tillader den dirigerende Overlæge sig herved at gentage sin Anmodning om Anskaffelse af et Mikroskop og kan til Støtte derfor anføre, at et Mikroskop længe har været ønsket og savnet af Sygehusets Overlæger, som derfor jævnlig maa sende Genstande, der skal undersøges, andetsteds hen, hvorved der tillige aabnes uvedkommende Indblik i Garnisonsygehusets Brøst. — Som Fingerpeg med Hensyn til Afgørelsen af Spørgsmaalet om Nødvendigheden af dette Apparat, kunde det muligen tjene, at Kommunehospitalet med sine 5 Afdelinger ikke anser det for overflødigt at holde endog 6 Mikroskoper, at Dronning Louises Hospital med 60 Senge har sit, at selv det lille Børnehospital i Rigensgade med 20 Senge har et Mi-

kroskop, kun dets store Broder i samme Gade, hvor der aarlig behandles over 3000 Patienter, udmærker sig ved den totale Mangel paa samme«

Som Eksempler paa, hvilke Smaating, der maatte indstilles om, kan nævnes en Indstilling fra Inspektøren 1824 tillige med Indsendelse af Medikamentregnskaerne. »Ved denne Lejlighed vover jeg ligeunderdanigst at anmode det høje Kollegium om gunstbehagelig at anvise til Udlevering fra det militære Lazareth Inventarii Depot 12 Breve smaa Knappenaale til Brug ved de syges Behandling her i Hospitalet«. Her fik dog Inspektøren Lov til selv at indkøbe dem og for Beløbet at aflægge Rigtighed i Hospitalets Kasseregnskab. Endnu i 1875 maatte man indstille om at anskaffe en Savfil og en Savudlægger til ialt 79 Øre samt om at maatte udføre en kassabel Savfil af Inventaret. I 1876 voldte 8 Øre til Halm stort Besvær, idet der kom Decision paa Notat om, at der skulde skaffes Kvittering for dette Beløb. Sygehuset maatte svare, at Kvittering ikke kunde skaffes, da Halmen var købt paa Torvet af en Sygehuset ukendt Bonde. I 1881 indstilledes i særlig Skrivelse om at maatte anskaffe Stifter til Kosteskafter til et Beløb af — 10 Øre!

Nu er Forholdene en Del bedre, men Sygehuschefen kan endnu ikke tillade Anskaffelse af den mindste Bandage, undtagen det er et Brokbaand, om den saa kun koster nogle Øre, eller det mindste Instrument uden at indstille derom til Lægekorpsset. Der var en Tid, hvor Generallægen gav Sygehuschefen mundtlig Tilladelse til at anskaffe mindre, men nødvendige Instrumenter mod senere at komme med Indstilling der-

om, men denne Tilladelse er senere taget tilbage som ikke stemmende med Reglementerne, og nu kan Sygehuschefen kun anskaffe Ting, hvis Anskaffelse er paa-trængende nødvendig til øjeblikkelig Brug.

Allerede i 1819 indstillede Direktionen, at Inspektøren skulde have Tilladelse til at foretage smaa Reparationer ved Inventariesorterne og ved »Brænderedskaber« uden Indstilling, og det blev bevilget indtil et Beløb af 20 Rdl. Men i 1870 forlangtes Sygehusets Erklæring om, hvorvidt der var Anledning til at frygte for, at der vilde opstaa nogen Ulempe ved, at den Sygehuset i sin Tid meddelte Tilladelse til uden forud indhentet Approbation at lade Reparationer foretage ved Inventariesagerne tilbagekaldtes. Forplejningskorpset resolverede derefter, at det maatte findes rettest, at det indtil videre, og navnlig saa længe der ikke forekom noget, som tydede paa Misbrug, fremdeles overlodes Sygehuset uden forud indhentet Approbation at lade foretage Reparationer og Istandsættelser ved Sygehusets Inventariesager; dog skulde der ved hver Maanedes Udgang indsendes til Intendanturen en Meddelelse om de i Maanedens Forløb foretagne Istandsættelser med Angivelse af den herfor erlagte Betaling samt ledsaget med Oplysninger, der kunde tjene til Bedømmelse af de foretagne Istandsættelsers Nødvendighed.

Her gaves altsaa en Tilladelse, men den kunde ikke engang gives, uden at der tilføjedes: »saa længe der ikke fremkommer noget, der kunde tyde paa Misbrug«, en underlig Mangel paa Tillid til Embedsmændene! Nu har Sygehuset meget frie Hænder overfor Reparationer, det er kun Nyanskaffelser, som det ikke har Ret til.

Bestyrelsen af Garnisonssygehuset er saaledes ganske anderledes stillet end Bestyrelsen for andre Hospitaler. Medens et civilt Hospital har sit Budget, og Direktøren arbejder med det og er selvstændig, kan bevilge forskellige Ting, anskaffe, hvad der er nødvendigt, naar det kan holdes indenfor Budgettet, og vel ogsaa foretage Overskridelser, naar der er særlig Grund dertil, er dette ikke Tilfældet paa et militært Hospital. Paa Københavns Garnisonssygehus har man en Stabslæge som Chef og en Overintendant som Inspektør, men de kan ikke kassere et ituslaaet Spyttekrus. Alt, hvad der slaas i Stykker af Sanitetsinventar, maa opbevares omhyggeligt indtil et Aar, forat alle Skaarene kan præsenteres Generalkommandolægen, som maa erklære dem kassable, inden de kan udføres af Inventaret. Saa langsomt sker der Forandringer i nedarvede Bestemmelser!

Direktionen bestod altsaa af 3 Personer fra først af, nemlig af Kommandanten i København, af en Oberst, der skiftede hvert Aar, og af Stabskirurgen. Det andet Medlem af Direktionen kom naturligvis til at spille ringe Rolle, for hans Funktionstid var altfor kort, og det hændte da ogsaa flere Gange, at Direktionen indstillede, at et Medlem forblev det følgende Aar med, men det stødte paa Vanskeligheder i Kollegiet. Oberstløjtnant v. Meyer forblev dog i Direktionen fra 1843—1845, og Spørgsmaalet toges da op til mere indgaaende Drøftelse. Direktionen skrev paa Forespørgsel af Kollegiet ^{30/3} 1845, at den korte Funktionstid af et Aar næppe er tilstrækkelig for den udnævnte Direktør, naar han virkelig føler Interesse for sin Stilling til at

sætte sig ind i denne og erhverve sig nogenlunde klar Erkendelse af, i hvilke Retninger han fornemmelig tror at kunne gøre sin Virksomhed frugtbringende for Stiftelsen, og naar han nu forud ved, at han umiddelbart efter at have naaet dette Maal atter skal fratræde, fristes han let til at antage sin Stilling som 2' Direktør uden sand Betydning, som en Embedsbyrde, der ej fortjener videre Opmærksomhed. Direktionen kan derfor ikke fravige den oftere tidligere udtalte Formening, at en længere Funktionstid for Direktionens 2' Medlem ikke alene er i høj Grad ønskelig, men endog absolut nødvendig, saafremt denne Embedsmand skal se sig i Stand til at virke noget væsentligt i sin Stilling, thi et saadant Resultat vil naturligtvis først kunne opnaas, naar der levnes ham tilstrækkelig Tid til at sætte sig ind i Detaillen af Hospitalets Bestyrelse. Da Oberstløjtnant v. Meyer fratræder ved Aarets Udgang, andrager man om, at Udnævnelserne for Fremtiden maa ske paa 2 Aar ad Gangen. Herpaa kom kgl. Resolution af $\frac{4}{4}$ 1845, at 2' Medlem af Direktionen ansættes paa 2 Aar ad Gangen.

Selv efter denne Forandring kan man være temmelig sikker paa, at 2' Medlem ikke spillede nogen større Rolle, men at det var Kommandanten og navnlig Stabskirurgen, der var de virksomme. Kommandanten har sikkert spillet en Rolle, da Hospitalet altid maa staa i meget nær Forbindelse med alle Afdelingerne udenfor, og i den Slags Sager har Kommandanten sikkert været af stor Betydning, men den egentlige Direktør har Stabskirurgen været, for paa et Hospital har saa at sige alle Spørgsmaal en Side, der berører Læge-

væsenet. Dertil kom, at der i hele Perioden 1818—1861 kun var 3 Stabskirurger, nemlig Tønder til 1832, Wendt til 1838 og Müller til 1861. Der er stor Forskel paa disse Lægers Energi, idet der i den Periode, hvor Wendt var Stabskirurg, udfoldedes en Virksomhed, som langt overgaar, hvad de andre præsterede, hvormed ingenlunde skal være sagt, at de laa paa den lade Side, tværtimod synes de at have været i høj Grad interesserede i deres Gerning. Wendt var imidlertid en Mand, som havde det forud for de andre, at han var en sjælden belæst Mand, han var Overlæge paa det store Almindeligt Hospital og var derfor nøje kendt med Hospitalsforhold, han var Hygiejniker, han var Medicinalrevisor, kort sagt, han havde sjældne Kvalifikationer, og dertil kom en utrættelig Energi. I det foregaaende er der givet adskillige Eksempler herpaa, men der findes forøvrigt ikke det Omraade indenfor Sygehusets Administration, hvor hans Indgriben ikke mærkes.

Ganske ejendommeligt er det at se, at Direktionen i Wendts Tid finder Anledning til at rose sig selv, men Anledningen er vel den, at man ved at vise, hvor store Besparelser man har kunnet opnaa, har haabet at stemme Kollegiet venligere overfor andre Ønsker, — noget, der dog ikke lykkedes i synderlig Grad. Skrivelsen viser, paa hvor mange Punkter, Wendt har grebet ind.

Direktionen skriver ^{21/7} 1835, at det ved at gennemgaa Hospitalets Penge- og Inventarieregnskaber for 1834 har været Direktionen en behagelig Fyldestgørelse at se, at de af den anvendte Bestræbelser for

successive at regulere adskillige økonomiske Genstande, som hidtil ikke har været nøjagtig bestemte og derved at bidrage til en *hensigtsmæssig* Indskrænkning i Hospitalets Udgifter, har haft heldig Fremgang og afgivet fordelagtige Resultater for den kgl. Kasse. Omendskønt det kgl. Kollegium ved at sammenholde Regnskaberne for Aaret 1834 med de foregaaende Aars Regnskaber let vil blive opmærksom paa, at der i hint Aar har fundet ikke ubetydelige Besparelser Sted i forskellige Poster af Regnskabet, tror Direktionen dog for endmere Tydeligheds Skyld at burde fremhæve følgende Punkter, nemlig: 1) Brændeforbruget er betydelig nedsat, og der gøres nærmere Rede herfor, men der gaas dog ikke ind paa, at det er Resultatet af en stor Mængde meget omhyggelige Forsøg, som var gjort saavel ved Vadskeriet som ved Økonomien. 2) Der er anskaffet Brændekasser i Stedet for Vidiekurve, og da de er meget stærkere, vil der blive sparet meget, 3) da det viste sig, at man havde flere »lange Støvekoste«, end der behøvedes, har man sparet Børstenbinderarbejde, 4) man har sparet paa Spedelys og har virkelig ment at kunne indskrænke Forbruget, som efter vore Begreber var utroligt lille, men tildels skyldes det Wendts meget økonomiske Natlampe, som i det mindste ogsaa har været økonomisk med Hensyn til det Lys, den har præsteret. 5) Betalingen for Kørsel har man faaet nedsat ved at træffe Akkord med en Vognmand. 6) »De hidtil anskaffede kostbare Vinduesvampe har Direktionen antaget at være overflødige, da Opvarningskonerne meget godt kan afbenytte linnede Klude i Stedet for Svampe. Paa Grund heraf

er intet af denne Artikel anskaffet i 1834, hvorved er bespart omtrent 30 Rdl.« Man lærer heraf, at man aabenbart har brugt Svampe i Almindelighed til Vinduespudsning, og at man fra dette Tidspunkt er gaaet over til at bruge Klude. Det har ikke altid været let at skaffe dem, — og det er hændet, at Sygehuset engang har gjort den overraskende Opdagelse, at en Overplejerske lod sine Plejersker benytte Forbindgaze til Vinduespudsning, et Misbrug, som næppe har gentaget sig. 7) Ved Dampvaskningen har man sparet ved ikke at indkøbe Potaske og Kalk, men i Stedet for at benytte Bøgeaske fra Kakkellovnene. 8) Paa Ekstraplejen er der sparet. — Foruden de her nævnte Besparelser, som kan anses for staaende eller vedvarende, har Direktionen endvidere bestræbt sig for i Detaillen af Hospitalets Bestyrelse at undgaa enhver ikke for Øjeblikket højst nødvendig Udgift, hvilket af Regnskabet vil erfares. Ialt har man bespart 1346 Rdl. 42 Sk. Derefter gøres Rede for Sygeantallet og Sygedagene i de sidst forløbne 6 Aar, hvoraf vil kunne ses, at de i Aarene 1832 og 1833 anvendte Bekostninger til Bade- og Røgningsanstaltens hensigtsmæssige Indretning og Forbedring samt til Anbringelse af Ventilatorer og Faldvinduer, hvorved bevirkes en renere og sundere Luft i Sygeværelserne, har bidraget til de syges, især Fnat- og andre Hudsygdomspatienters hurtigere Helbredelse og derved medvirket til Formindskelsen af Udgifterne for Sygeplejen ved Hospitalet:

1829 behandlet	5393 syge i	128661 Dage
1830	4795	113639
1831	4843	113829
	<hr/>	
	15031	356129

I Gennemsnit 5010 syge med 118710 Sygedage eller for hver Mand summarisk $23\frac{3}{5}\frac{4}{0}\frac{8}{1}$ Dage.

1832	5207	108854
1833	4630	102024
1834	4594	100104
	<hr/>	
Ialt	14431	310982

I Gennemsnit 4810 syge i 103660 Dage eller for hver summarisk $21\frac{2}{4}\frac{6}{8}\frac{5}{1}$ Dag, altsaa mindre i de sidste 3 Aar $2\frac{3}{2}\frac{4}{4}\frac{6}{0}\frac{2}{9}\frac{3}{8}\frac{0}{0}$ Dag, hvilket for 4810 Mand udgør 10311 Dage.

Derpaa udregnes Bespisningssummerne, i Gennemsnit $15\frac{1}{5}$ Sk. pr. Dag.

»Det vil heraf skønnes, at de ovennævnte Forbedringer allerede ved deres gavnlige Indflydelse paa de syges Helbredelse have indbragt en Del af de derpaa anvendte Bekostninger, samt at disse Foranstaltninger vil i den følgende Tid bære velgørende Frugter til Fordel for den kgl. Kasse. — Af disse Bemærkninger vil det kgl. Generalkommissariatskollegium se, at Direktionen troligen bestræber sig for at bringe Hospitalets forskellige Anliggender til det behørlige Standpunkt, samt i enhver Henseende at fremme Hans Majestæts landsfaderlige Øjemed med denne Stiftelse; saa meget mere tør man derfor holde sig forvisset om, at det høje Kollegium fremdeles som hidtil vilde understøtte Direktionens velmente Bestræbelser for at fremme Hospitalets Tarv«. Kollegiet tilkendegav sin Tilfredshed med Direktionens

Bestræbelse for efter Kollegiets Ønske at spare, og et halvt Aar efter kommunerede Kollegiet Direktionen, at Kongen efter at have erfaret af de indsendte Rappor- ter, at hensigtssvarende Kur og Pleje finder Sted paa Garnisonshospitalet, har befaleet, at Stabskirurgen og øvrige Vedkommende skal tilkendegives Hans Maje- stæts allernaadigste Velbehag.

Besparelser og Besparelser var det stadige Løsen, men det hævner sig paa et Hospital at drive Økonomien for vidt, og derpaa træffer man da ogsaa Beviser. Navn- lig kom dette frem i 1845, da den gamle Inspektør Voigt fik sin Afsked og afløstes af Schøller. Der ned- sattes en Afleveringskommission, og den havde Anled- ning til at gøre ikke saa faa Bemærkninger, som Direk- tionen maatte svare paa i en meget lang Skrivelse, hvori den søger at vælte Skylden for forskellige uhel- dige Forhold over paa Kollegiet, der ikke har villet følge Direktionens Indstillinger. Direktionen søger paa vigtige Punkter at vise, at det har kostet Hospitalet betydelige Summer, at dens Raad ikke er fulgt. Navn- lig paaviser man, hvor uheldigt det er, at Hospitalet ikke har en Oldfrue, som har Ansvaret for alt Linned og uldne Sager, og dette Forhold er man kommet til- bage til den ene Gang efter den anden, uden at Kollegiet nogensinde har besvaret Indstillinger derom. Det synes, som den faste Lønning har været vigtigere at undgaa end de aarlige Besparelser, og det skønt der den ene Gang efter den anden maatte skrides ind mod Underofficerer eller Opvartningskoner, der havde gjort sig skyldige i Underslæb. Men bortset fra denne Del

af Direktionens Forsvar, omtales der en Del af Hospitalets Sager og deres Beskaffenhed.

Det oplyses saaledes, at Størstedelen af de reglementerede 600 Haandklæder — et forbløffende ringe Tal — er kassable som Følge af, at det tynde Lærred, som anvendes dertil, er aldeles uhensigtsmæssigt til dette Brug. Det vilde være langt fordelagtigere at forfærdige dem af Ravndug. Trøjer af tyndt Hørlærred er ogsaa for svage til at udholde den stærke »Slidtage«, som de er udsatte for. Strømper syede af Lærred er et aldeles uhensigtsmæssigt Inventaristykke, hvorved der ikke er ringeste Varighed. De linnede Strømper bør være strikkede eller vævede af Traad. De uldne Klædetrøjer bliver meget medtagne derved, at man jævnlig maa benytte dem til sengeliggende Patienter, hvorved »Slidtagen« forøges, og Klædet maa udsættes for hyppigere Vadsk. Anskaffelse af et passende Antal Bays og strikkede uldne Nattrøjer vilde være af megen Nytte i denne Henseende. De uldne Strømper, som leveres fra det militære Varedepot til 30 Sk. Parret, er, som Prisen antyder, af en meget simpel Bonitet og koster mere i Reparation, end de er værd, da der betales 5 Sk. for et Par Strømper at stoppe. Hvis de nye Strømper leveredes af bedre om endog noget dyrere Sort, vilde den forøgede Bekostning sikkert opvejes ved Varigheden. For en Del Aar tilbage leveredes færøiske Strømper, hvoraf endnu haves nogle f. Eks. fra 1838, som er i brugbar Stand, medens de i de senere Aar leverede, formodentlig jyske Strømper er næsten ganske opslidte. Af de i Hospitalet værende 1004 uldne Sengedækkener findes efter et nøjagtigt Gennemsyn

kun 105 i aldeles ubeskadiget og brugbar Stand. De øvrige 899 er alle mere eller mindre hullede og luvslidte og i samme Forfatning, som de, der i afvigte Vinter blev afleverede til det militære Varedepot, Pluraliteten endog langt slettere end de Hestedækkener, som kasseredes ved Kavalleriet. Man foreslaar, at der fremtidig leveres hvide Sengedækkener af en bedre og varigere Sort end de hidtil leverede graa Dækkener. Tintøjet er for tyndt, og det vilde svare Regning at faa det af bedre Sort. De faa Knive og Gafler, som haves ved Hospitalet, er meget gamle, da der i mange Aar alene er anskaffet Brødknive, disse sidste er af den aller simpleste og billigste Slags og derfor ikke af nogen Varighed, men for Fremtiden vil man bestræbe sig for at erholde bedre om endog dyrere Knive. Fejeapparaterne er ligeledes af en simplere Sort, hvorfor man har udbudt Børstenbinderarbejdet i Licitation. Man gør dernæst opmærksom paa, at Inventaret lider meget ved, at det maa opbevares paa Lofterne umiddelbart under Taget, der aldrig kan holdes saa tæt, at Tøjet ikke udsættes for Støv og Smuds samt Regn og Sne og om Sommeren for en betydelig Varmegrad. Det er derfor højst nødvendigt, at der lægges Bræddebeklædning i disse Lokaler. Naar der var klaget over, at Inventaret i Officerslasarettet ligefrem havde lidt Overlast, saa er dette ikke Tilfældet, men den afgaaede Inspektør nærede bestandig Frygt for at foreslaa de Udgifter, som var nødvendige til en standsmæssig Vedligeholdelse.

Man kunde synes, at det kunde være Inspektøren ligegyldigt, om han fik Afslag paa sine Indstillinger, men der er mange, der ikke kan finde sig i saadanne

Afslag, og det er senere hændet, at en Sygehuschef, som fik et umotiveret og urimeligt Afslag, kun med stor Overvindelse kunde bekvemme sig til at indstille igen, og det er maaske ikke saa underligt, for det er ikke opmuntrende, naar man nøje har overvejet en Sag under Hensyn til de særlige Forhold paa Sygehuset, saa at møde en kort Afvisning, som er dikteret af Hensyn til Statskassens øjeblikkelige Økonomi, men uden at der er eller kan være tilstrækkelig Kendskab til de lokale Forhold.

Et Par ejendommelige Klager over Sygehuset, som Direktionen kom til at beskæftige sig med, bør omtales. Det er mærkeligt, at i begge Tilfælde var det Rygter, som ovenikøbet var blevne omtalte ved Parolen.

I Februar 1843 henvendte Hospitalet sig i en Skrivelse til Københavns Fæstnings Gouvernement og en anden ligelydende til Livgarden til Fods om, at der gaar Rygter om, at Patienterne ikke regelmæssig faar de af Lægerne forordnede Medikamenter og Forplejning. Rygtet skal endog være omtalt ved Garnisons Parolen. Paa Hospitalet har man intet faaet oplyst, og alle Patienterne bliver ved Udskrivningen spurgt, om de har noget at klage over, men alle har svaret nej. Man beder om Undersøgelse. — Resultatet af denne blev, at der ikke var nogen, der klagede, naar et Par ubetydelige Anker over Maden undtages, men man bestemte saa at opslaa paa Sygestuerne: »Saafremt de syge maatte have nogen *grundet* Klage at fremføre, enten over Sygekosten eller i nogensomhelst anden Henseende, bør de strax dermed henvende sig til Hospitalets Inspektør eller Læger, for at enhver saadan

Klage *paa Stedet* kan blive lovformelig undersøgt, da enhver Anke, som fremføres, efterat Mandskaberne har forladt Hospitalet, maa anses for ubetimelig og ugrundet.“

Den Slags Bestemmelser kan man godt tage, men de fører sjældent til det, man ønsker, for Folk holder nu af at udsprede Rygter, og de holder ikke af at indlevere skriftlige Klager, og navnlig havde Soldater dengang ikke Lyst til at melde noget. Det er meget lettere og sikrere at tale sagte derom — nutildags at gaa til en Avis dermed! Det varede da heller ikke mere end 2 Aar, saa var det galt igen med Rygterne.

Direktionen skrev nemlig 1845 til 4' Linie Infanteri Bataillon, at det var kommet til dens Kundskab, at der eksisterede et temmelig udbredt Rygte om, at der til Bataillonens skal være indløbet en Skrivelse fra Kommandøren for 1' Infanteri Brigade, som er blevet oplæst ved Parolen, og hvori indeholdtes adskillige Ankeposter saavel mod Garnisonshospitalet i Almindelighed som mod enkelte af dets Embedsmænd i Særdelighed, navnlig med Hensyn til de syges Behandling i Stiftelsen. Da det maa være Direktionen magtpaaliggende at se enhver grundet Anke mod Hospitalet behørig opklaret og de paa pegede Misbrug hævede, anmodede man Bataillonens om at faa en Genpart af bemeldte Skrivelse eller saa vidt mulig et fuldstændigt Referat af dens Indhold for deraf at bedømme, hvorvidt de betegnede Forhold bør gøres til Genstand for nærmere Undersøgelse fra Hospitalets Side. Fra Bataillonens fik man oplyst, at der i Anledning af at Bataillonens havde meddelt nogle af Brigaden forlangte

nærmere Oplysninger betræffende Selvmorderen Musketer Alsløv, var kommet Svar fra Brigaden, hvori ytrede: »at der desuden skulde omløbe Rygter med Hensyn til de syges Behandling paa Hospitalet, med Henseende til hvilke det anses nødvendigt, at Bataillonnen henvendte sin særdeles Opmærksomhed paa denne Genstand«. Dette meddelte man derefter Brigaden og tilføjede:

Direktionen kan ingenlunde antage, at et blot »omløbende Rygte«, som ikke var støttet ved en eller anden Kendsgerning, skulde have foranlediget den 1' Infanteri Brigade til at foretage et saadant Skridt som det omhandlede, hvorved der kastes en graverende Skygge paa Garnisons Hospitalet og dets Bestyrelse, uden iforvejen at have erkyndiget sig hos *rette Vedkommende* — Direktionen — hvorvidt det paaberaabte »Rygte« maatte have nogen reel Grund; det maa derfor formodes, at mere bestemte Fakta ligger til Grund for den ovennævnte Ytring og det dermed forbundne Paadrag til den 4' Linie Bataillon, og da Direktionen maa anse det for en ufravigelig Pligt at søge enhver Anke mod Garnisons Hospitalet og dets Bestyrelse nøjagtigen oplyst, forat de Vedkommende, saafremt nogen Brøde befindes, kan drages til Ansvar eller i det modsatte Tilfælde blive behørigen retfærdiggjorte, saa skulde man tjenstligst have Brigaden anmodet om behageligst at ville meddele Oplysning om, hvorledes det ommeldte Rygte, om hvis Tilværelse Direktionen hidtil har været aldeles uvidende, er beskaffent, og ved hvilke faktiske Omstændigheder det antages at være støttet, samt hvilke Personer der ved samme betegnes som de, der skulde have vist uforvarlig Behandling mod de syge af den 4' Linie Bataillon, og til hvem Brigaden saaledes ved den skete Opfordring har sigtet; ligesom vi og ønsker at maatte blive meddelte en fuldstændig ordlydende Genpart af Brigadens skriftlige Meddelelse til den 4' Linie Bataillon denne Sag angaaende

for derpaa at begrunde den intenderede Undersøgelse. — Direktionen bør saa meget mindre omtvivle, at Brigaden beredvilligen vil meddele de attraaede Oplysninger, som det jo maa være den ene Embedsautoritet kært at række den anden Haanden, hvor det gælder om Sandhedens Opdagelse og den kgl. Tjenestes Fremme osv. osv. —

Brigaden gav en Forklaring om, at den ikke var gaaet ud fra den Formening, »at de i Meddelelsen omtalte Rygter havde nogensomhelst Grund«, og at Hensigten kun var »at udtale sig angaaende de Forholdsregler, som der maatte anses som hensigtsmæssige til at forebygge eller modarbejde saadanne Rygter ved fremtidigt mødende Tilfælde«, og Direktionen svarede meget skarpt igen og forlangte bestemt, at denne Forklaring skulde bekendtgøres gennem Parolen, og det maatte Brigaden gaa ind paa.

Direktionens Møder fandt som omtalt Sted i Officerslasarettet i den største Stue over Loggiaen, og her holdtes ogsaa Kassationsforsamlingerne, naar der ikke skulde fremstilles alt for mange, da man saa benyttede en Sygestue. Stuen maa have været alt for lille, for alle Regimentskirurgerne skulde møde, og desuden klagede man over, at man maatte lade det Mandskab, som skulde fremstilles, klæde sig af paa Trappegangen. De store Møbler, der hørte til Direktionsstuen, og som findes endnu, maa ogsaa have fyldt meget i den ikke store Stue. Man flyttede derfor i 1852 over i Kirurgbygningen til den nuværende Kassationssal, der blev indrettet ved at slaa 3 Værelser af to Underlægelejligheder sammen.

I 1830 pyntede man med en Buste af Frederik den Sjette i bronceret Gips paa en dertil svarende

Pjedestal, hvilket kostede 26 Rdl. Sedler, og tillige ønskede man med Hensyn til, at afdøde Hofraad Meyer havde skænket et Legat af 12500 Rdl., at hædre den afdødes Minde ved at anbringe dennes Brystbillede (»hvilket kan faas en Medaillon hos Hofmedaillør Prof. Jacobsen for 25 Rdl. Sølv«). Begge Dele betaltes af Meyers Legat. Frederik den Sjettes Buste er borte, men i Stedet for er der Buster af Frederik den Syvende og Christian den Niende.

I 1854 fik Direktionen en Forespørgsel fra Armeens Intendantur om, hvad man vilde mene om, at Inspektørens Myndighed blev udvidet, saaledes at det hele Detail af Bestyrelsen overdroges til ham i alt Fald i Forening med en af de ved Hospitalet fungerende Overlæger. Den ¹⁵/₄ 1854 svarede Direktionen:

Ubekendt med de forskellige Omstændigheder, som har foranlediget denne Plan, kan Direktionen ved at afgive den forlangte Betænkning kun henholde sig til det, som efter hvad der i Intendanturens Skrivelse er ytret, maa antages at være Hensigten af denne Forandring i Hospitalsbestyrelsen, nemlig at derved formenes dels at ville tilvejebringes en hurtigere, simplere og lettere Forretningsgang, dels at de Medlemmer, hvoraf den nuværende Overbestyrelse bestaar, har andre Funktioner, der tilstrækkelig lægger Beslag paa deres Virksomhed. — Disse tvende Punkter skal man tillade sig noget nærmere at belyse.

Hvad det første angaar, da tror Direktionen ej alene med Bestemthed at turde paastaa, at ingensomhelst Sag nogensinde er bleven opholdt ved at gaa gennem deres Hænder, men formener endog, at det er saa langt fra, at Forretningsgangen vilde fremmes ved den paatænkte Forandring, at den tvertimod derved vilde blive langsommere. — Under de nuværende Forhold bliver nemlig de mindre betydelige Sager afgjort mundtlig ved Konference mellem Lægerne,

Inspektøren og et eller begge Medlemmer af Direktionen; — Dersom Overlægerne ikke skulde være Inspektøren subordonerede — hvilket vel næppe tilsigtes — men ham sideordnede, maatte, naar Direktionen blev ophævet, i alle Tilfælde, hvor Dissens mellem Hospitalets overordnede Embedsmænd fandt Sted, enten Intendanturens eller Stabslægens skriftlige Betænkning indhentes, en Vidtløftighed som nu aldeles undgaas; i mere betydelige Sager, som, hvis hin Forandring fandt Sted, skulde gaa umiddelbart fra Inspektøren til Ministeriet, vilde dette som oftest maatte indhente Stabslægens Erklæring, hvorved vilde foranlediges en Korrespondance med denne Embedsmand, som nu undgaas, da han som Hospitalsdirektør allerede har ytret sin Mening, inden Sagen kommer til Ministeriet. Betræffende det andet Punkt, som af Intendanturen er fremhævet, da kan man ej anse andet, end at den Vinding af Tid, der formentes at ville tilflyde de Medlemmer, af hvilke Hospitalets Direktion for Tiden er sammensat, naar denne blev ophævet, er aldeles illusorisk, thi begges Funktioner er alligevel af den Art, at de nødvendig ofte maa bringe dem i Berørelse med Hospitalet. — Da denne Stiftelse er bestemt for Københavns Garnison, synes det overensstemmende med de almindelige Principper, at den henhører under den højstkommanderende Officer i Garnisonen d. v. s. Kommandantens Ressort; ligesom de andre større militære Hospitaler nemlig Rendsborg og Fredericia er underlagte de resp. Kommandantskaber, og de mindre den højstkommanderende Officer ved vedkommende Tropeafdeling, — og da dette Hospital tillige er det største og vigtigste i Armeen, maa det vistnok anses for Armeens Stabslæges absolute Pligt at have sin særdeles Opmærksomhed henvendt paa denne Stiftelse, at sætte sig i nøje Forbindelse med dens Læger og Inspektør, skaffe sig jævnlig Underretning om Syge-Antallet og Sygdommens Beskaffenhed, Syge-Forplejningen, vaage over Hospitalets hensigtsmæssige Administration m. m.; — men skal dette iagttages, vilde saavel Kommandanten som Stabslægen iflg. deres Embeders Natur blive

nødsagede til at afse Hospitalet lige saa megen Tid, hvis Direktionen blev ophævet, som nu medens den eksisterer; ja hvad den sidste angaar, vilde de tidligere omtalte Korrespondancer, Erklæringer o. desl., der som ovenfor anført vilde være en Følge af dens Ophævelse, endog medtage mere af hans Tid end Tilfældet er under de nuværende Forhold. — I de maanedlige Kassations-Samlinger maatte vel i hvert Fald fremdeles Kommandanten og Stabslægen deltage; Intet synes derfor rimeligere og mere overensstemmende med Forholdenes Natur, end at disse tvende Embedsmænd arbejder i Fællesskab i Bestyrelsen af Hospitalet. — Mindre vigtigt forekommer det os om det tredie Direktionsmedlem, som er normeret i Reglementet, men som aarlig skulde afveksle, er tilstede eller ikke. — Som bekendt har et saadant Medlem under og efter Krigen kun en kort Tid været Direktionen tilforordnet, men er ej heller blevet savnet. — Ligesaa lidet som de af Ministeriet tilsigtede Fordele vil opnaas ved den paatænkte Foranstaltning, saa lidet er denne i og for sig fri for Betæneligheder. — At udvide Hospitalsinspektørens Myndighed vilde, saa længe den nuværende, særdeles dygtige og med Hospitalsforholdene nøje kendte Inspektør lever og er i Virksomhed, vel ikke foraarsage nogen synderlig Ulempe, men naar en ny, med Forholdene mindre kendt Inspektør blev ansat, kan man ikke andet end finde det højst betænkeligt at hæve den Bestyrelse, hvis dobbelte Pligt er at kontrollere ham, dels at understøtte ham med Raad i tvivlsomme Tilfælde.

Vigtigheden af den nuværende Bestyrelse i sidste Henseende viste sig bl. a. under Koleraepidemien forrige Sommer under Inspektørens Sygdom, da den midlertidige Forvalter, hvis Driftighed forøvrigt fortjener fuldkomment at anerkendes, uden denne Støtte næppe vilde have kunnet tilfredsstillende besørge de ham paahvilende Forretninger. — Hvad dernæst angaar at lade en af de ved Hospitalet fungerende Overlæger deltage med Inspektøren i Hospitalets Bestyrelse, maa det bemærkes, at dette vilde stride mod de Principper, som er vedtagne ved alle større Hospita-

ler, hvor det netop er bestemt, at Overlægerne ikke maa indtræde i Bestyrelsen, da de derved saa at sige vilde blive sig selv subordonerede. For at forebygge dette mislige Forhold er det i den kgl. Resolution af $^{30}/_6$ 1842-2-a, bestemt, at Stabslægen — som dengang tillige var Overlæge ved en Troppeafdeling — ikke maa vælges til Hospitalslæge, fordi han tillige er lægekyndig Direktør ved Hospitalet.— Dernæst maa det bemærkes, at Overlægerne ved Hospitalet kun ansættes paa 2 à 3 Aar; og om man endog kunde tiltro enhver Overlæge tilstrækkelig administrativ Dygtighed, hvilket ingeniende er Tilfældet, vil han dog først efter længere Tids Forløb, ofte først naar han skal fratræde sin Tjeneste, have skaffet sig saa nøje Kendskab til alle Hospitalsforholdene, at han kunde erklæres for en dygtig Hospitalsbestyrer, ej at tale om at det for Inspektøren vilde være højst ubehageligt hvert Aar eller hvert andet Aar at skulle arbejde sammen med en ny lægekyndig Bestyrer. Dersom den ved Feltlasareterne under Krigen bestaaende Administration mulig har givet Anledning til Tanken om ved Garnisons Hospitalet at indføre en lignende, maa man tillade sig at gøre opmærksom paa, dels at Forholdet her er et helt andet, idet hine Lasaretter kun var temporære, der oprettedes og nedlagdes, efter som Krigsforholdene gjorde dem mere eller mindre nødvendige, hvorimod Garnisons Hospitalet er en stabil Stiftelse, der vedvarer ligesaa længe som Garnisonen, dels at der ogsaa ved Feltlasareterne bestod en overordnet Bestyrelse, som var sammensat af Lokalintendanten og den overordnede Læge, gennem hvilke alle Sager, der vedkom Hospitalerne, maatte indsendes til den medicinske Overbestyrelse for hele Armeekorpset, og som saaledes der havde den samme Funktion, som Hospitalsdirektionen ved Garnisons Hospitalet.

Efter hvad vi saaledes har udviklet, vil det ses, at vi ikke kan finde det hensigtsmæssigt at foretage nogen Forandring i den nærværende Hospitalsbestyrelse, idet Nyttens af den paatænkte Foranstaltning forekommer os tvivlsom, medens dens Iværksættelse vil medføre ikke ganske faa Kollisioner og Ulemper.

Herefter saa det ud til, at der ikke vilde blive noget af den paatænkte Forandring, men pludselig den $\frac{8}{4}$ 1861 kom der kgl. Resolution om, at Bestyrelsen af Hospitalet fra $\frac{1}{1}$ 1862 skulde bestaa af en Overlæge og Inspektøren. Man havde altsaa været 7 Aar om at bestemme sig, og det havde næppe skadet synderligt, hvis man havde ventet længere.

Det, der var sket, var i Virkeligheden, at man havde gjort Inspektøren til eneraadende, ganske vist ikke efter Bogstaven, men i Realiteten, og der findes ogsaa Eksempler paa, at Inspektøren forpurrede eller forsøgte at forpurre Forslag af hygiejnisk Karakter. Det gælder f. Eks. Brickas forøvrigt uheldige Forslag om Klosetterne (S. 49), hvor Inspektøren ikke vilde gaa med til en Indstilling til Afhjælpning af en af de største Ulemper ved Hospitalet, og hvor Overlægen derfor maatte sende sit Forslag ind paa egne Vegne, men Forf. erindrer fra sin egen Tjenestetid som Reservelæge i 1882—1883, at man ikke havde nogen tydelig Forestilling om, at der overhovedet var en Læge i Bestyrelsen, og da Inspektøren en Dag greb ind i direkte Modstrid med Overlægens Ordre og overfor Reservelægen nægtede at tage Hensyn til den, saa bøjede Overlægen sig for Inspektøren efter en kort Forhandling. Og det drejede sig om et Spørgsmaal vedrørende Obduktionsstuen, hvor selvfølgelig Overlægen maa være den afgørende og i hans Fraværelse den Reservelæge, som arbejder der i Overlægens Navn.

Havde Inspektøren alene holdt sig til de almindelige Administrationsforhold, saa var det vel nok gaaet, skønt det for en ikke lægekyndig ofte ikke kan ses, at

der skjuler sig et eller andet, der fordrer lægekyndig Besvarelse. Man faar ogsaa det Indtryk, at der ikke er sket meget i de Aar, hvor dette Forhold bestod, større Reforme er der ikke Tale om, men naturligvis sker der dog et og andet, og navnlig den betydelige Ombygning i Firserne, men den skyldes vist næppe saa meget Hospitalet som andre Forhold.

At Inspektøren blev den egentlige Direktør laa tillige i, at han boede paa Sygehuset, medens Overlægen i Bestyrelsen ikke havde Bolig derinde, og dernæst i, at der i denne Periode, der gaar fra 1862—1886 kun var to Inspektører, nemlig Oberst Schøller indtil 1874 og derefter Kaptajn Hartmann. Lægerne skiftede oftere og navnlig mod Slutningen af Perioden. Den første var Djørup, som forblev i Stillingen, selv efter at han i 1863 var bleven Stabslæge. Han afløstes 1868 af Bricka, denne 1879 af Schade, som allerede 1880 traadte tilbage for I. P. Poulsen, hvorefter Laub var i Bestyrelsen fra 1884—1886.

I 1886 skete den sidste store Reform i Bestyrelsen af Sygehuset, og ikke alene den sidste, men den vigtigste, idet der blev ansat en Chef for Sygehuset, og denne Chef var en Læge. Initiativet hertil udgik ikke fra Sygehuset, men fra Lægekorpset.

Det er to Gange hændet i Lægekorpsets Historie, at man til Chef for Korpset har haft en Mand, som ved sin Udnævnelse sad inde med alle de Kundskaber i Administration, i Hygiejne, i Epidemiologi, i Retsmedicin, i Medicinallovgivning saavel militær som civil, som der stadig er Brug for i Korpset. Den første Gang tog man Professor Wendt, som mange Gange er

omtalt i det foregaaende, fordi han med rastløs Iver forsøgte at forbedre Forholdene paa Sygehuset. Den anden Gang var i 1885, da Johan Møller blev Stabslæge.

Denne Mand, der som Militærlæge havde beklædt Stillinger saavel ved Troppeafdelinger som ved Sygehuset, havde desuden været den første Stabschef ved Korpset, fra hvilken Stilling han avancerede til Chef, men han havde tillige anden Uddannelse, der kom ham i høj Grad tilgode. Han havde nemlig været Dekanatssekretær i Sundhedskollegiet, og som saadan havde han maattet lære alle de ovenfor nævnte Specialer, som Læger i Almindelighed ikke kender, da det er Ting, der ikke fordres til Lægeeksamen. Men han havde lært mere end det. Han havde paa et tidligt Tidspunkt beskæftiget sig med Medicinalstatistik, og havde vist netop herved henledt Opmærksomheden paa sig. Han havde udgivet Sundhedskollegiets store Aarsberetninger i en Aarrække, og han havde udgivet »den civile Medicinallovgivning« ogsaa i en Del Aar. Han var vistnok den Mand her i Landet, der var bedst inde i alle disse Ting, og dertil kom altsaa hans militære Tjeneste og hans Kendskab til alle dens særlige Forhold. Der kunde derfor ikke være Tvivl om, at han var den mest kvalificerede til Chefsstillingen, og heldigvis for Korpset fik han den ogsaa og kom til at beklæde den i en lang Aarrække.

Møllers Opgave var at gøre Lægekorpset selvstændigt overfor Forplejningskorpset, og dette gennemførte han i saa høj Grad, som det i 1886 vistnok var muligt. Det er mærkeligt nok, at det lykkedes ham, thi Chefen

for Forplejningskorpset, Oberst Købke, var en Mand, der kun nødigt gav Afkald paa noget af sin Myndighed. Møllers Opgave var først og fremmest at faa alt Sanitetsinventar lagt ind under Lægekorpset og dernæst at faa Sygehusene samme Vej. Han vilde hæve sit Korps's Anseelse, og han var ganske paa det rene med, at Sygehuset var den Institution, hvorved Lægekorpset mest kom i Berøring med Publikum. Han saa tydeligt, at Sygehuset trængte til store Reforme, og det lykkedes ham at gennemføre en Del, men langt fra hvad han ønskede. Dels mødte han Modstand, men dog næppe i saa høj Grad, som man skulde have troet, dels arbejdede han meget langsomt. Alt var til de mindste Detailler grundigt udarbejdet, men han vilde helst selv gøre Arbejdet, han forstod ikke rigtig at lade andre arbejde for sig. Til Gengæld arbejdede han tidlig og silde, og han skaffede sig snart en overordentlig agtet Stilling overfor alle. Man vidste, han var bundretfærdig, tilsyneladende altid blid, men alligevel en meget bestemt, til Tider næsten stædig Mand, noget genert i sin Optræden, ikke nogen elegant Militærtype.

Naar denne Mand er blevet omtalt udførligere, ligger det ikke blot i, at han var en sjælden Person, der fortjente, at hans Historie særlig blev skrevet, men det ligger navnlig i, at han for Sygehuset har spillet saa stor en Rolle. Den 31' Maj 1886 erhvervedes kgl. Resolution paa, dels at Sanitetsinventaret henlagdes under Lægekorpset ligesom ogsaa Sundhedstroppe, men tillige bestemtes, at Bestyrelsen for Sygehuset

blev ophævet, og der ansattes i Stedet for en Læge som Chef.

Men Møllers Reformers paa Sygehuset var ikke dermed forbi, han udrettede meget mere. I 1889 oprettedes Øreklubben og Øjenklubben, i 1891 Klubben for Hud- og Kønssygdomme, 1891 Massageklubben, 1896 Tandklubben, 1896 Klubben for Kvinder og Børn, 1904 Røntgenafdelingen. I 1891 indrettedes det bakteriologiske Laboratorium. I 1895 blev Epidemiafdelingen paa Søetatens Hospital selvstændig Afdeling, medens den tidligere var bestyret af en af Servicecheferne. Ganske vist blev det først en af Klubkeferne, som tillige blev Chef for Epidemiafdelingen, men det varede kun 3 Aar, saa ansattes en Læge særlig paa denne Afdeling. En af de aller vigtigste Reformers, som Møller gennemførte, var den store Reform af Sygeplejen i 1898, hvorved de gamle Stuekoner afskaffedes og de uddannede Nattevagter ligeledes, medens der indførtes moderne Sygepleje, som har været Sygehuset til den største Nytte, og hvorom senere skal gives en udførlig Fremstilling.

Som det vil ses, var det et stort Antal Reformers, som blev gennemført af Møller, men hertil kan føjes endnu et meget betydningsfuldt Skridt, hvortil Initiativet dog blev taget af Sygehuschefen, Axel Paulsen, som i Juli 1898 til Krigsministeriet indsendte en Fremstilling af de slette Forhold paa Sygehuset og paaviste, hvor nødvendigt det var at faa et nyt Sygehus. Lægekorpset indstillede da, at der blev nedsat en Kommission til at tage Spørgsmaalet om Tilvejebringelsen af nye militære Hospitaler i København for Hær og Flaade under

Behandling, og fremkomme med Forslag i saa Henseende. Kommissionens Forslag, som der ikke er Grund til at komme nærmere ind paa her, førte kun til halve Foranstaltninger, idet det ikke lykkedes at faa Rigsdagen til at gaa med til mere end til Bygningen af et nyt Epidemihospital i Stedet for Søetatens Hospital, og 1902 var det færdigt og toges i Brug 1903.

Det var første Gang, at der fremkom et bestemt Forslag om et nyt Sygehus, det næste blev indsendt af Sygehuschefen 1913, men hverken dette eller et andet fra 1915 fik nogen Betydning, idet Lægekorpsset ikke lod sig bevæge til at fremsende dem til Krigsministeriet. Det blev derfor nødvendigt ad anden Vej at søge at rejse Stemning for et nyt Sygehus, da det gamle var ganske uforsvarligt, og det lykkedes, saa at det gamle Sygehus kun et Aars Tid eller to vil overleve de Hundrede Aar.

Møllers Ændring af Sygehusadministrationen indskrænkedes imidlertid ikke til, at der ansattes en Sygehuschef, men tillige blev Serviceoverlægerne Chefer for deres Afdelinger, og der blev derved Lejlighed til administrativ Uddannelse af mange Militærlæger. Indretningen af Specialklinikkerne var det første Skridt til, at Patienterne skulde behandles af Specialister, men det lykkedes ikke Møller at komme saa vidt, at dette Princip gennemførtes for alle Sygdomme. Servicecheferne skiftede med faa Aars Mellemlum, og det var ikke Sygdommens Art, der afgjorde, om en kirurgisk Patient skulde indlægges paa den Afdeling, hvis Overlæge var Kirurg. Patienterne indlagdes efter deres militære Afdeling, saaledes som det var gammel Tradi-

tion paa Sygehuset, uden Hensyn til deres Sygdom, naar det ikke var en af de Sygdomme, hvorfor der var oprettet Specialklinik. Selvfølgelig maatte den Tid komme, da der paa Sygehuset indrettedes en medicinsk og en kirurgisk Afdeling, men dette skete dog først Maj 1911 efter Sygehuschefens Bestemmelse og under stærke Indvendinger fra Generallægens Side. Ligeledes mødte det Modstand, da Sygehuschefen samme Aar i et Foredrag i Militærlægeforeningen stillede bestemt Fordring om, at Servicecheferne skulde være Specialister og ansættes paa en lang Aarrække.

Reformen i 1886 var imidlertid ikke fuldkommen, det blev ikke alle Sygehusets Forhold, der lagdes ind under Lægekorpset. Ikke blot Forplejningen, men ogsaa det saakaldte Sygehusinventar i Modsætning til Sanitetsinventaret, forblev under Forplejningskorpset, og dette er en Spaltning, som kun er Rester af gammel Tradition, og som bør forsvinde, naar man flytter til det nye Sygehus. Grænsen mellem Sygehusinventar og Sanitetsinventar er ret vilkaarlig og er ikke let at hitte ud af. Senge er Sygehusinventar, ogsaa den Jærnstang, der sidder ved Hovedenden, til en Tavle, hvorpaa Sygdom, Diæt m. m. noteres. Men Tavlen er Sanitetsinventar. Følgen er, at hvis begge Dele f. Eks. trænger til at males, maa der laves to Skrivelser, den ene, om Sengen, til Inspektøren, der repræsenterer Forplejningskorpset, den anden, om Tavlen, til Sygehuschefen, der repræsenterer Lægekorpset. Paa lignende Maade gaar det med flere andre Ting, om hvilke det er umuligt paa Forhaand at vide, hvortil de skal henføres.

Bestyrelsen for Hospitalet har altsaa været sammensat paa forskellige Maader i Løbet af de 100 Aar. Man begyndte med en Bestyrelse bestaaende af Kommandanten i København, en hvert Aar skiftende Oberst og som lægekyndigt Medlem Stabskirurgen. Fra $\frac{1}{1}$ 1862 kom Bestyrelsen til at bestaa af en Overlæge og Inspektøren og fra $\frac{1}{7}$ 1886 blev en Læge Chef for Sygehuset.

Hvad er bedst? spørger man uvilkaarligt, og Svaret maa vel være, at det ikke er godt at sige, dog maa den sidste Ordning foretrækkes, fordi der saa at sige aldrig paa et Sygehus opstaar Spørgsmaal, hvortil ikke fordrer Lægeindsigt, og under alle Omstændigheder hænder det af og til, at Spørgsmaal, som kunde synes ikke at have noget med Lægevæsenet at gøre, alligevel kræver et medicinsk Skøn. Dette kan man faa ved at have et Lægeraad ved Siden af den ikke lægekyndige Direktør, men det gør Apparatet mere kompliceret. Det simpleste er aabenbart, at det er en Læge, der er Chef, men Vanskeligheden ved denne Ordning ligger i, at det ikke er let at finde en Læge, der er Administrator, det ligger tilmed de fleste Læger ret fjernt.

Ser man paa Hospitalets Historie, faar man snart det Indtryk, at der til enhver Tid er en af Bestyrelsens Medlemmer, der er den ledende. Der kan saaledes ikke være Tvivl om, at medens Wendt var Stabskirurg, var det ham, der gjorde Arbejdet, og med meget stor Energi ledede Sygehuset og tog Initiativ paa mange Punkter, medens de fleste andre af Lægerne holdt sig langt mere passive. I Perioden 1862—1886 spillede Inspektøren den største Rolle, for stor en Rolle, og

det laa for en stor Del i, at han boede paa Sygehuset, medens Overlægen i Bestyrelsen kun kom der af og til. I den Grad spillede Inspektøren Hovedrollen, at Forf. som sagt, fra sin Reservelægetid daarligt nok kan huske, at der en sjælden Gang blev Tale om, at der var en Læge i Bestyrelsen. Man mærkede ham ikke, og den eneste Gang, hvor Forf. erindrer, at der var Brug for ham, udtalte han ganske vist sin Mening — men det blev, som Inspektøren vilde have det, ganske modsat Overlægens Mening!

Det afgørende turde derfor ikke være, om man vælger det ene eller det andet System, men det er Personen, det kommer an paa. Har man en udmærket, ikke lægekyndig Administrator, som er lydhor overfor de sagkyndige Læger og kender sin egen Begrænsning, saa gaar det godt, og har man en Læge, der tillige er en dygtig Administrator, saa gaar dette ogsaa godt, og det gaar bedst, fordi Apparatet da er mest simplificeret. Men skal man have det rette Udbytte af denne Ordning, saa maa man ogsaa give Chefen Bolig paa Hospitalet, det er ikke tilstrækkeligt, at han kommer derind en Gang om Dagen, og man kan da heller ikke tænke sig et stort civilt Hospital, hvor Direktøren ikke bor.

I de 100 Aar har følgende Læger været i Direktionen for Garnisonshospitalet:

Perioden 1818—1862: Stabskirurg Tønder 1818—1832.
 Stabskirurg Wendt 1832—1838.
 Stabslæge Müller 1838—1862.

- Perioden 1862—1886: Overlæge Djørup 1862—1868.
Overlæge Bricka 1868—1879.
Overlæge Schade 1879—1880.
Overlæge I. P. Poulsen 1880—
1884.
Overlæge Laub 1884—1886.
- Perioden efter 1886: Overlæge Schade 1886—1895.
Stabslæge Paulsen 1895—1900.
Stabslæge Biering 1900—1902.
Stabslæge Friederichsen 1902—
1911.
Stabslæge Norrie fra 1911.
-

Da Sygehuset aabnedes, var det i Grunden ikke et Sygehus i vor Betydning, det var kun en Samling af Sygestuer. Afdelingerne havde tidligere hver haft sine Sygestuer i Byen, paa enkelte Steder var flere Afdelingers Sygestuer samlede i een Bygning, men ved Garnisonshospitalets Aabning skete der ikke andet, end at alle Afdelingernes Sygestuer samledes paa et Sted, thi hver Regimentskirurg behandlede sin Afdelings syge paa de for ham bestemte Stuer, og han havde til sin Assistance en af sine Kompagnikirurger, der var indkvarteret paa Sygehuset. Dette var naturligvis en meget upraktisk Ordning. Alle de mange Regimentskirurger paa en Gang paa Sygehuset maatte volde Besvær, selv om det, at hver havde sine Stuer, hvor de andre ikke havde noget at gøre, gjorde Ordningen nogenlunde mulig.

Kun veneriske og fnattede skulde behandles paa fælles Stuer, og der viste det sig snart, at det ikke kunde lade sig gøre, dels fordi der opstod Strid mellem Soldaterne fra de forskellige Afdelinger, dels fordi Lægerne ikke altid anvendte de samme Kurmetoder, hvilket frembød »Vanskeligheder med Hensyn til Sund-

hedspolitiet og Orden paa Sygestuerne», idet Patienterne kritiserede de forskellige Behandlingsmaader. I 1823 eller 1824 foretrak alle Regimentskirurgerne en Forandring, og da Stabskirurgen, Tønder, der tillige var Regimentskirurg, bifaldt det, traf Direktionen den Bestemmelse, at de Sygestuer, hvor de veneriske og fnattede skulde behandles, fordeltes mellem Afdelingerne ligesom de andre Sygestuer. I 1833 ankedes der imidlertid i et offentligt Blad herover, og da denne Forandring ikke var hjemlet, saa omordnede Direktionen Forholdet igen og vendte tilbage til, at Patienterne paa disse Steder skulde behandles i Flæng, men da man ansaa det uheldigt, at der var flere Læger om Behandlingen, bestemte man, at de skulde behandles af en af Lægerne. Man spurgte derfor Regimentskirurgerne, om de helst vilde have, at der kun var en Læge, der behandlede baade veneriske og fnattede, eller om der skulde være to hertil, og endvidere om Regimentskirurgerne helst vilde skifte Kvartals- eller Halvaarsvis. Om den ene eller den anden Ordning blev truffet, kan ikke siges, men det er ogsaa af mindre Vigtighed — en Skiften, selv om det kun blev Halvaarsvis, er meget urigtig, men dengang havde man ikke Specialuddannelse i Hud- og Kønssygdomme, det betragtedes som noget, enhver Læge kunde, og det er forøvrigt den Opfattelse, at enhver Læge kunde alt, der overhovedet gjorde det muligt at træffe en saadan Ordning, som den, der var truffet paa Hospitalet.

I denne Periode af Sygehusets Historie viser det sig, at Regimentskirurgerne kunde faa Ros, i alt Fald skete det 1828, for det berettes, at efterat Medicinal-

revisor Wendt havde forelagt Kongen en Oversigt over Sygeligheden i Hospitalet i 1827, saa resolverede Kongen: »at Regimentskirurg ved det 2' jyske Infanteriregiment Svendsen skal tilkendegives, at H. M. med særdeles Velbehag har erfaret, at der efter den indgivne Sygeliste for Aaret 1827 ikkuns er død een Mand af de 481 syge, han i bemeldte Aar har haft under Behandling.« Samme Svendsen fik forøvrigt 3 Aar derefter under Stuegang paa Hospitalet en Søndag Aften et stærkt apoplektisk Anfald, saa han maatte indlægges paa Officerslasarettet med det samme, en Indlæggelse, der stred mod Bestemmelserne, for Lægerne regnedes ikke for Officerer, men Kommandanten søgte og fik Kongens Tilladelse dertil.

Men en Regimentskirurg kunde ogsaa faa en Irette-sættelse af Direktionen, og det hændte f. Eks. i 1830 i følgende Form: »Inspektøren i Garnisonshospitalet har efter sin Pligt til Direktionen indberettet, at Regimentskirurgen ved en skriftlig Tilladelse har givet en Sergent Tilladelse til at benytte en Opvartningskone til Byærender for sig, skønt Inspektøren forud havde underrettet denne om, at en saadan Tilladelse som stridende mod Reglementet og god Orden, ikke kunde tilstedes. — Direktionen finder sig saaledes i den ubehagelige Stilling at maatte anmode Dem om ikke at tillade Opvartningskonerne at bruges til andre Forretninger end de syges Pasning og den i Regl. 14 Kap. § 36 givne Tilladelse »at holde Kompagnikirurgens Værelse rent og rede dennes Seng«, og iøvrigt at paase, at disse Koner saa sjældent og i saa kort Tid som muligt gives Tilladelse til at gaa ud fra Hospitalet.« Samme

Regimentskirurg var forøvrigt en særdeles dygtig og tjenstivrig Overlæge, der i 1836 under en stor Koppe-epidemi, ledede Koppeafdelingen, og derfor indstilledes til og fik et Honorar paa 200 Rdl.

I 1837 fandt Wendt paa, at der skulde indrettes en Ankeprotokol for Regimentskirurgerne eller en Anmærkningsprotokol, hvori Lægerne eller de i deres Sted fungerende Bataillonskirurger ved deres daglige Besøg i Hospitalet med egen Haand kunde indtegne, hvad de fandt fornødent at bemærke med Hensyn til Sygeplejen, Vadsken, Værelsernes Renlighed, Opvarmning, Belysning osv. og overhovedet alt, hvad de i Henseende til Hospitalets indre Orden og Bestyrelse fandt sig foranlediget til at meddele Direktionen eller Inspektøren, for at saadanne Anker uopholdelig kunde blive afhjulpne. Dette kunde være meget godt, men der tilføjedes, at Protokollen skulde opbevares paa Inspektørens Kontor og hentes der og atter afleveres der, — og det vil sikkert sige, at den ikke er blevet meget benyttet.

I 1842 fandt som bekendt en stor Hærreform Sted, og den gav ogsaa Anledning til en stor Forandring ved Garnisonshospitalet. Efter Omordningen vilde der blive 14 Afdelinger i København, og det vilde være umuligt at skaffe alle deres egne Lokaler i Hospitalet, det vilde blive endnu værre at have 14 end 10 Overlæger, og det samme gjaldt Underlægerne, for hvem man ikke vilde kunne skaffe Plads. Stabskirurgen stillede derfor Forslag til en Ordning, hvorved Hospitalet deltes i 3 Afdelinger med 3 Overlæger og 6 Underlæger, som de nu skulde kaldes. Dette Forslag

blev sendt til Direktionens Betænkning, og man var enig om, at Lægernes Antal maatte indskrænkes, at Grundsætningerne var rigtige og vilde medføre betydelige Fordele saavel i videnskabelig som i økonomisk Henseende samt bidrage til større Enhed og Konsekvens i Hospitalets indre Bestyrelse, end det under den hidtil stedfindende Adsplittelse i 10 forskellige Hospitaler under een fælles Overbestyrelse havde været muligt at opnaa. Saa vidt var man enige, men saa kom der, hvilket kun er sket enkelte Gange, Særvota.

Kommandanten, Oberst Hagen, mente, at de 3 Overlæger skulde fritages for Sessionsrejser, saa længe de var ved Sygehuset. Han grunder denne Formening paa, at disse Læger vilde faa en mere byrdefuld Tjeneste end de øvrige Overlæger i Garnisonen, samt at der, saafremt Overlægerne for længere Tid kunde bortkommanderes, lettelig kunde opstaa skadelige Følger for Hospitalet af denne Afbrydelse i deres Funktion. 2' Medlem, Oberst Küker, var af samme Mening, at Overlægerne ved Hospitalet ikke skulde kunne udkommanderes, men Stabskirurgen Müller, indrømmede, at der kunde siges adskilligt derfor, og at han ogsaa selv fra først af havde været af samme Mening, men ved nærmere Overvejelse havde han fundet, at det vilde vække billig Utilfredshed blandt *alle* Armeens Overlæger, om disse 3, som i Grunden havde den behageligste — om end ansvarsfuldeste — Post, ikke tillige skulde dele det *mindst behageligste* (!) eller rettere det *mest ubehagelige* Hverv med deres Kolleger, og paa alle disse vilde hin Byrde naturligvis komme til at hvile, da der ikke længere eksisterede Bataillons-

kirurger, der, saaledes som før, kunde rejse i Regimentskirurgens Sted. Selv uden denne Begunstigelse var han overbevist om, at den Interesse, som enhver Læge, der føler varmt for sit Kald, vilde finde i at ansættes som Overlæge ved en større Afdeling i et velorganiseret Hospital, fuldkomment vilde opveje det forøgede Arbejde, der vilde komme til at paahvile de ved Hospitalet ansatte Læger; ligesom han ogsaa ansaa det for gavnligt, at Hospitalslægerne ikke forblev aldeles ukendte med Sessionsvæsenet, og han var fuldkomment overbevist om, at Overlægerne udenfor Hospitalet langt hellere paatog sig Hospitalstjenesten under en Hospitalslæges Fraværelse i Embedsforretninger end underkastede sig den Gene, Sessionsrejsen medfører. Derimod vilde han finde det rigtigt, at kun en af Hospitallets Overlæger udkommanderedes hvert Aar, hvorved Hospitalstjenesten intet vilde lide.

Disse Udtalelser af Stabskirurgen er i flere Henseender mærkelige. For det første ser man, at Regimentskirurgerne aabenbart ikke rejste paa Session, naar de var beordrede dertil, men kunde sende deres Bataillonskirurg, dernæst forstaaer man ikke rigtig, hvorfor han indtager dette Standpunkt med Hensyn til Sessionerne, for da Overlægerne kun skulde være kort Tid paa Hospitalet, 2 Aar, og det skulde gaa paa Tur, er det ikke let at indse, hvorfor det kunde blive nødvendigt at udkommandere dem i de Par Aar, de var paa Hospitalet.

De andre Punkter, hvorom der var Uenighed, spiller ikke nogen større Rolle, og den ³⁰/₆ 1842 kom den kgl. Resolution, der skulde gælde fra den følgende Dag, og

der er derefter ikke mere Tale om Stabskirurg, Regimentskirurger eller Kompagnikirurger, men nu bliver det Stabslæge, Overlæger og Underlæger.

Den $\frac{2}{7}$ 1842 udgik der Cirkulære fra Generalkommissariatskollegiet om den fremtidige Ordning. Herefter deltes Hospitalet i 3 Afdelinger, 1' Vest for den første Port, 2' mellem de to Porte og 3' Øst for den almindelige Indgangsport. Det bestemtes, hvilke Troppesafdelingens syge, der skulde behandles paa hver Afdeling, men Direktionen bemyndigedes til at gøre de Modifikationer i Fordelingen, som efter Omstændighederne maatte findes nødvendige, og det benyttedes bl. a. paa den Maade, at man sørgede for, at en Overlæge paa sin Sygehusafdeling altid havde sin egen Troppesafdelingens syge. Fordelingen af de syge i hver enkelt Afdeling skulde ordnes af Hospitalsoverlægerne efter Sygdommens Beskaffenhed uden Hensyn til Troppesafdelingen. De syge Mandskaber af Livgarden til Hest skulde imidlertid som hidtil indlægges paa Frederiks Hospital, hvor ogsaa Landkadetter og Guider behandlede til $\frac{1}{4}$ 1857, fra hvilken Tid alle blev indlagte paa Garnisonshospitalet. Garden til Fods og Garde Husar Divisionen fik alene deres egne Stuer og skulde behandles særskilt, maatte ikke engang ligge paa Stuer sammen.

Ved hver Hospitalsafdeling ansattes en Overlæge og 2 Underlæger. Overlægerne blev valgt af Kollegiet efter Forslag af Stabslægen paa 2 Aar, efter hvilken Tids Forløb de remplaceredes af 3 andre af Garnisonens Overlæger, der efter Tur skulde ansættes ved Hospitalet. Da Stabslægen skulde foreslaa disse Læger, og da

han tillige var lægekyndigt Medlem af Direktionen, kunde han ikke tillige vælges til Hospitalslæge.

Underlægenes Antal paa Hospitalet bestemtes til 6 i Stedet for 10. De kommanderedes af Stabslægen til denne Tjeneste i 2 Aar uden Haab om Forlængelse; de skulde være eksaminerede og ugifte. Hvert Aar skulde 3 skifte, nemlig en ved hver Afdeling; paa hvilken Tid Omskiftningen skulde finde Sted, bestemtes af Direktionen. Forat de for Tiden i Hospitalet tjenstgørende Underlæger ikke pludseligt skulde blive revne ud af deres Stilling, toges første Gang 5 af disse til Hospitalets Tjeneste, og den 6' toges af Liniebataillon. Skulde en af Hospitalets Underlæger afgaa enten ved Døden eller paa anden Maade, skulde han selvfølgelig erstattes.

Ved hver Hospitalsafdeling etableredes en Dispensationsanstalt, i hvilken Medicinen dispenseredes saavel til de syge i Hospitalet som til dem i Byen. Lokalerne til disse Dispensationsstuer, hvor ogsaa Instrumentkisten opbevaredes, toges af de ved de 4 Underlægers Bortflyttelse ledigblevne Værelser efter nærmere Bestemmelse af Direktionen. De nødvendige Rekvisitter af Glas, Vægt, Mortere osv. skulde tages af de paa Hospitalet beroende Medicinkister, som var leverede til hvert Regiment eller Korps.

Medicinen skulde som Regel dispensereres til hver Afdeling af en af de ved samme ansatte Underlæger, som dertil beskikkedes af Overlægen, men da det i Tilfælde af hans Fraværelse ofte kunde blive nødvendigt, at den anden Underlæge maatte udlevere Medicinen, saa maatte de begge have Nøglen til Dispensationsstuen.

Hospitalsvagten skulde efter Tur besørges af Underlægerne, saa at hver af dem skulde holde Vagt hver 6' Dag. De Underlæger, der forestod Dispensationsanstalterne, skulde ekspedere Medicin til syge i Byen, men var de ikke tilstede, maatte den vagthavende gøre det. Der skulde føres Bog over alle Ekspeditioner af Medicin til Byen.

Da al Medicin skulde dispenseres i Hospitalet, behøvede Troppeafdelingerne ikke mere at være forsynede med Medicinkister, og de i Hospitalet værende Medicinkister, som ikke skulde bruges andre Steder, kunde derfor afleveres til Lasaret-Inventarie-Depotet. Derimod maatte de udenfor Hospitalet værende Underlæger være forsynede med nogen Medicin til øjeblikkelig Brug, saasom Kamferdraaber, Salmiakspiritus, Hefteplaster m. m. Til Opbevaring heraf kunde rekvireres fornødne »Rekvisita«.

Hver Hospitalsafdeling og hver Troppeafdeling skulde forsynes med 1 Instrumentkiste, og der skulde træffes nærmere Bestemmelser om disses Fordeling.

Naar en Hospitalsoverlæge maatte være fraværende i Tjenesteforretninger eller i *længere Tid* syg, skulde Stabslægen beordre en anden til midlertidigt at fungere, men hvis han rejste bort i privat Ærende, maatte han selv, med Direktionens dertil erhvervede Samtykke, formaa en af sine Kolleger til at overtage hans Funktioner. De ved Hospitalet fungerende Overlæger maatte ikke under denne deres Funktionstid kommanderes paa Session.

Saa længe Underlæger var til Tjeneste i Hospitalet, var de fri for Tjeneste ved deres Troppeafdelinger, kun

hævede de deres Gage der, hvorimod Overlægerne tillige vedblev at fungere ved deres Troppeafdeling.

Hospitalets Overlæger var forpligtede til at meddele saavel Overlægerne udenfor Hospitalet som Afdelingscheferne alle de Oplysninger om de syge, som maatte ønskes.

De paa Hospitalet indlagte syge Officerer maatte vælge, af hvilken af de 3 Overlæger de ønskede at blive behandlede.

Resten af Cirkulæret handler om Tjenesten ved Afdelingerne udenfor Hospitalet og om Kassationerne, som stadig var knyttede til Hospitalet.

Bestemmelsen om, at Overlægerne kun skulde fungere i 2 Aar, var naturligvis uheldig, men man lod nu Tiden gaa roligt indtil Januar 1844, da man skulde tænke paa for første Gang at skifte. Overlægerne indgav et Andragende, og Direktionen tog det op og indsendte et Par Skrivelser, som er særlig interessante, fordi det først i de aller sidste Aar er lykkedes at komme saa vidt, som Direktionen den Gang ønskede, — atter et Bevis paa, hvor forfærdelig lang Tid det tager at faa Reformen, som man skulde synes selvindlysende, til at trænge igennem! Skrivelserne viser tillige, at Direktionen satte noget ind paa Sagen og ikke saa let gav op. Der opnaaedes ganske vist noget, men det var ikke meget. Vanskeligheden bestod i, at der i Kollegiet fandtes den sædvanlige, men mærkelige Fastholden ved, hvad man havde bestemt, selv om der kunde anføres nok saa gode Argumenter derimod, i Stedet for at erkende, at man kunde faa noget bedre ved en Ændring og saa naturligvis straks ændre.

Direktionen skrev den 9/1 1844:

Det vil være det kgl. Generalkommissariatskollegium bekendt, at det i den af Direktionens lægekyndige Medlem, medundertegnede Stabslæge Müller, under 23' Maj 1842 indgivne Forestilling angaaende de Forandringer i Garnisonshospitalets hidtilværende Inddeling og Bestyrelse, som Armeens Reorganisation gjorde nødvendige, var bragt i Forslag, at de ved Hospitalet fungerende Overlæger skulde udnævnes »enten paa ubestemt Tid eller efter Analogi med hvad der paa Frederiks Hospital finder Sted paa 6 Aar, saaledes at Genvalg kan finde Sted, naar de selv ønsker det, og Direktionen er tilfreds med deres Tjeneste«, hvilket Forslag refererer sig til de i Indstillingens Præmisser anførte Motiver, hvor det hedder: »Et andet Spørgsmaal er, om disse Hospitalsoverlæger bør ansættes for bestandig eller paa visse Aar. Ved nogle Militærhospitaler i Udlandet fungerer Garnisonslægerne i et eller flere Aar ved Hospitalerne, en Indretning, som næppe fortjener at efterlignes, da ikke alle Læger har lige stor Interesse for Hospitalsvæsenet, og de som har den, lettelig vil tabe den, eller dog blive mere lunkne derfor, naar de ved, at de om kort Tid skal aftræde. — Paa den anden Side synes det ikke raadeligt at udnævne disse Læger for Livstid; thi tilstundende Alder og Svagelighed eller virkelig Træthed af langvarig samvittighedsfuld Røgtelse af det byrdefulde Kald, som hviler paa disse Læger, kan vel vække det Ønske hos den aldrende Mand at ombytte det med det mindre trættende, som Arbejdet udenfor Hospitalet medfører; jeg skal derfor siden ved Detaillen af mit Forslag ytre mig om, hvorledes man ved en passende Middelvej bedst vil naa Maalet«. — Ved den derpaa under 30' Juni s. A. meddelte allern. Resolution § 2, a, blev det imidlertid fastsat, at Hospitalsoverlægerne skulde udnævnes paa 2 Aar dog uden at det — saaledes som i det paafølgende Litr. b er bestemt med Hensyn til Underlægerne — udtrykkelig er nævnt, at intet Genvalg kan finde Sted, hvorved det synes at være antydet,

at Bestemmelsen for Overlægerne ikke skal betragtes som peremptorisk, men muligvis forsøgsvis er fastsat. — Ligesom Direktionen imidlertid ved de nu forløbne $1\frac{1}{2}$ Aars Erfaring og ved de Diskussioner over denne Genstand, hvortil der oftere har frembudt sig Lejlighed, er kommen til fuldkommen Overbevisning om Rigtigheden af de af Stabslægen som anført ytrede Anskuelser, saaledes har ogsaa de for Tiden fungerende Hospitalsoverlæger i medfølgende Andragende dateret 29' December f. A. udtalt deres Formening om Gavnligheden af en forlænget Funktionstid for Overlægerne og støttet denne paa saa indlysende Grunde, at Direktionen ej kan undlade at anbefale denne vigtige Sag til det høje Kollegiums særdeles Opmærksomhed og udbede Sammes gunstige Medvirkning til, om muligt, at opnaa en Forandring i den ovenciterede kgl. Resolution, saaledes at det efter de bestemte 2 Aars Forløb maatte være Direktionen tilladt at prolongere Tjenestetiden, naar de fungerende Overlæger selv ønsker at vedblive, og de fremdeles findes skikkede til Posten. — De trende Overlæger, som Stabslægen i Overensstemmelse med de i hans Indstilling udtalte Grundsætninger i sin Tid bragte i Forslag, hvilke i de forløbne $1\frac{1}{2}$ Aar har fungeret ved Hospitallet, er Mænd i den kraftfuldeste Alder, der som Videnskabsmænd indtager en hæderlig Stilling blandt deres Kolleger, og som med levende Interesse for deres Kaldspligter og megen Rutine i Hospitalstjenesten forbinder en rigtig Takt og ualmindelig Dygtighed i administrative Forretninger. (De første 3 Overlæger var Djørup, Thune og Rørbye). — Da saaledes den allern. approberede forandrede Organisation af Garnisonshospitalet er traadt i Virksomhed under særdeles heldige Betingelser, maa det anses i høj Grad ønskeligt og af største Vigtighed for Indretningens fremtidige Udvikling samt for at denne under en i længere Tid fortsat *ensformig* Bestyrelse kunde opnaa behørig Stabilitet, at der ikke pludselig sker Afveksling af Overlæger, hvorved det maaske ej var muligt at træffe et for Stiftelsen gunstigt Valg som det nærværende; men i alt

Fald maa Direktionen anse det for aldeles utilraadeligt, at alle 3 Overlæger afgaar paa en og samme Tid, hvorimod ikkun en af Overlægerne burde afgaa ad Gangen for at den ny tilkomne, der er ubekendt med Forretningerne, kunde søge Raad og Vejledning hos sine ældre Kolleger.

Da der var kommet Afslag, skrev Direktionen atter $\frac{7}{3}$ 1844 og mindede om sit Forslag og fortsatte saaledes:

Da dette Andragende saaledes gik ud paa at bevirke en Forandring i en kgl. Befaling indsaa Direktionen tilfulde, at det høje Kollegium ikke kunde meddele en bifaldende Resolution, hvorimod vi gjorde os Haab om, at de efter vort Skøn velgrundede Argumenter, som er fremsatte i Overlægernes Andragende i Forening med de mere personlige Grunde, Direktionen fandt sig foranlediget til at tilføje, vilde have stemt Kollegiet til Gunst for Forslaget og bevirket, at Samme havde villet understøtte Sagen ved at forelægge H. M. denne til allernaadigst Afgørelse. — Omendskønt Direktionen nu efter de af det høje Kollegium i Skrivelse af 27' f. M. tilkendegivne Anskuelser vel ikke tør gøre Regning paa Kollegiets forventede Medvirkning til Opnaaelsen af det intenderede Øjemed, føler vi os dog ved Sagens Vigtighed for det militære Medicinalvæsens Tarv i Almindelighed som for Hospitalets Interesse i Særdeleshed opfordrede til desuagtet at anmode Kollegiet om, at Sagen i dens Helhed maatte blive H. M. K. forelagt til allerhøjeste Resolution, idet vi skal tillade os at fremsætte nogle yderligere Bemærkninger, hvortil Kollegiets Skrivelse frembyder Anledning. — Forsaavidt det høje Kollegium af de i den allerhøjeste Resolution af 30' Juni 1842 § 2 a forekommende Udtryk: at de fungerende Overlæger skal efter 2 Aars Forløb remplaceres af 3 *andre* af Garnisonens Overlæger, der efter Tur skal ansættes ved Hospitalet, finder det klart, at intet umiddelbart Genvalg af de samme Overlæger kan finde Sted, maa Direktionen tillade sig at ytre den Formening, at disse Udtryk, der maatte anses nødvendige for at betegne, hvad der i *Almindelighed* skal være

Regel, ikke kan svække det Argument for Undtagelsen, der kan udledes af den Omstændighed, at det i det paafølgende Litr. b angaaende Underlægerne udtrykkelig tilføjes: »uden Haab om Forlængelse«; thi dette Tillæg vilde have været lige saa overflødigt her som i det foregaaende Litr. a, hvor det ikke findes, naar den saavel for Oversom for Underlægerne fastsatte Funktionstermin skulde anses som en aldeles ufravigelig Norm. Direktionen kan saaledes ikke fravige den forhen ytrede Mening: at Modsetningen imellem disse tvende Punkter i Resolutionen netop synes at antyde, at Bestemmelsen om Overlægernes Funktionstid ikke er tænkt saa uforanderlig. — I Henseende til hvad det høje Kollegium har anført om, at det ved den foreslaaede Prolongation blev muligt at afskære Størstedelen af Garnisonens Overlæger den vigtige Lejlighed til at samle Erfaringer i militær Medicinalpraxis, som Hospitalstjenesten frembyder, maa det bemærkes: at den overfladiske Indsigt i Hospitalstjenesten, som en *større Del* af Overlægerne vil finde Lejlighed til at tilegne dem ved en saa kort Funktionstid af 2 Aar vil være uden Betydning for Armeens Medicinalvæsen; hvorimod det netop er af Vigtighed, at nogle *enkelte* af Overlægerne gives Lejlighed til at erhverve saadanne grundige og omfattende Kundskaber i Hospitalsfaget forenet med praktisk Dygtighed i Behandlingen af de mange forskelligartede Sygdomme, som forekommer i et større Hospital, at Overbestyrelsen af Armeens Lasaretter i Krigstilfælde kunde anbetro dem, og disse Egenskaber erhverves kun ved fleraarig *uafbrudt* Øvelse. Ved Frederiks Hospital er saaledes Overlægernes Funktions-tid bestemt til 6 Aar som endog i Almindelighed prolongeres. — Man bør vel vogte sig for, naar man vil sætte Lægerne Uddannelse som Formaal for Hospitals Tjenesten, at man ikke forfejler Øjemedet ved at ville udstrække denne Uddannelse til flere paa Grundighedens Bekostning. Hvad der saaledes i nærværende Tilfælde tjener til Hospitalets Tarv, er lige saa vist i hele Armeens sande Interesse. — Det kgl. Generalkommissariatskollegium har ej heller fun-

det nogen særdeles Betænkelighed ved, at de *tre* fungerende Overlæger afgaar samtidig i Betragtning af, at de afgaaende Læger er pligtige at meddele de tiltrædende alle fornødne Oplysninger om Hospitalstjenesten og de Patienter, som overgives til disses fremtidige Behandling. Hvad den egentlige Sygebehandling angaar, da er det vel utvivlsomt, at enhver duelig Læge vil, naar han af sin Formand meddeles de fornødne Oplysninger angaaende de ham overgivne syge, uden Vanskelighed kunne overtage og fortsætte disses lægevidenskabelige Behandling; imidlertid vil der dog ofte møde saadanne vigtige Sygdomstilfælde, hvor en yngre med Hospitalspraxis ukendt Læge kunde behøve Konsultation med en ældre og mere erfaren Kollega, hvilket ogsaa forudsættes i Hospitalsreglementets Kap. 12, § 8; — men der er tillige med Hospitalstjenesten forbundet en stor Del administrative Forretninger, Regnskabsførelse og desl., som med Hensyn til de syges hensigtsmæssige Soignering og det heles Bestaaen er ligesaa vigtige, og hvortil der udfordres mere end en øjeblikkelig Underretning for fuldkomment at sætte sig ind deri. Da det nu ikke kan paalægges de afgaaende Overlæger i længere Tid daglig at indfinde dem paa Hospitalet for at sætte deres afløsende Kolleger ind i Forretningerne, saa vilde det upaatvivlelig indvirke forstyrrende paa Hospitalets Organisation, naar der paa engang ansættes 3 Overlæger, som alle er lige fremmede for de administrative Forhold; og Direktionen maa derfor vedblive dens forhen ytrede Formening om, at det maa anses aldeles utilraadeligt at lade alle 3 Overlæger afløse samtidigt, men at ikkun *een* af disse burde afgaa ad Gangen.

Den $^{11}/_5$ 1844 kommuniceredes derefter en kgl. Resolution af $^{30}/_4$, hvorefter der den $^{1}/_7$ skulde afgaa en af Overlægerne og fremdeles hvert Aars 1' Juli en afløses, saaledes at Funktionstiden blev 3 Aar. Denne Bestemmelse kom til at gælde helt op til den nyeste Tid, dog saaledes, at man lidt efter lidt afveg noget

derfra, og saaledes at navnlig Overlæger med speciel kirurgisk Uddannelse blev et eller et Par Aar længere.

For Læger, der kan bedømme Forholdene paa et Hospital, er her atter et udtalt Eksempel paa, hvor uheldigt det er, naar de usagkyndige træffer Bestemmelser om Hospitalsforhold, men Direktionens Skrivelser er tillige interessante, fordi det af dem fremgaar, at man betragtede det som forsvarligt at benytte Hospitalet som Uddannelsessted for alle Hærens Overlæger, og dette har været Tilfældet helt op til den nyeste Tid, idet man har kommanderet alle Overlæger ind paa Sygehuset saa nogenlunde efter Tur og kun undtagelsesvis forbigaaet nogen. Det varede uhyre længe, inden det forstodes, at der til at være Hospitals-overlæge hører ganske speciel Uddannelse, og at Hospitalet er til for de syges Skyld og kun maa benyttes til Uddannelsesanstalt for de underordnede Læger, medens Overlæger paa et militært Hospital maa have en lige saa stor Uddannelse som Overlæger paa et civilt, ja om muligt endog større, thi paa det militære Hospital indlægges Patienterne, hvad enten de vil eller ej, og de kan ikke alene ikke vælge Hospitalet, men heller ikke den Læge, der skal behandle dem. Disse Synspunkter er først gennemførte i de aller sidste Aar.

I Henhold til den kgl. Resolution fratraadte Djørup, og Direktionen sendte ham i den Anledning en Skrivelse, hvori tilkendegaves ham dens varmeste Erkendtlighed for den udmærkede Duelighed og Omsigtighed, hvormed han i de nu snart forløbne 2 Aar havde virket som Hospitalets Overlæge, hvorhos Direktionen beklagede, at den kgl. Resolution ikke var udfaldet efter

Direktionens Ønske, i hvilket Tilfælde Hospitalet endnu i længere Tid vilde kunne have høstet Fordel af hans udmærkede Tjeneste.

Ved enhver Overlæges Afgang blev der senere udtalt Direktionens Tak for hans Tjeneste, i Reglen meget lignende hinanden, men nogle Gange kan man dog mærke, at Direktionen ikke har været særlig begejstret over vedkommendes Tjeneste. Saaledes lød Takken til Overlæge, Justitsraad Jacobsen, der skulde afgaa ved Nytaar 1856, mindre varmt, og Jacobsen havde heller ikke passet sin Tjeneste saa overordentlig nidkært. Dette var aabenbart kommet Armeens Intendantur for Øre, for den spurgte i September 1855, om der var fastsat nogen bestemt Tid for Lægernes daglige Besøg ved Hospitalet eller i modsat Fald, om der ikke maatte være Anledning til at give en Bestemmelse herom. Direktionen svarede, at der ikke var fastsat nogen bestemt Tid, men at Garnisonens daværende Regimentskirurger i et Cirkulære fra Direktionen af $19/3$ 1833 var anmodede om at foretage det i Reglementets 13' Kap. § 10 bestemte Sygebesøg om Formiddagen inden Kl. $11\frac{1}{2}$, men derpaa tilføjes: »Denne Anmodning er senere blevet fulgt af alle de Overlæger, som hidtil har fungeret ved Hospitalet med Undtagelse af den nuværende Overlæge ved 2' Hospitalsafdeling, Justitsraad Jacobsen, som uagtet gentagne Anmodninger ikke har været at formaa til *stadigen* at møde paa Hospitalet til bestemt Tid. At fremkalde en ministeriel Befaling for dette enkelte Tilfældes Skyld finder Direktionen ikke nødvendigt, og da en saadan Befaling lettelig vil faa Udseende af en Tilkendegivelse af Mishag med den Maade,

hvorpaa Lægerne i *Almindelighed* fuldføre deres Tjeneste ved Hospitalet, ikke ønskelig, saa meget mere som Justitsraad Jacobsens Funktionstid ved Hospitalet er udløbet med dette Aars Udgang. — Derimod har man paa ny anmodet ham om, i den korte Tid hans Funktion ved Hospitalet endnu vedvarer, at iagttage en bestemt Orden i den omhandlede Retning, og derhos forelagt ham Intendanturens Skrivelse herom, saavel som det ældre Direktions Cirkulære; — man nærer det Haab, at disse gentagne Paamindelser vil have den tilsigtede Virkning, og skal ikke undlade i modsat Fald derom at gøre Indberetning til Ministeriet. — Sluttelig skal man tillade sig at bemærke, at Grunden, hvorfor man ikke tidligere har indmeldt noget om denne Sag, dels er Hensyn til, at Justitsraadens Funktionstid nærmer sig sin Ende, dels at de syges Tilsyn, uagtet Overlægens ubestemte Sygebesøg, er blevet tilfredsstillende besørget ved Hjælp af de tvende ligesaa dygtige som paa-passende Underlæger, der er ansatte ved hans Hospitalsafdeling.« (Blandt de Underlæger, der var paa Hospitalet paa den Tid, var to saa udmærkede Mænd som den senere Professor i Anatomi, Fr. Schmidt, og den senere Overlæge paa St. Hans Hospital, Valdemar Steenberg.) Krigsministeriet var imidlertid ikke tilfreds med Direktionens Svar, men befalede, at Stuegangstiden skulde fastsættes til om Sommeren, d. e. fra $\frac{1}{5}$ til ultimo September, til Kl. 8 Morgen og den øvrige Tid om Aaret til Kl. 9 Morgen. Denne Bestemmelse gælder endnu, men det har adskillige Gange været nødvendigt at afvige fra den, i Reglen dog i den Retning, at Stuegangstiden har maattet paabegyndes

tidligere, forat Lægerne kunde blive færdige inden Besøgstiden. Betingelsen er dog, at Patienterne ikke maa vækkes for at gøres i Stand tidligere end Kl. 5½ om Sommeren og Kl. 6 om Vinteren.

Som tidligere berørt oprettedes i 1889 Øreklinikken og Øjenklinikken, og der knyttedes fra den Tid Specialister til Hospitalet. Dette udviklede sig efterhaanden saaledes, at der ikke blot er Specialister paa alle Specialklinikkerne, men nu ogsaa saavel paa den kirurgiske som paa den medicinske Afdeling, og selv om der ikke findes nogen udtrykkelig Bestemmelse derom, kan det betragtes som fastslaet, at ingen af Hospitalets Overlæger vil komme til at skifte efter faa Aars Forløb, men at de vil komme til at fungere i en længere Aarrække. Dette er et stort Fremskridt først og fremmest for de syge, men dernæst ogsaa for Driften af Hospitalet. Antallet af Specialiteter vil sikkert vokse efterhaanden, og dermed vil ogsaa Antallet af Overlæger tiltage, — i 1918 er der 8 foruden 1 i det midlertidige Lasaret i Idrætshuset.

Forinden Omtalen af Hospitalets Overlæger sluttes, skal Marinens Forhold til Hospitalet kort berøres. Man begyndte 1865 at forhandle om, paa hvilke Betingelser Marinens Patienter kunde optages i Hospitalet, da man agtede at nedlægge Søetatens Hospital. Man blev om-sider enig, og ¹⁵/₄ 1867 flyttedes de 32 Patienter, der laa paa Søetatens Hospital, til Garnisonshospitalet eller, som det kort efter kom til at hedde, Garnisonssygehuset. Fra 1867—1880 var Lægekorpsset fælles for Hær og Flaade, men efter den Tid blev det Hærens Læger, der behandlede Marinens syge. Heri skete en Foran-

dring 1900, da det blev en Marinelæge, der blev Chef for den ene Service, hvor Marinens syge og en Del af Hærens indlagdes. Dette Forhold vedvarede til 1915, da Marinen tog sit nye Hospital i Brug. — Paa Epidemihospitalet, der er fælles for Hær og Flaade, skifter Hæren og Flaaden med at besætte Overlægestillingen.

De assisterende Læger paa Sygehuset kaldtes indtil 1842 Kompagnikirurger, derefter til 1867 Underlæger og efter denne Tid Reservelæger. Saa længe hver Tropeafdeling havde sine Sygestuer, behandlede de syge af Afdelingens Regimentskirurg, og en af dens Kompagnikirurger beordredes da ind paa Sygehuset. Hertil skulde særlig vælges eksaminerede. De var alle indkvarterede paa Sygehuset, hvor de havde Bolig i den saakaldte Kirurgbygning Stueetage, i den samme Bygning, hvor Reservelægerne nu bor. Hver Kompagnikirurg havde to Værelser, et tofags og et dertil stødende etfags, hvoraf det ene var ment som Dispensationsstue. Der fandtes i denne Bygning ialt 10 Lejligheder, den ellefte Kompagnikirurg fik Bolig i Hovedbygningen mod Gaden.

Værelserne' havde Bjælkeloft og hvidtede Vægge, men i 1837 indstillede man, at Lofterne maatte blive gibse, og at der maatte blive sat hvidt Glas i Vinduerne. Ingeniørerne svarede, at disse Forandringer, naar der skulde gibses under Bjælkerne, vilde komme til at koste 85 Rdl. for hver Lejlighed, og man kunde derfor ikke optage det paa Arbejdsprogrammet før næste

Aar. 1838 tilføjede Sygehuset et Ønske om, at Væggene maatte blive tapetserede, det kunde være med ganske simpelt Papir, men man vilde derved undgaa den aarlige Hvidtning. I 1844 var der endnu en Bolig, som ikke var istandsat, men allerede Aaret før havde det vist sig, at Tapetseringen ogsaa havde sin Skyggeside, for i et Værelse, der var tapetseret for faa Aar siden, var der Væggetøj, saa at disse ubehagelige Insekter myldrede frem overalt, hvor Tapetet var løsnet. Den, der skulde flytte ind, maatte nødvendig som den nuværende Beboer faa sine Møbler anstukne. I 1842 blev Antallet af Underlæger reduceret til 6; der blev herved en Del Værelser ledige, og som tidligere berørt, indrettede man derfor i nogle af disse Værelser dels en stor Kassationssal, dels en Dispensationsanstalt. Lokalerne var naturligvis ikke alle gode, og det var derfor allerede i 1832 fastsat, at en ny tilkommende Kompagnikirurg skulde have den daarlige Lejlighed og efterhaanden rykke op til de bedre Værelser. I 1848 omtales et Lokale, der var meget generet af Røg og Stank fra Sumpen bag Bygningen, og det foresloges derfor at bytte dette med et Lokale, som benyttedes til Dispensationstue.

Som det fremgaar af Fortællingen om Væggetøjet, havde Kompagnikirurgerne deres egne Møbler, og de maatte ikke benytte noget af Hospitalets Sager, hvilket fremgaar af, at Bataillonskirurg Bruun, der havde forkommet 2 Lagener, tilpligtedes at erstatte dem i Løbet af 14 Dage, og det paalagdes samtidig Inspektøren paa det nøjeste at paase, at for Fremtiden ingen Inventariesager udlaantes til Bataillons- eller Kom-

pagnikirurger. Det hændte nemlig ikke sjældent, at der var en Bataillonskirurg i Hospitalet i Stedet for en Kompagnikirurg.

Lys og tildels Brændsel havde Kirurgerne, men Brændslet var man ikke tilfreds med, hvilket fremgaar af en Skrivelse af $\frac{5}{3}$ 1821, som i høj Grad viser, hvor stor en Rolle det økonomiske spillede. Man skrev nemlig til Kollegiet:

I Anledning af at Regimentskirurgerne Sommer og Hjorth ved det Sjællandske og Jyske Jægerkorps har sendt et Andragende om, at deres Kompagnikirurger maatte faa tilstaaet mere Ildebrændsel end de 2 Favne, som Reglementets 8' Kap. § 7 bestemmer for hver Kompagnikirurg aarlig saaledes, at de $1\frac{1}{2}$ Favne er til deres og Dispensationsstuen, og $\frac{1}{2}$ Favne for dermed at koge de Medicintillavninger, som ved Ilden skal tilberedes, samt at den Forlegenhed, hvori de nu for Tiden befinder sig nemlig Mangel paa Brænde hastigst muligt maatte afhjælpes, da den kunde have Indflydelse paa de syge derved, at disse ikke erholdt de varme Fomenter etc. i den tilstrækkelige Varmegrad og saa ofte som udfordres, samt endelig dolere over, at Hospitalets Direktion ikke i Aar som forrige Aar vil tilstaa Kirurgerne noget Tillæg i Brænde og det i afvigte Februar, da Kulden var 8—11 Grader. — Direktionen skylder, især med Hensyn til det sidste Punkt, at den forrige Aar tilstod samtlige Kompagnikirurger i Hospitalet noget Tillæg af Brænde, det kgl. Kollegium følgende Erklæring: Ved Udgangen af Februar 1820 indkom samtlige Kompagnikirurger med Bægøring om, at enhver maatte blive tilstaaet noget ekstra Brænde, da deres Forraad var forbrugt. — Omendskønt man fandt, at den virkelige store Fordel, som disse Kirurger allernaadigst er tilstaaede frem for Kirurgerne i andre offentlige Stiftelser og i Kaserne, maatte ej alene med Taknemmelighed paaskønnes, men at endog Deputatet efter Bestemmelsen var passende, troede man dog for

denne Gang ikke at turde nægte det forlangte og just fornemmelig af den Aarsag, at de dengang intet mere Brænde havde til den nødvendige Medicins Tillavning; man blev derfor enig om at tillade Inspektøren med Sparsommelighed og efter Fornødenhed at udgive til enhver nogle Stykker Brænde, men betydede derhos vedkommende, at dette kunde blot ske for denne Vinter og uden mindste Følge for Fremtiden. — Direktionen havde følgelig Grund til at vente, at Kirurgerne vilde for den kommende Vinter og fremdeles bruge mere Økonomi med deres Brændedeputat. — Uventet var derfor en ny Ansøgning, som Direktionen atter under 22' f. M. modtog fra tvende andre Kompagnikirurger og ligeledes en fra Hospitalets Portner om Tillæg af Brænde, hvilke Ansøgninger endskønt jeg Generalløjtnant Grev Schulenburg troede, at Direktionen ikke burde nægte dette Forlangende, dog blev paa Grund af Direktionens tvende øvrige Medlemmers Modsigelse afslaaede. — Dette er nu Grunden, hvorfor benævnte tvende Regimentskirurger i en Art af Klage over Direktionens sidste Handling og nærværende Afslag henholder sig direkte til det kgl. Generalkommissariatskollegium om, da det reglementerede Brænde for Kompagnikirurgerne maatte som uhensigtsmæssigt for lidt vorde forøget og den nærværende Mangel »snarligen maatte vorde afhjulpen.« — Jeg Schulenburg holder det for min Pligt at anbefale Ansøgningen, da maaske ved alt for megen Sparsommelighed i Uddelingen af Brændsel den nødvendige hastige Helbredelse af Mandskabet kunde lide eller længere udsættes; det er ogsaa troligt, at ved et Antal af 318 syge bruges flere Decocter etc. end ved et halvt saa stort Antal og ved en kold Vinter bruges mere Brænde eller Tørv at koge noget. — Derimod formener jeg Kreber og jeg Tønder, at Hospitalets Kompagnikirurger og Patienter burde med nogen Økonomi kunne behjælpe sig med det reglementerede Brænde, allerhelst da Kompagnikirurgerne i Hospitalet desuden erholde Møbelpenge lig andre subalterne Officerer, som er indkvarterede i Kaserne, og naar hertil endvidere kommer, at Kirurgerne

i Hospitalet desuden bliver efter Reglementets 9' Kap. § 4 tildelte frit Lys, troede vi ikke at burde anbefale nærværende Ansøgning, fordi den kgl. Kasse derved blev betyngtet med en Udgift, som vi tror kunde spares. — Endelig maa jeg Tønder bemærke, at Kirurgernes Dispenserstue som saadan og lig med andre Apoteker meget sjældent behøver eller bør have Varme; hvorfor disse Stuer heller ikke er blevne forsynede med Ovne; at Regimentskirurgernes i Aaret 1812 allernaadigst forhøjede Gage formentlig hidrører derfra, at de selv skal dispensere og tillave deres fornødne Medicin uden derved er taget noget Hensyn til eller blevet godtgjort nogen Ildebrændsel for de Slags Tillavninger, hvortil Varme behøvedes. Det er saaledes et Gode, som ved Hospitalets Indretning tillige er forundt Regimentskirurgerne, at $\frac{1}{2}$ Favn Brænde aarligen til dette Brug leveres. Jeg kan følgelig ikke billige den Handlemaade, som begge benævnte Regimentskirurger i Ansøgningen melder, at de alt have begyndt (fordi Direktionen ikke vil handle imod Reglementet) med at forskrive Decocter og Infusioner fra den militære Leverandør Apoteker Groth. Ja da dette ganske er stridende imod Anordningerne, som byder, at H. M. K.s Kasse skal kunne holdes fri for Udgifter til disse Medikamenters Tillavninger, hvorfor Apotekeren nu vil beregne sig den ham derfor tilkommende Godtgørelse.

Kollegiet bifaldt, at der ikke var udleveret Kirurgerne mere end det dem tilkommende Deputat, og Spørgsmaalet blev ikke aktuelt i mange Aar, men i 1848 blev der ansat en Apoteker, og derved bortfaldt de 3 Dispensationsstuer, og $\frac{1}{2}$ Favn Brænde pr. Underlæge, men man vedblev at give hver Underlæge 2 Favne, uden at Revisionen paatalte det i 7 Aar, men saa skete det i 1855, og Hospitalet maatte gøre en længere Indstilling om at maatte udlevere de 2 Favne, hvilket bevilgedes i 1856.

Kompagnikirurgen havde Ret til at beordre en af Opvartningskonerne til at gøre hans Værelse i Stand og til at rede hans Seng, og Konerne brugtes ogsaa til Bygang; men i 1832 søgte Kirurgerne om at maatte benytte Rekonvalescenter til Bygang. Direktionen var ikke meget for det, men da Kirurgerne ikke havde Raad til at have Oppassere, og da det kunde være nødvendigt at sende Bud i Byen f. Eks. i pludseligt paa-kommende Sygdomstilfælde til Regimentskirurgen, hvor-til Konerne ikke burde bruges, saa anbefaledes Andragendet dog paa den udtrykkelige Betingelse, at Regimentskirurgerne gjordes ansvarlige for, at det ikke blev misbrugt, at Tiden indskrænkedes til 1—2 Timer ad Gangen samt at ingen Tambur, Piber eller Hornblæser og ingen veneriske eller fnattede maatte bruges. — Dette bevilgedes.

Det var nu ikke saa let at faa sendt noget i Byen, for intet kunde passere Portneren uden at blive undersøgt. Kirurgerne søgte derfor i 1834 om, at de maatte blive fritagne for Eftersyn af Portneren, naar de besøgede deres Linned eller andre Ejendele udbragte under Laas og Segl. Dette tillodes under den Forpligtelse, at de selv fra deres Side bidrog til at forebygge Uorden og indestod for, at ingen af deres underordnede misbrugte deres Navn til at udbringe ulovlige Ting af Hospitalet.

I ikke saa kort Tid havde en af Kompagnikirurgerne en lille ekstra Fortjeneste, nemlig ved at lave Lud til Dampvadsksningen. Det kunde synes underligt at lade en Kirurg overtage denne Forretning, men det laa i, at der ikke var nogen Farmaceut paa Hospitalet,

men at Kirurgerne dispenserede Medicinen, og de brugtes altsaa som Hospitalets Kemikere. Denne Sum kom senere Sygeplejerskerne tilgode, saaledes som det senere skal omtales.

Kompagnikirurgerne maatte ikke være gifte, men allerede inden Hospitalet toges i Brug, kom der Andragende fra en af dem, der skulde indkommanderes, om han, naar han ikke gjorde Fordring paa større Lejlighed, maatte tage sin Kone med ind i Hospitalet. Dette blev afslaaet, men derpaa kom der Forespørgsel, om denne Kirurg, Carl Christian Birck, ikke kunde indkommanderes, naar han ikke tog sin Kone med, og derfor var der intet i Vejen. Birck flyttede altsaa ind uden Kone, men hun kom efter al Sandsynlighed dog derind, idet Krigsassessor Birck i 1842 samtidig med Overlægerne Bremer og Stützer fik Anmodning om at fraflytte de Sygestuer, som var overladte dem til Beboelse. Rimeligvis har de alle boet som gifte i Hospitalet, siden de har faaet Sygestuer til Beboelse, men ganske vist vides det kun for Bremers Vedkommende.

Bremer søgte nemlig hos sit Regiment om Giftermaalstilladelse, men da han meget nødig vilde forlade Hospitalet, søgte han tillige om at maatte bo der som gift. Direktionen skriver i den Anledning $\frac{5}{2}$ 1840, at det stred mod Reglementet og kunde næppe i Almindelighed anses overensstemmende med Hospitalets Tarv, at flere gifte Familier havde Bopæl der. I de sidste 10 Aar var en saadan Tilladelse kun givet en Gang til en Sergent, og Direktionen vilde ogsaa i dette Tilfælde ligefrem have afslaaet Dr. Bremers Begæring, dersom

man ikke havde fundet, at ganske særdeles Omstændigheder gjorde det til Pligt at henstille denne Sag til Kollegiet. Direktionen kunde nemlig ikke andet end erkende, at Dr. Bremer i de 5½ Aar, han havde været ansat i Hospitalet, ikke alene med sjælden Paapasselighed havde udført de Pligter, der i denne hans Stilling paalaa ham, men tillige formedelst Regimentskirurg Hushahns langvarige Svagelighed for en stor Del havde besørget Overlægens Tjeneste, og navnlig skyldtes det heldige Udfald af den i Aaret 1835 herskende Koppe-epidemi fornemmelig hans utrættelige Virksomhed og fortrinlige Dygtighed. (Baade han og Overlægen havde faaet særligt Honorar derfor). Han var derhos en meget videnskabelig dannet Mand, hvilket godtgjordes ej alene derved, at han allerede i 1836 var bleven Dr. med., men at han tillige paa det kgl. Sundhedskollegiums Opfordring og med dettes Understøttelse havde paataget sig det Hverv at forfatte et medico-statistisk Værk over hele Danmark, hvilket ligesaa gavnlige som besværlige Arbejde han nylig havde tilendebragt til Sundhedskollegiets fuldkomne Tilfredshed. Man indstillede derfor, om der i Erkendelse af Dr. Bremers særdeles Fortjenester af Videnskaben kunde for hans Vedkommende gøres en Undtagelse fra den almindelige Regel, hvortil der in casu maaske turde være saa meget mere Anledning, som Dr. Bremer næppe længe vilde forblive i sin Stilling ved Hospitalet, da det var at vente, at hans Befordring i Civiletaten ved den forventede Oprettelse af flere Lægeembeder i Jylland ikke turde være meget fjern. (Dette skete dog ikke). An-

dragendet blev afslaaet den $15/2$, men allerede den $5/8$ 1840 bevilgede Kongen det.

Til Belysning af Kompagnikirurgerne Stilling kan fremhæves, at de i 1819 søgte om i Sygdomstilfælde at maatte indlægges paa Officerslasarettet, og Andragendet støttedes af to Regimentskirurger, men Direktionen mente, at det ikke kunde sættes igennem, og man tænkte derfor paa at faa indrettet en særlig Stue for dem i Hospitalet, men Kompagnikirurgerne blev fornærmede herover, og Tilbudet faldt derfor bort. Direktionen blev ogsaa fornærmet, hvilket bl. a. fremgaar af den Skrivelse, som den sendte til de to Regimentskirurger: »Da det ikke stod i Direktionens Magt at tilstede det forlængte, og man desuden vidste, at en Forestilling desangaaende fra samme ikke vilde lykkes, var man betænkt paa at indgaa med Forestilling om, at et eget Værelse i Hospitalet maatte kunne blive for Kompagnikirurgerne i Sygdomstilfælde, samt at et saadant Værelse maatte gives et bedre Ameublement end det, som er reglementeret for Sygestuerne i Almindelighed. Man havde allerede bragt det didhen, at det ommeldte Værelse vilde kunne erholdes i den Afdeling, som er tildelt Artillerikorpsset. — Omendskønt Direktionen ingeniende kunde paatvivle, at denne dens Hensigt vilde blive med Fornøjelse modtaget, vilde man dog, forinden derom indgaves Forestilling, være forvisset om, at en saadan Foranstaltning, da det ansøgte som stridende imod Hans Majestæts udtrykkelige Bestemmelse ikke vilde blive tilladt, med Fornøjelse maatte kunne modtages, — paatog undertegnede Stabskirurg Tønder sig mundtlig at tilkendegive samt-

lige i Hospitalet værende Kompagnikirurger Direktionens Hensigt og derhos at udvikle de Grunde, hvorefter det ansøgte i Henseende til Værelse i Officerslasarettet ikke kunde indstilles. — I det Svar, som Kompagnikirurgerne Holst og Krüger under ³⁰/₁₀ sidstleden herpaa tilstillede undertegnede Stabskirurg Tønder, maa Direktionen med Mishag erfare, at den Foranstaltning, som den ønskede at bevirke for samtlige Kompagnikirurger i Sygdomstilfælde ikkè blev modtaget. — Denne Sag anser man saaledes at være tilendebragt og anmoder d'Hrr. Regimentskirurger om at tilkendegive Supplikanterne, at det ansøgte ikke stod i Direktionens Magt at fremme.« Hvorledes det gik Kompagnikirurgerne i Sygdomstilfælde, kan ikke oplyses, men formodentlig er de blevet indlagte paa de almindelige Sygestuer. I 1852 tillodes det en Bataillonskirurg at blive indlagt paa Officerslasarettet, men paa den Tid eksisterede Tjenestegraden Bataillonskirurg ikke mere, saa her maa have været særlige Omstændigheder tilstede.

Et Par ejendommelige Sager fortjener endnu Omtale. Den ene angaar et Par Angreb paa Stabskirurg Tønder fra en afskediget Eskadronskirurg M. Winther og viser, at man i 1831 kunde overfalde Embedsmænd lige saa kraftigt som nuomstunder. I Bladet »Politivennen«, der redigeredes af Major Kristensen, fandtes under ⁶/₈ 1831 en »Anmodning til Hr. Stabskirurg Tønder«. Artiklen lyder:

I Nr. 812 af dette Blad anmoder en Indsender Hr. Stadsfysikus Lund om at udgive en lærerig Forklaring over Kolerasygdommens Væsen og Symptomer. Det er den,

som skriver dette, bekendt, at Hr. Prof. Lund har *megen Praxis og liden Tid*, og det er derfor at formode, at dette billige Ønske ikke saa let lader sig realisere. Men ved lidt Føjelighed fra Vedkommendes Side kunde Publikum dog glædes, naar nemlig Hr. Stabskirurg, Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd Niels Tønder overtog denne Bestilling. Hr. Stabskirurgen har *liden Praxis og megen Tid*, altsaa omvendt, og at han hverken mangler Lyst, Evne eller Villie, derfor borger hans velbekendte Sans for alt det, der henhører inden det videnskabelige Forum, hvori han exellerer som et Lys af første Skuffe. Man tør derfor billigt forvente, at Hr. Stabskirurgen, om hvis Kundskaber og Humanitet der kun er een Stemme, imødekommer dette Ønske, og enten ved et lærerigt Skrift eller ved endnu lærerigere Forelæsninger afhjælper Savnet. I saa bedrøvelige Tider, som vi nu leve udi, Gud hjælpe os allesammen! trænger vi nok til lidt Morskab imellem.

Herpaa reagerede Tønder ikke, men saa kom der 14 Dage efter et nyt Angreb, denne Gang gaaende ud paa, at der var kasseret en paafaldende Mængde af det Regiment, hvor Tønder var Læge, og det fortaltes, at alle de andre Regimentskirurger havde haft en anden Opfattelse af disse Folk end Tønder, at det maatte have været en meget alvorlig Influenza, de havde lidt af, insinuerende at det kunde have været Kolera, som man dengang frygtede i høj Grad, da der var store Epidemier omkring i Europa, og stiklende stærkt paa Tønders Uduelighed som Læge.

Nu anlagde Tønder civilt Søgemaal mod Winther, denne begærede Udskrift af Kassationsprotokollen, men Direktionen afslog det den 4/1 1832, Dagen før Tønder døde, men i Maj blev Direktionen spurgt, med hvad Hjemmel Tønder havde faaet Udskrift af Kassa-

tionsprotokollen til sin civile Sag, og Direktionen svarede, at det var sket uden Direktionens Vidende, og at man fandt, at Meddelelsen ikke havde været tilstrækkelig hjemlet, men paa den anden Side stod Inspektøren saaledes under Tønder, at det undskyldte, at Inspektøren havde givet den. I August fik Winther de ønskede Udskrifter efter Ordre fra Kollegiet, men hvad Udfaldet af Sagen, som altsaa er fortsat efter Tønders Død, er blevet, vides ikke,

Kompagnikirurgernes Stilling var ganske ejendommeligt, idet de ikke var ansatte under Direktionen, men de sorterede i Grunden kun under deres Regimentskirurg, og hvis denne fandt Kompagnikirurgen daarligt, kunde han ombytte ham med en af de andre ved Regimentet. Dette Forhold kunde give Anledning til Vanskeligheder og gjorde det navnlig i 1841, da en vagthavende Kompagnikirurg, som blev kaldt til Hjælp til en Patient fra et andet Regiment, bar sig galt ad, og der i den Anledning kom Klage over ham. Hans egen Regimentskirurg holdt med ham, og der veksledes Skrivelser. Derpaa afholdtes der en Forsamling af alle Lægerne, og man blev enig om, at man maatte indstille, at Direktionen i saadanne Tilfælde maatte være den, der i Forening med samtlige Regimentskirurger bestemte, om Kompagnikirurgen kunde forblive paa Hospitalet eller skulde ombyttes. Man gjorde Indstilling herom, og efter at have vekslet Skrivelser med Kollegiet gik dette omsider ind paa Direktionens Forslag.

I Vinteren 1870—1871 fandtes der ved en af Studenterforeningens Fester en Devise, der lød omtrent saaledes:

Her tappes Patienter, som man ser,
 Det gaar paa en ganske ny Maner,
 Man stikker Patienten i Mellemgulvet
 Og putter saa Underlægen i Hullet.

Den Begivenhed, der ligger til Grund for dette Vers, er en meget mærkelig Historie, som fortjener at opbevares, og den skal derfor gengives efter Krigsretsdømmen, som nøje stemmer med det, der fremkom ved Forhørene. Dømmen fældedes ved Københavns Garnisons Jurisdiktion ²⁰/₁₂ 1870.

Fra 10'—16' November 1870 havde Reservelæge Goldschmidt midlertidig gjort Tjeneste ved Sygehusets 3' Afdeling, hvis Overlæge var Ørsted. Der laa paa Afdelingen en Patient, en Sergent, paa hvem der den 11' November efter Overlægens Bestemmelse blev gjort Toracentese (Tapning af Brysthulen). Til denne Operation havde man laant Overlæge paa Kommunehospitalets 5' Afdeling, Rasmussens, af ham selv konstruerede Toracenteseapparat. Da Goldschmidt fraa traadte sin Tjeneste ved 3' Afdeling, fik han Lov til vedblivende at følge Sygdommens videre Gang og ligeledes af Hensyn til den videnskabelige Interesse at meddele Rasmussen, hvorledes det gik. Den 21' November gik Goldschmidt til Rasmussen og fortalte ham, at det forekom ham, at Patienten frembød nye Symptomer og aftalte med ham, at han skulde komme ind paa Sygehuset næste Dag forat udtale sin Mening om Patienten, og at han tillige skulde medtage Instrumentet for eventuelt at gentage Operationen. Goldschmidt underrettede ikke Ørsted herom, og gav kun daarlige Udflugter for dette sit Forhold, men da Ras-

mussen kom, var Ørsted gaaet, medens Goldschmidt havde Vagt. Afdelingens Reservelæge var ikke paa Hospitalet, og Goldschmidt førte da Rasmussen til Patienten. De drøftede der Patientens Tilstand, og Rasmussen erklærede, at en Gentagelse af Operationen var nødvendig. Herom forklarede Goldschmidt i Retten, at han for sit Vedkommende ikke opfattede dette, som om Operation nødvendigvis krævedes straks som Helbredelsesmiddel for den syge, men at han derimod kun opfattede den som et Palliativmiddel, der vilde medføre Lindring for Patienten, hvem de fandt i en meget lidende Tilstand, og han tilføjede, at Operationen efter hans Opfattelse uden Fare kunde været opsat, indtil rette Vedkommendes, Overlægens, Samtykke var indhentet. Ikke desto mindre lod Goldschmidt sig af denne Udtalelse fra den civile Læges Side, samt da Patienten ingen Indvending gjorde, bevæge til i Forening med Rasmussen straks at foretage Operationen, idet han til Forklaring heraf anførte, at han vel indsaa, at han derved overskred sin Myndighed, men at han dog, dels fordi han var vagthavende, og dels fordi han havde Tilladelse til at følge Patienten, nok troede, at han af Hensyn til denne Sagens reelle Sammenhæng turde foretage sig dette Skridt, naar han kun senere gjorde den paagældende Overlæge en Undskyldning derfor, saa meget mere som han betragtede Operationen som aldeles fareløs.

Af Forhørene fremgaar, at Goldschmidt først punkterede langt nede uden at faa Vædske, hvorpaa Rasmussen punkterede højere oppe og udtømte nogen Vædske. Patienten døde den 1' December, og ved

Sektionen viste det sig, at der var stor Ansamling og Lungen næsten ganske sammentrykket og lufttom. Goldschmidt søgte efter Operationen Ørsted i hans Bolig, traf ham ikke hjemme, men mødte ham paa Gaden og fortalte ham, hvad der var sket. Ørsted blev meget forbitret og indberettede Sagen til Kommandanten. Mærkelig nok slap Goldschmidt med Vagt-arrest i en Uge.

Denne Sag er ikke mindst interessant ved, at det virkelig har kunnet ske, at en Hospitalsoverlæge gaar ind paa en anden Overlæges Afdeling paa et andet Hospital og foretager en ikke absolut paatrængende Operation uden Tilladelse. Hvad mon Rasmussen vilde have sagt, hvis noget saadant var sket paa hans egen Afdeling?

Paa et enkelt Punkt har Garnisonssygehuset indtaget et vidt fremskredent Standpunkt i Forhold til militære Sygehuse i andre Lande, og det er med Hensyn til Sygeplejegerningen. Det vides, at allerede Christian den Fjerde lod anvende Koner til Sygepleje, og det kendes ogsaa fra Feltlasareetterne i Holstøn 1757—1763, men senere gik det vistnok her som de fleste Steder i Verden, at det blev Sygevogtere, mere eller mindre uuddannede Soldater, som passede de syge i de militære Hospitaler. Paa Københavns Garnisonssygehus har det imidlertid været anderledes, idet der fra først af kun med en kort Afbrydelse har været Sygeplejersker, og som det senere skal vises, kom man aldrig saa vidt, at Plejerskerne helt blev afskaffede. En tysk Generallæge, der for nogle Aar siden besøgte Hospitalet, udtalte sin Forbavselse over, at vi havde Sygeplejersker overalt, bl. a. ogsaa paa Hudklinikken og paa Officerslasarettet, og at de unge nydelige Damer, som han saa, kunde begaa sig der. Han blev oplyst om, at Disciplinen netop derfor var saa god.

Den 6/9 1818 kom der kgl. Resolution, at der til den daglige Tjeneste ved Garnisonshospitalet skulde an-

tages det fornødne Antal af Opvartningskoner i Stedet for Sygevogtere af Garnisonen, hvorimod der til overordentlig Tjeneste, som hidtil, maatte kommanderes Mandskab fra vedkommende Regiment eller Korps. Dette vil sige, at Sygeplejegerningen skulde udføres af Koner, og kun til Vagt hos særlig urolige skulde rekvireres Mandskab fra vedkommende Afdeling.

Det lykkedes nu ikke lige straks, for $\frac{3}{11}$ 1818 kom en ny kgl. Resolution; »Da det vil blive vanskeligt straks at faa tilstrækkelig mange Opvartningskoner, naar disse, som nødvendigt er, skulde være ordentlige og skikkelige, saa kan de proponerede Sygevogtere indtil videre afgives af Regimenterne, hvorved det dog paalægges Direktionen som Pligt at sørge for saa hastigt som muligt at erholde Opvartningskoner og at indberette her til Kollegiet, naar de afgivne Sygevogtere kan undværes.« Allerede $\frac{3}{1}$ 1819 kunde der indberettes at alle Sygevogtere var afgaaet, og at Antallet af de til Dato tjenstgørende Opvartningskoner var 24.

Naar der saa hurtigt kunde skaffes saa mange, vil det sige, at der ikke fordredes nogensomhelst Uddannelse, og at man antog de Personer, der meldte sig, uden at vrage alt for meget. Et Bevis for, at der ikke fordredes Uddannelse, eller rettere et Bevis for, at den Uddannelse, som man fordrede eller ønskede, naar det drejede sig om den aller vanskeligste Pleje, var minimal, fik man i 1831, da der var stor Fare for Kolera, og der herskede stor Frygt derfor, hvorfor man traf sine Forholdsregler, indrettede Koleralasaretter bl. a. i en Del af Garnisonshospitalet, i den Del, der er nærmest Sølvgade. Politidirektøren spurgte nemlig i No-

vember 1831, om Garnisonshospitalet kunde antage et Antal ekstraordinære Sygevartere, forat disse kunde dannes til Kolerasyges Oppasning og paa Kommissionens Rekvisition i sin Tid afgives til Kolerahospitalerne eller til at varte Kolerapatienter hjemme i disses Huse. Hospitalet svarede, at der kunde gøres Plads til 16 ekstraordinære Opvartningskoners Indlogering for efter Bestemmelsen at dresseres til Opvartning for syge ved at fordele dem paa forskellige Sygestuer. Her er altsaa Tale om virkelig Uddannelse, men — den $27/1$ 1832 meddeler Hospitalet, at der er 5 Koner, der er oplærte til Sygevartere fra den 18'—31' December 1831. De havde faaet skriftligt Vidnesbyrd og Paalæg om at melde sig til Politiet. Der antoges atter 5, som efter 15 Dage var udlærte. Den Lærdom, som disse Koner havde, vilde man ikke lægge synderlig Vægt paa nutildags, men det er dog ikke saa forskrækkelig mange Aar siden, at man var tilfreds med de 14 Dage. Det hændte saaledes, at en ung Dame, der vilde lære Sygepleje, i 1880 kom ind som Elev paa Almindeligt Hospital. Den mest ansete af Hospitalets Stuekoner kom en af de første Dage til hende og sagde: »er det Dem, der siger, at Sygeplejersker skal lære noget?« — Jo, det var det da! — »Det har De saamænd Ret i, og saadan var det ogsaa, da jeg var ung, da maatte vi ogsaa først gaa 14 Dage paa en Stue, og *naar vi saa var udlærte*, blev vi Stuekoner, man kunde ikke som nu komme lige fra Gaden og faa Stue!«

Først da Sygehuset i 1898 havde faaet Sygeplejen omordnet, blev der Tale om Uddannelse af Elever, og først lidt efter lidt har det udviklet sig paa Garnisons-

sygehuset som paa de andre Hospitaler, at der fordres 3 Aars Uddannelse.

Lønnen var heller ikke for god, der betaltes fra først af 1 Rdl. om Ugen i rede Sølv, Frokost og Middagsmad som Fuldkostpatienterne, hver Aften 1 Lod (c. 16 gram) Smør og hver 5' Dag et Kommisbrød, samt i Sygdomstilfælde fri Kur og Pleje. Vaagekonerne havde 16 Rb. Sk. rede Sølv (33 Øre) for hver Nat, de vaagede, men ikke Bolig og intet Krav paa fri Kur i Sygdomstilfælde. Sygeplejerskernes Boliger var gennemgaaende ogsaa daarlige. Som omtalt var Værelserne saa smaa, at hvis Sengen blev sat langs Væggen lige over for Vinduet, maatte den skydes sammen, og Konen maatte ligge krum, og tilmed stod den saa op ad Skillevæggen til Klosetrummet, hvis frygtelige Tilstand udførligt er beskrevet, og dette Skillerum har rimeligvis kun været af Træ og næppe synderlig tæt. Stillede hun Sengen paa langs af Værelset langs den ene Længdevæg, var der ikke Plads til andre Møbler i Rummet. Kakkellovn var der ikke. Rullegardiner heller ikke til at begynde med. Noget hyggeligt Opholdssted var det under alle Omstændigheder ikke!

Ved den store Ombygning i Firserne blev der indrettet betydelig bedre Værelser for Sygeplejerskerne, og der er senere adskillige Steder foretaget Ændringer for at skaffe nogenlunde ordentlige Boligforhold, men det har ikke alle Steder kunnet lade sig gøre, og der findes endnu Sygeplejerskeværelser, der ikke har saa stort Gulvareal, 60 Kvadratfod, som Byggeloven fordrer for Beboelsesrum (Pigekamre) i nye Bygninger. Kakkellovn findes nu lige indenfor og ved Siden af

Døren, og der har været Sygeplejersker, som har været saa fornuftige, at de, naar de skulde i Selskab og skulde have en lys Kjole paa, først pakkede Kakkelovnen ind i Avispapir forat kunne komme ud af Døren uden at blive smurt af Kakkelovnssværte og faa Kjolen ødelagt. Nogle faa Værelser er virkelig gode, men de fleste er meget tarvelige, tildels beliggende i Kældre. Paa de større Afdelinger er der nu indrettet Spisestue for Plejerskerne, men det har ikke alle Steder været muligt at faa dem saa store, at alle kan spise paa een Gang. Saadanne Spisestuer kendte man ikke før 1898.

Konerne var altsaa henviste til at tilbringe al deres Tid undtagen Natten paa Sygestuerne, og dog maa det siges, at Hospitalet dengang stod ret højt i denne Henseende, for det var ikke ualmindeligt andre Steder, at Plejerskerne laa paa selve Sygestuen, enten saaledes, at den sidste Seng i Rækken var Sygeplejerskens, eller saaledes, at en Seng ved Hjælp af Skærmbrætter var adskilt fra den øvrige Del af Stuen. Dette var saaledes Tilfældet paa flere Sygestuer paa Almindeligt Hospital i Amaliegade, lige indtil det flyttedes ud til Nørre Allé, og det samme har været Tilfældet mange Steder i Udlandet endnu senere.

Konernes elendige Stilling fremgaar bedst af en Skrivelse fra Hospitalet fra 1843:

De ved Garnisonshospitalet ansatte Opvartningskoner er, omendskønt de nyder den samme Ugeløn som Opvartningskonerne ved de andre Hospitaler her i Staden, dog i flere Henseender i en mindre heldig Stilling end disse, medens deres Tjeneste dog er ligesaa byrdefuld. — Saaledes er den

dem tilstaaede Bespisning — der bestaar i en Portion Fuld-kost efter Reglementet til Frokost og Middag samt hver Aften 1 Lod Smør og hver 5' Dag et Kommisbrød af $6\frac{1}{2}$ Punds Vægt — ikke saa tilstrækkelig for et sundt Menneske, som har strængt Arbejde, at det jo kan være nødvendigt at anvende en Del af Ugelønnen til at supplere denne, hvilken Udgift Konerne sparer paa de Hospitaler, hvor der er tilstaaet dem ekstra Forplejning. — Ogsaa er det bekendt, at Opvartningskonerne ved andre Hospitaler har en væsentlig Indtægt i Douceurer af Patienterne, hvilket aldeles ikke finder Sted ved dette Hospital, da de militære Mandskaber ikke har Evne til at gøre slige Depenser, hvisaarsag det ogsaa i Reglementet er forbudt Konerne at tilvende sig nogen Skænk eller Gave for den Tjeneste, de yder de syge. Fremdeles er deres Ansættelse ved Hospitalet meget precaire, da de antages eller afskediges, eftersom Sygetallet tager til eller formindskes, hvorimod Konerne ved de civile Hospitaler, hvis Sygestuer altid er belagte, kan gøre Regning paa at forblive i deres Stillinger, saa længe de opfylder deres Pligter. — Selv for Opvartningskonerne ved de af Hospitalets Sygestuer, som bestandig haves i Brug, er Udsigten i Fremtiden saare mørk; thi naar de efter mange Aars tro og retskaffen Tjeneste bliver saa gamle og affældige, at de ikke længere kan bestride deres anstrængende og byrdefulde Post, ser Direktionen sig ikke i Stand til at forskaffe dem nogensomhelst Soutien, men maa overlade dem til Fattigvæsenets Forsørgelse, hvilket i det heldigste Tilfælde bestaar i at optages som Lem paa Almindeligt Hospital. Ved det kgl. Frederiks Hospital erholder de Opvartningskoner, som har tjent over 10 Aar, en Pension af 4 Sk. ugentlig for hvert Tjenestenaar, saa at f. Eks. en Kone, der har tjent i 18 Aar, faar en aarlig Pension af 39 Rdl. Desuden har Hospitalet 3 Senge i Vartov, som belægges med veltjente Opvartningskoner og Vaagekoner, hvilke foruden dette Gode ligefuldt vedbliver at nyde deres fulde Pension.

Der er saaledes ikkun saare liden Opmuntring for ordent-

lige og skikkelige Fruentimmer at søge Emploi som Opvartningskoner ved Garnisons Hospitalet, og de, som melder sig, er i Almindelighed saadanne, som ikke kan erholde Ansættelse ved andre Hospitaler. Navnlig har det aldrig været muligt her at faa Koner, som kan stille Kaution, hvilket dog vistnok var meget ønskeligt, ej alene fordi Hospitalet derved sikredes for Tab ved Inventariesagerne, men og fornemmelig fordi den Omstændighed, at en Kone kan formaa nogen til at cavere for sig, indeholder en ikke uvigtig Garanti for hendes Retskaffenhed og gode Forhold. — Da det er en absolut nødvendig Betingelse for et heldigt Udfald af Lægernes Bestræbelser for de syges Helbredelse, at Hospitalet er forsynet med ordentlige, duelige og omhyggelige Opvartningskoner, som under et nogenlunde sorgfrit Udkomme med Lyst og Iver vil opfylde det dem anbefroede vigtige og byrdefulde Hverv, saa indstiller Direktionen, at den maa bemyndiges til hvert Nytaar at uddele Douceurer til de dueligste og ordentligste Koner efter bedste Skønnende og efter Overvejelse med Overlægerne indtil et Beløb af 40 Rdl. til hver af Hospitalets 3 Afdelinger eller ialt 120 Rdl. — I Forbindelse hermed indstiller Direktionen endvidere, at Hospitalets Bestyrelse maa bemyndiges til, naar en Opvartningskone har forset sig, og Forseelsen ikke er af den Beskaffenhed, at der findes Anledning til at afskedige hende, da at diktere hende en Mulkt af 1—3 Mark efter Forseelsens Beskaffenhed, i Stedet for som hidtil har været Skik at hensætte hende i Cachotten, en Korrektion, der ikke anses passende at anvende mod Fruentimmer, og som i de sjældne Tilfælde, hvori den, især i de senere Aar, er blevet anvendt, næsten altid har haft til Følge, at den straffede Kone har maattet søge sin Afsked, fordi hun har tabt sin Agtelse blandt sine Medkoner og Patienterne. Man venter sig derfor meget af den foreslaaede Ændring og Douceurerne. —

De 120 Rdl. bevilgedes naturligvis ikke, men saa tilbød Stabslæge Müller gratis at overtage det Tilsyn

med Dampvadsnkningen, hvorfor en Kompagnikirurg og senere en Underlæge havde faaet 120 Rdl., naar man maatte anvende disse Penge, og han nærede ikke Tvivl om, at enhver efterfølgende Stabslæge eller i alt Fald en Overlæge altid vilde være villig til at overtage Tilsynet for at opnaa et saa vigtigt Formaal. — Dette virkede, og Bevillingen blev givet.

Ikke før i 1850 skrev Direktionen til Økonomen, at da Opvarningskonerne oftere havde beklaget sig over, at de som friske Mennesker, der havde anstrængende Arbejde, ikke kunde leve ved den ensformige Sygekost, som var dem tilstaaet, og Direktionen ikke kunde andet end finde denne Anke begrundet, anmodede man ham om at komme med Forslag til en forandret Bespisningsmaade for Opvarningskonerne, saaledes at disse i Ugens Løb erholdt passende afvekslende Retter til Middag for den Betaling af 12 Sk. dgl., hvortil deres Middagsspise nu var ansat, idet man antog, at der for denne Betaling maatte uden Tab kunne leveres forskellige Retter. — Økonomen kom saa med et Forslag, som Direktionen approberede med et Par Modifikationer, men forøvrigt kunde man ikke give ham Medhold i, at 12 Sk. var for lidt for et saadant Middagsmaaltid, da det var mere end det dobbelte af, hvad der betaltes i de militære Marketenderier for en Portion varm Middagsmad af lige Beskaffenhed.

I 1852 havde man faaet en ny Økonom, og han gjorde opmærksom paa, at enhver af Opvarningskonerne daglig fik $\frac{1}{2}$ Pot Øl og 1 Lod Smør, hvorfor han ikke fik Betaling, da Konerne ikke var berettigede dertil. Han havde ikke opdaget det før, og Direktionen

havde heller ikke lagt Mærke til, at Opvarningskonerne ikke skulde have disse til en Patients Forplejning hørende Genstande, der i over 20 Aar var leveret dem. Direktionen indstillede, at Opvarningskonerne maatte faa disse Ting, og at Økonomen maatte faa Godtgørelse derfor. Skønt man skulde synes, at Opvarningskonernes Forplejning, — man tænke sig Aar ud og Aar ind at leve af Hospitalets Fuldkost, som tidligere er omtalt! — nok kunde trænge til Forbedring, men der kom et ganske afvisende Svar: Konerne maatte ikke for Fremtiden faa andre Bespisningsgenstande, end hvad der tilkom dem, medens der efterbevilgedes Økonomen Betaling for, hvad han havde leveret.

I 1857 var Kolerafrygten i København stor, og det var derfor ikke muligt at faa Plejersker til den sædvanlige Betaling, — man maatte have Tilladelse til midlertidig at betale det nødvendige. Direktionen slog sig imidlertid ikke til Taals hermed, men indstillede to Maaneder senere, den 27/11 1857, om Lønningsforhøjelse for Opvarningskonerne. Man udtalte, at det allerede i længere Tid havde vist sig, at den for Konerne reglementerede Ugeløn ikke længere var afpasset efter Tidens Fordringer og den Løn, Tjenestetyendet da erholdt, hvorfor det bedste Bevis kunde søges deri, at denne Løn ikke var underkastet nogen Forandring siden Aaret 1818 (!) samt deri, at de flinkeste af dette Personale efterhaanden søgte Ansættelse andet Steds, hvor de kunde erholde højere Løn, og der blev derfor kun tilbage eller kunde kun erholdes de til saadant Brug mindre skikkede og maadelige Subjekter. Det Hospital, som man mente, at Opvart-

ningskonernes Løn bedst kunde sammenlignes med, var Søetatens, hvor de fik 10 Mark 8 Sk. foruden Kosten, og Vaagekonerne 14 Mark i ugentlig Løn. Med Frederiks Hospital kunde man ikke saa godt sammenligne, for der havde Konerne Douceurer af Patienterne og Pension eller Vartov, hvorimod Garnisonssygehuset ikke havde saadanne Goder at byde gamle og vel-tjente Koner. Man foreslog altsaa, at Konerne skulde have 10 Mark 8 Sk. (3 Kr. 50 Øre) om Ugen og Vaagekonerne, der ikke fik Kost, 14 Mark (4 Kr. 66 Øre), men det fandt Armeens Intendantur for meget, og der bevilgedes for Opvartningskonerne 9 Mark (3 Kr.) og for Vaagekonerne 10 Mark 8 Sk. (3 Kr. 50 Øre) om Ugen! Det var nu alligevel et stort Fremskridt, Opvartningskonerne havde hidtil kun haft 6 Mark (2 Kr.) om Ugen. I 1862 beregnedes Konernes hele maanedlige Lønning saaledes:

Løn:	30 Dage à 20 ⁴ / ₇ Sk.	6 Rdl. 41 Sk.
Kost:	30 — - 20 —	6 — 24 —
		<hr/>
		12 Rdl. 65 Sk.

og 6 Brød à 6¹/₂ Pund pr. Stk.

Antallet af Koner varierede i Reglen mellem 25 og 32.

I de næste 12 Aar skete ingen Forandring, og da Lønningen da havde været gældende i 17 Aar, kunde Sygehuset, ligesom det er sket hver Gang, der er indstillet om Lønningsforbedring, sige, at Lønningerne ikke mere var tidssvarende eller ikke mere var afpasset efter Nutidens Fordringer. Det oplystes, at Sygehuset havde meget Besvær med at erstatte Afgangen af saadant Personale, selv om man havde nedstemt For-

dringerne for Brugbarhed til det mindst mulige; »ligesom de flinke og paalidelige Opvartningskoner, der haves, og af hvilke flere har tjent Sygehuset i en lang Aarrække, ej heller længere vil lade sig berolige ved Løfter om en, maaske i fjærn Udsigt staaende Lønningsforbedring«. Medens Ugelønnen som nævnt var for Opvartningskonerne 1 Rdl. 48 Sk. og for Vaagekonerne 1 Rdl. 72 Sk., var Opvartningskonerne paa Kommunehospitalet, som vel nærmest kunde sammenlignes med Garnisonssygehusets, inddelte i 3 Lønningsklasser, nemlig 6 Koner i 1' Lønningsklasse à 10 Rdl. mndl., 12 Koner i 2' à 9 Rdl. og 57 i 3' à 8 Rdl. foruden en Kostportion, engang aarlig en Hvergarns eller Bomuldsklædning og et Alderstillæg af 5 Rdl. for hver 5 Aars Tjeneste. Foruden Forskellen i Betalingsvilkårene ved de to Institutioner var der tillige den Forskel, at medens Stuekonerne paa Kommunehospitalet intet havde at bestille med Opvaskning og Rengøring, havde Konerne paa Garnisonshospitalet tillige at sørge for Værelsernes Renholdelse og Opvaskning af Spise- og Drikkeskaale efter hvert Maaltid. Vel maatte det indrømmes, at de fleste Koner skulde assisteres af de til Uddannelse som Sygepassere afgivne Militærarbejdere, men denne Assistance blev tidt afbrudt af andet Arbejde i Sygehusets Tjeneste. — Vaagekonerne ved Kommunehospitalet havde en Ugeløn af 3 Rdl. 48 Sk. samt Adgang til en aarlig Douceur af et ved Hospitalet værende Legat. Deres Tjeneste var omtrent som Vaagekonernes paa Garnisonshospitalet, hvor de dog i Reglen havde to Stuer at pæse, og inden Bortgangen maatte nedbære og ud-

skylle Latrinkarrene og Spyttekrusene. Man foreslog derfor, at Lønnen ansattes til 2 Rdl. 32 Sk. ugl. eller 32 Sk. dgl. for en Opvarningskone og 3 Rdl. ugl. eller $41\frac{1}{7}$ Sk. dgl. for en Vaagekone, »hvilken Betaling man antager at staa i et passende Forhold til Nutidens Arbejdspriser, ligesom denne samtidig vilde befri Sygehuset fra den Ulempe at være nødsaget til at besætte Sygeplejepladserne med de for ofte dertil mindre skikkede eller tildels maadelige Subjekter, der melder sig.« Denne Indstilling approberedes, og samtidig lavede man en bedre Plan til Sygepassernes Uddannelse.

Lønningerne blev gentagne Gange forbedrede, men først den nye Sygeplejeordning i 1898 gav ordentlige Vilkaar, dog er de sidste Lønninger fra 1910 ikke mere »afpassede efter Nutidens Fordringer«, og der forestaar sikkert betydelige Forandringer, men der er ikke Grund til at opholde sig videre ved Forholdene i de senere Aar.

Hvad havde Opvarningskonerne for Pligter i 1818? Hvis man kender dem, maa man kunne faa en Sammenligning med, hvad man nu fordrer af Sygeplejersker, og det vil sikkert have sin Interesse. »Forskrifter for Garnisonshospitalets Opvarningskoner«, der er 16' Kapitel i »Reglement for det Kongelige Garnisonshospital i Kiøbenhavn, oprettet til Cuur og Pleje for syge og saarede Krigere« af $12/12$ 1818 lyder:

1.

Opvarningskonen antages af Inspektøren, efter at han først har indhentet vedkommende Regimentskirurgs Betænkning, om hun af ham anses for duelig.

2.

- Opvarningskonen antages ugevis og kan beafskediges:
- a. enten med 14 Dages Opsigelse, naar hendes Tjeneste paa Hospitalet ikke mere behøves, eller
 - b. uden Opsigelse, naar enten vedkommende Regimentskirurg eller Inspektøren finder hendes Beafskedigelse nødvendig formedelst slet Forhold.

3.

Opvarningskonen skal stille Kaution for det Inventarium hende anbetros.

4.

Opvarningskonen erholder ugentligen:

Løn 1 Rbdl. Sølv mønt.

Frokost og Middagsmad frit efter Reglementet for fuld Sygekost.

Hver Aften 1 Lod Smør.

Hver Dag $\frac{1}{5}$ Del Kommisbrød.

Til Ophold anvises hende et af de ved Sygestuerne indrettede Kamre med Seng og fornødent Inventarium.

5.

Opvarningskonen skal holde sig ren og ordentlig, være ædruelig og sindig og villigen adlyde alle de Befalinger, som hende gives af Direktionen, Inspektøren, vedkommende Læge og vedkommende Sygesergent.

6.

Hun skal være høflig og velvillig mod alle Hospitalets Officianter, godmodig og omhyggelig mod de syge og redebon i alt, hvad der kan fremme deres Helbredelse eller lindre deres Lidelser.

7.

Hun skal stedse være paa Stuen, naar Lægen indfinder sig der, for at gaa ham tilhaande og modtage hans Befalinger.

8.

Hun skal med Hensyn til Omveksling af de syges Sengeklæder og Linned samt til Lægemedlernes Brug i eet og alt nøjagtigen følge Lægens Forskrifter.

9.

Hun skal give Patienterne, enhver især, den for dem ordinerede Medicin til de bestemte Tider, ikke tillade nogen syg at tage meer eller mindre, eller af anden Sort, end Lægen har foreskrevet.

10.

Hun skal rede de syges Senge og lægge disse til rette efter deres Ønske, eller saa ofte det maatte behøves, saafremt de ikke selv hertil er skikkede.

11.

Hun skal vaage over, at de syge, som ikke kan hjælpe sig selv, holdes renlige og ordentlige, hun skal kæmme dem og rense deres Gangklæder for Utøj, vadske deres Ansigt og Hænder m. m. efter Lægens Forskrifter.

12.

Hun skal sørge for, at der paa Sygestuerne stedse er kogt Vand og Havresuppe efter Lægens Forskrift.

13.

Naar pludselige eller uformodentlige Sygdomstilfælde tilstøder en eller anden syg, skal hun straks besørge det anmeldt for vedkommende Kompagnikirurg, eller, hvis han ikke er tilstede, for den vagthavende Kirurg.

14.

Hun skal stedse være opmærksom paa de syge, paase, at de holde sig saavel Reglementet som alle dem mundtlig givne Anordninger efterrettelige, og, saasnart muligt, for Sygesergenterne anmelde, naar nogen Forskrift af dem maatte overtrædes.

- 15.

Naar hun ikke selv har Nattevagt, da underretter hun Vaagekonen eller den kommanderte Nattevagt om alt, hvad der efter Lægens Forskrifter er at iagttage angaaende hver en syg. — Hun bærer saa vidt muligt Omsorg for, at Vaagekonen eller Nattevagten opfylder sine Pligter og anmelder for Lægen, naar nogen Forsømmelse maatte finde Sted.

16.

Naar Vaagekonen eller Nattevagten om Natten behøver hendes Hjælp til en sygs Opvartning, eller skulde i et Værelse, hvor ingen Vaagekone eller Nattevagt er, en syg anmode hende om Hjælp, da er det hendes Pligt at yde denne straks og beredvilligen.

17.

Naar Lægen befaler det, skal hun sætte de syge Klister, lægge Omslag paa, anvende Urtevand m. v. efter hans Bestemmelse.

18.

Hun skal, saa ofte Lægen befaler det, aabne Vinduerne, besørge Røgning eller Stænkning med Eddike.

19.

Om Vinteren sørger hun for, at Varmen i Sygestuerne efter sammes Termometer er omtrent 13 Grader R. hele Dagen.

20.

Hun skal ikke sælge til de syge noget Slags Spise eller Drikkevarer; hun skal overalt ikke indlade sig med dem i Køb, Salg, Laan paa Pant og deslige.

21.

En sygs Undvigelse eller Dødsfald melder hun straks for Lægen og Sygesergenten.

22.

Efter Lægens Bestemmelse afhenter hun paa Dispensationsstuen Lægemidlerne til de Syge.

23.

Naar der ringes til et Maaltid, besørger hun ved Hjælp af Rekonvalescenter efter den hende af Lægen givne Spiseseddel Maden hentet fra Økonomen og paaser nøje, at de syge faar, hvad Lægen har bestemt for hver især.

24.

Hun paaser, at Maaltidet er endt senest en Time, efterat Maden er bragt til Sygestuen, og at Spiseskaaler m. v. til den Tid bringes tilbage til Køkkenet.

25.

De Bandagesorter, som efter Lægens Bestemmelse kan bruges igen, skal hun straks efter Forbindingen bære paa en Fejeskuffe hen til Vadskehuset.

26.

Ubrugelige Forbindingsstykker, saa og Indholdet af Spyttebægrene bringer hun i en Natpotte til Latrinerne.

27.

Naar Stikbækkenet skal bruges, maa hun være de syge behjælpelig, straks kaste Urenligheden i Natskrinet og besørge Bækkenet afskyllet.

28.

Urinen i Natpotterne besørger hun udkastet i Urinønderne saa ofte fornødent.

29.

Natskrinene med Urner besørger hun udtømte og rensede hver Aften og hælder derpaa noget Vand i dem.

30.

Urnerne til Natskrinene besørger hun skurede hver Lørdag.

31.

Patientværelserne, Kirurgernes Værelse og Dispensationsstuen skal hun dagligen feje og rengøre og dermed være færdig om Sommeren inden Klokken 7 og om Vinteren inden Klokken 9 om Morgen. — Fejeskarnet bærer hun straks hen i de paa Gaarden anbragte Skarnkasser. Naar Lægen befaler det, skal hun vadske Gulvene og Vinduerne, hvoraf hun tillige daglig og saa ofte, som behøves, skal tørre nedløbende Fugtighed. — Trapperne og Gangene fejes daglig og vadskes hver Onsdag og Lørdag eller oftere efter Lægens eller Inspektørens Befaling. — Heri kunne dertil beordrede Rekonvalescenter være hende behjælpelige. — Trappernes og Gangenes Rensning sker efter Omgang mellem de i enhver af Stiftelsens Afdelinger ansatte Opvarningskoner.

32.

Hun besørger i Almindelighed alle Sygestuens Inventariestykker renholdte.

33.

Efter Omgang imellem vedkommende Opvarningskoner fejes Vandhuset hver Morgen og vadskes tvende Gange om Ugen.

34.

Opvarningskonen skal om Vinteren hver Morgen tage Asken ud af Kakkelovnen og bære den forsigtig til det dertil bestemte Sted.

35.

Hun modtager om Vinteren hver Dag af Gaardskarlen det til Sygestuerne fornødne Kvantum Brænde og nedlægger det ordentligt i den dertil bestemte Kasse.

36.

For alle Inventariesorter, som er hende overleverede saavel til hendes eget Brug som for de syge, skal hun være

ansvarlig og gøre Rede for Sygesergenten, naar han forlanger det.

37.

Alle urene Gangklæder, Sengeklæder, Linned o. s. v. afleverer hun til Sygesergenten, som besørger dem bragte til Vadsken.

38.

Sengeklæder og Klæder fra smitsomme syge henlægger og afleverer hun for sig selv.

39.

Naar en syg dør eller udgaar fra Hospitalet, besørger hun det af ham brugte Inventarium snarest muligt afleveret. — Ligeledes skal hun, naar en syg dør eller udgaar fra Hospitalet, eller naar Lægen forandrer Forskriften for Medikamenternes Brug, bringe det Overblevne med Flasker, Æsker o. s. v. tilbage til Lægens Dispensationsstue.

40.

Hun skal være andre Opvartningskoner behjælpelig, naar saadant maatte behøves.

41.

Hun maa paa ingen Maade tilvende sig Skænk eller Gave for den Tjeneste, hun efter sin Pligt viser de syge paa Hospitalet.

42.

Hun maa ikke gaa ud fra Hospitalet uden med vedkommende Læges og med Inspektørens Tilladelse.

43.

Opfylder en Opvartningskone ikke sin Pligt, bliver hun enten afskediget efter dette Kapitels 2' Post eller tiltalt og straffet efter Loven.

Naar man gennemgaar dette Reglement, ser man snart, at der ikke er meget Tale om, hvad vi nu kalder

egentlig Sygepleje, og det ligger dels i, at man ikke ydede de syge saadan Hjælp, som man gør nu, dels i, at det for en stor Del var Kompagnikirurgernes Op-gave at yde Hjælpen. De maatte saaledes vaage ved Operationspatienter, hvilket forøvrigt endnu var Til-fældet i Forfatterens Volontørtid paa Kommune-hospitalet i Midten af Halvfjerdserne. En meget stor Mængde af de Undersøgelsermetoder, man nu bruger, kendte man slet ikke. Man behøver saaledes blot at tænke paa Urinundersøgelser eller paa Temperatur-tagning, hvorpaa Sygeplejerskerne nutildags maa anvende megen Tid. Men til Gengæld var der andre Ting, der kunde tage Tid. Alt det, der skulde bæres ned i Gaarden: Natskrinenes Spande til et Sted, deres Urner til et andet, Asken fra Kakkelovnene til et tredie, Omslagsstykker, der kunde bruges igen, til et fjerde, kassable Omslagsstykker til et femte osv. Der skulde hentes Mad, og der skulde hentes Medicin, og ikke nok med det, Konen skulde hjælpe Lægen med Dispenseringen af Medicinen. Saa skulde hun gøre rent ikke blot paa sin Sygestue, men i en anden Byg-ning i Kirurgens Værelse og Dispensationsstue, af og til paa Trapper og Gange og paa Latrinerne.

Det er tidligere omtalt, at Konerne ikke altid sørgede for, at der var gjort rent i rette Tid, men det kunde naturligvis ikke gaa i Wendts Tid, han skulde nok op-dage det og paatale det, som det ogsaa skete i 1834 (se S. 34).

Opvarningskonernes Arbejde med Opvaskningen er allerede udførligt omtalt (S. 57), og ogsaa dette Arbejde maa have taget dem megen Tid.

I 1836 oplystes det, at det var Skik og Brug, at een Opvarningskone for hvert Regiment eller Korps sørgede for Maden til hele Regimentet eller Korpset. Denne Skik ophævedes, hvorimod det gjordes til ufra-
vigelig Pligt for samtlige Opvarningskoner enhver for sit Vedkommende at besørge Rekvisitionen og Mod-
tagelsen af Spisen i Økonomens Køkken for de paa hendes Stue værende Patienter. Til den Ende havde enhver Kone at henbringe til Økonomens Køkken betimelig forinden Maaltidet, saa mange Spiseskaale, som udfordres til de Patienter, hun havde paa sin Stue, at aflevere disse til Økonomen eller hans Folk, samt efter Madens Anretning selv sørge for, at hun fik det samme Antal Skaale tilbage. »Den Opvarningskone, som ikke efter disse Forskrifter iagttager den behørige Orden med Bispisningen for de syge, bliver af Inspektøren at straffe med Arrest i Kachotten eller efter Omstændighederne at afskedige af Hospitalets Tjeneste.«

Et Hverv, som dengang paahvilede Opvarningskonerne, var at yde Assistance ved Obduktionerne, og det vil vel sige, at de har maattet ordne og sammensy Ligene efter Obduktionen, et Arbejde, som det ikke er saa underligt, at ikke alle syntes om. I Begyndelsen af 1858 klagede Overlægerne over, at det i det forløbne Aar havde vist sig, at flere af de Opvarningskoner, paa hvis Stuer Patienter var afgaaede ved Døden, og som havde skullet assistere Lægerne ved Obduktionen og Dissektionen af Ligene, dels havde været aldeles ubrugelige til dette Arbejde, dels ikke havde kunnet taale at være nærværende ved samme. Man havde

derfor set sig nødsaget til at udtage en til dette Brug skikket Kone, som Direktionen for dette meget ubehagelige Arbejde havde ladet udbetale 1 Mark for hvert Lig. Dette approberedes, og denne Kone var derefter i Virksomhed til 1873, men saa frasagde hun sig sit Arbejde, og nu var man kommet saa vidt, at det bemærkedes, at Lægerne nødigt saa, at Opvartnings- eller Vaagekonerne anvendtes dertil. Man havde derfor henvendt sig til en Kone, som ikke var i Sygehusets Tjeneste, men hende havde man ikke kunnet faa for en ringere Betaling end 2 Mark pr. Lig. Ogsaa dette bevilgedes. Dermed var Stuekonerne fri for dette Arbejde, og det besørgedes af Koner, indtil Laboratoriet overtog Obduktionsforretningerne.

Et Spørgsmaal, som spillede en uhyre Rolle, og som voldte mange Vanskeligheder, var Opvartningskonernes Bygang. Naturligvis vilde Konerne gerne ud, og Hospitalet strittede imod saa meget som muligt, men Konerne fandt Udveje paa forskellig Maade. Ifølge Reglementet skulde de have Lægens og Inspektørens Tilladelse til at gaa ud, men naar Paaskudet var rimeligt, var den vel ikke altid saa vanskelig at opnaa. Det Paaskud, der i Begyndelsen synes at være brugt mest, var at man skulde hente Kaffe, Te eller Sukker, og Hospitalet søgte at bekæmpe det ved udtrykkelig af denne Grund at give Portneren Tilladelse til at forhandle disse Ting til Opvartningskonerne og andre i Hospitalet værende Personer.

Paaskud kan man imidlertid altid finde, og det hjalp derfor ikke. Det var i September 1827, man havde truffet ovennævnte Bestemmelse, men allerede i No-

vember erkendte Direktionen, at uagtet man havde føjet Foranstaltninger til, at Konerne kunde faa de fleste af deres Fornødenheder i selve Hospitalet, saa havde det ikke hjulpet til at begrænse deres Bygang. Man traf derfor følgende Bestemmelse:

»At de i Hospitalet ansatte og herefter ansættende Opvartningskoner ikke have Tilladelse at forlade deres Post for at gaa ud i Byen uden i enkelte Tilfælde, som Lægen, hvorunder de sorterer, maa bedømme at være dem fornødent; og som Følge heraf maa meddele den til Udgang tilladte Opvartningskone et af Direktionen foranstaltet Tegn, som ved Udgangen afgives til Portneren, og af denne om Aftenen leveres tilbage til vedkommende Kirurg.«

Da denne Foranstaltning skulde træde i Kraft fra $\frac{1}{1}$ 1828, skulde Inspektøren forelæse den for samtlige Koner, besørge den tilført deres Instruks samt Portnerens Instruks. Endvidere blev Bestemmelsen kundgjort Regimentskirurgerne foreløbig og skulde senere meddeles dem ved Cirkulære, og hver af dem skulde have 4 Stykker stemplede Bliktegn daglig. Sygehusbefaling eksisterede ikke endnu.

I 1830 indtraadte det tidligere omtalte Tilfælde, at en Regimentskirurg havde givet en af Sergenterne Tilladelse til at sende en Kone i Byen trods Inspektørens Forbud. Regimentskirurgen fik derfor en Irettesættelse, og samtlige Regimentskirurger blev samtidig erindrede om, at de dem meddelte Passertegn for Opvartningskonerne kun gjaldt for $\frac{1}{2}$ Times Bygang, og at de i andre Tilfælde skulde være forsynede med en af Regimentskirurgen udstedt skriftlig Tilladelse.

Et halvt Aar efter søgte Inspektøren om at faa en Opvartningskone til sin Raadighed, da han ikke havde nogen Oppasser, eller ogsaa vilde han have en vis aarlig Sum til en Karl eller en Pige. Han motiverede det med, at Kirurgerne kunde benytte Opvartningskonerne. Direktionen anbefalede Andragendet, men der kom Afslag. Imidlertid viser dette Andragende, at Stuekonerne først og fremmest var Opvartningskoner og først i anden Række Sygeplejersker.

Det varede kun 3 Maaneder, saa var det galt igen. Foranlediget af at Inspektøren havde anmeldt adskillige Uordener, som i den senere Tid havde fundet Sted med Opvartningskonerne, bestemte Direktionen:

1) Naar Opvartningskonerne benytter de af Direktionen autoriserede Bliktegn til $\frac{1}{2}$ Times Bygang, bør de tillige melde dem til vedkommende Inspektionssergent og af denne modtage en Seddel, hvorpaa anføres Klokkeslet, naar Konen gaar ud, og naar hun igen skal komme tilbage, hvilken Seddel hun er pligtig at forevise Portneren og ved Tilbagekomsten at tilbagelevere Sergenten. Ligeledes bør Opvartningskonerne, naar de af Lægerne erholder skriftlig Tilladelse til at forlade Hospitalet i længere Tid, melde det til Sergenten; alt for at denne kan holde Kontrol med, at Konerne ikke udebliver over den tilladte Tid samt have fornødent Tilsyn med Sygestuerne i Konens Fraværelse.

2) Det paalægges Inspektøren at vaage over, at Opvartningskonerne ikke tillade sig at modtage Besøg af Kærester, Børn eller deslige, hvorved hun paa nogen Maade kunde forhindres i sine Pligters Opfyldelse; samt naar Overtrædelse heraf opdages, da at foranstalte den skyldige afstraffet eller efter Omstændighederne foranledige en saadan Kones Afskedigelse.

I 9 Aar høres der intet om Byggen, men i 1842 var

det kommet til Direktionens Kundskab, at Bestemmelserne, som lige er citerede, ikke blev overholdte, hvorfor de maatte indskærpes alle Vedkommende til nøjagtig Efterlevelse med det Tilføjende: at naar en Opvartningskone udfører et Ærende for sin Kompagnikirurg i Nærheden af Hospitalet, som kan udrettes i faa Minutter, behøves ingen Seddel fra Sergenten, hvorimod Kirurgen selv forsyner hende med en dertil af Direktionen foranstaltet og autoriseret Billet, som i Forening med Bliktegnet forevises Portneren og afleveres ved Tilbagekomsten, hvilken Billet saaledes gælder for Udgang paa 5—10 Minutter. — Ligeledes blev Portneren fremkaldt og indskærpet paa det strængeste at paase, at Opvartningskonerne ikke indbringer Levnedsmidler i større Kvantiteter, end der kan skønnes at være nødvendigt til deres eget Forbrug; og forventer Direktionen, at samtlige Officianter i Hospitalet vil bestræbe sig for at forebygge, at Opvartningskonerne overlade Næringsmidler af hvilkensomhelst Slags til Patienterne. Den Opvartningskone, som befindes at gøre sig skyldig i denne Forseelse, bliver uden Skaansel øjeblikkelig at afskedige.

Lægernes Gerning paa Hospitalet maa have været ret trøstesløs, naar de ikke kunde stole mere paa Opvartningskonerne, end at disse indsmuglede Spise- og Drikkevarer til Patienterne, men det skete virkelig, og mange gamle Officerer, der i deres unge Dage har ligget paa Sygehuset som Rekrutter, har fortalt, at det var ganske almindeligt, at man for gode Ord og Betaling, navnlig det sidste, kunde faa Konerne til at skaffe sig, hvad man ønskede, og det fortælles ogsaa, at Syge-

passerne kunde bruges paa samme Maade. Det lyder for Nutidens Læger ganske utroligt, for saa holder al Mulighed for virkelig Behandling af Patienterne op: Sygeplejerskerne maa være fuldt paalidelige!

Halvandet Aar før denne sidst gengivne Bestemmelse kom, syntes man at have haft en anderledes Tiltro til Opvarningskonerne, for da var det galt fat med Portnerens Bevilling til at sælge Hvedebrød m. m., idet Patienter, som der var foreskrevet Diæt, derved havde set sig i Stand til at forskaffe sig Fødemidler udenfor det dem af Lægerne foreskrevne. Det blev da forbudt Portneren at sælge direkte til de syge, hvorimod de Patienter, som havde Lægens Tilladelse til at nyde saadanne Næringsmidler, skulde lade dem indkøbe ved Opvarningskonerne, som da maatte staa til Ansvar for, at ingen syg, der af Lægen var foreskrevet en vis Diæt, erholdt nogetsomhelst Fødemiddel udenfor, hvad der var ham tilladt. — Denne Ordning viser, at man mente at kunne gøre Regning paa Konernes Paalidelighed, men man blev altsaa snart skuffet.

Spørgsmaalet var imidlertid ikke løst, og 1845 lavede man det helt om, man ophævede ganske de gamle Bestemmelser og inddrog Kort og Bliktegn og bestemte i Stedet for, at det var tilladt at udvælge een Kone for hver Afdeling til at udføre Ærender for Underlægerne, som da for hver Gang skulde meddele hende en Udgangsseddel, der højst maatte lyde paa $\frac{1}{2}$ Time. Den skulde forevises Portneren ved Udgangen og afleveres paa Inspektørens Kontor ved Hjemkomsten. Ligeledes maatte Konerne i eget Ærende gaa i Byen $\frac{1}{2}$ Time om Dagen, forsaavidt Overlægerne ikke ved Sygebesøget om Morge-

nen fandt Anledning til at gøre Indskrænkning deri. Hertil skulde hver Gang udstedes en Seddel af den ved Afdelingen ansatte Sergent med nøjagtig Angivelse af Klokkeslettet, hvilken Seddel skulde forevises Portneren og ved Tilbagekomsten afleveres til Sergenten.

Saaledes var det vistnok i det væsentlige i den følgende Tid, og det varede meget længe, før Plejerskerne fik Lov til at gaa ud uden Tegn. Det skete først, da den nye Sygeplejeordning var gennemført, og Overplejerskerne derved havde faaet Ansvaret for Tjenestens Udførelse og kunde kontrollere, at Misbrug ikke fandt Sted. Det var vistnok først i Omegnen af Aaret 1900, at Bestemmelsen om Passertegn blev ophævet, og endnu længe efter det havde alle Sygeplejerskerne Numre ligesom Soldater, om end de ikke kaldtes ved det, men dog i Befalinger og Skrivelser altid havde det kædet til deres Navn.

Efter alt det foregaaende er det tydeligt, at Opvartningskonerne ikke hørte til de bedste. At de ikke kunde, hvad vi kalder Sygepleje, var ikke saa underligt, for det kunde ingen, men Direktionen omtaler selv gentagne Gange, at man maatte tage, hvad man kunde faa, da Forholdene var saa daarlige paa Hospitalet, at man kun fik, hvad de andre Hospitaler vragede. Mærkeligt nok synes de dog at have været ærlige, i alt Fald findes der kun omtalt et Par Tilfælde, hvor Opvartningskoner havde gjort sig skyldige i Tyveri. Det var langt hyppigere Tilfældet med Sygesergenterne

Allerede i 1819 blev det henstillet til Direktionen at skaffe Konerne en Nytaarsdouceur, men man indstillede ikke derom. Da Opfordringen gentoges det

næste Aar, forhørte man sig paa de civile Hospitaler og fik at vide, at man der gerne gav 2—4 Rdl. Med den sædvanlige Sparsommelighedsaand vilde man aabenbart ikke indstille om saa stort et Beløb, men man fandt det mest hensigtsmæssigt og passende samt tillige mest økonomisk, at man Nytaarsaften gav dem et Maaltid Mad med passende Drikkevarer, hvilket alt sammen kunde leveres af Økonomen, imod at Udgiften ikke kom til at overstige 20 Rdl. Der var paa det Tidspunkt 32 Koner — man kunde altsaa slippe med 60 Sk. til hver! Det bevilgedes, og det blev vistnok en fast Regel med dette Maaltid.

Som omtalt blev det ved Stabslæge Müllers Godhed i 1843 bevilget, at der hvert Nytaar maatte uddeles 120 Rdl. til de flinkeste Koner, hvortil kom de Mulkter, der i Aarets Løb var inkasserede dels fra Opvarningskonerne, dels fra Økonomen. Det skete højtideligt hvert Aar, og der ligger i Direktionsprotokollen Lister over denne Uddeling fra 1848—1857, men dermed hørte Uddelingen ikke op, for ²⁰/₂ 1857 bevilgedes det, at der fremdeles maatte anvendes 120 Rdl. til de dueligste og ordentligste Opvarningskoner, indtil en endelig Ordning af de med Sygepassningen forbundne Forhold kunde finde Sted, hvilket vil sige, at man igen vilde vende tilbage til at have Opvarningskoner og ikke Sygepassere, men herom vil der senere blive gjort nærmere Rede.

Som tidligere berørt var de gamle Opvarningskoners Stilling ynkelig: der var kun Fattigvæsenet til dem! Det er derfor ikke saa underligt, at man ikke afskedigede dem, før det var absolut nødvendigt. Fattig-

væsenet var imidlertid ikke forlegent for at faa dem til Forsørgelse, og man fik derfor ofte ikke Svar i lang Tid og maatte skrive igen.

Første Gang, man blev nødt til at skrive til Fattigvæsenet, var vistnok i 1835, og man skrev da om to paa engang. Den ene var Elisabeth Bjørn, som var 69 Aar gammel og havde været i Hospitalet fra den første Dag, havde vist god og skikkelig Opførsel samt opfyldt sine Pligter til de foresattes Tilfredshed, men formedelst Alderdom og Svaghed var saa afkræftet, at hun ikke længere kunde bestride sin Tjeneste. Den anden var Dilliane Wartow, 40 Aar gammel, der kun havde været 5 Aar i Hospitalet, men hun led af Bændelorm og Svindsot, for hvilke Sygdomme hun efter Lægens Formening næppe vilde kunne helbredes. Paa Grund af Koppeforanstaltninger havde man daarligt Plads for hende paa Kvindeafdelingen, og derfor bad man Fattigvæsenet om snarest at modtage hende. Det skete formodentlig for hendes Vedkommende, eller ogsaa er hun maaske død, men et Aar efter havde man intet hørt om Bjørn, og man maatte skrive igen. — Det var mange, der i Tidernes Løb kom til Fattigvæsenet, et Par, som var Enker efter Underofficerer, fik Pension efter deres Mænd, og fra 1846 var der en, der fik 5 Rdl. om Aaret i Huslejhjælp af Krigshospitalskassen, i Marts 1848 indstillede man om Hjælp til en endnu, som var 70 Aar, i 20 Aar havde tjent Hospitalet med sjælden Troskab og Hengivenhed for sine Pligter, men havde maattet afskediges det forrige Aar paa Grund af Alder og Svagelighed. Hendes Mand, der var død 1827, havde været Sergent i det kgl. Ar-

tillerikorps, men var kort før sin Død bleven befordret i Civiletaten, af hvilken Grund hun ikke havde kunnet opnaa Pension. Hun fik Hjælpen bevilget den samme Dag, som Generalkommissariatskollegiet blev op-
hævet.

Næste Gang man søgte om Hjælp til en Kone, skrev Direktionen: »Hospitalets ældste Opvarningskone Marie Caroline Pincker, som er 65 Aar gammel og har tjent Hospitalet med sjælden Dygtighed og Udholdenhed i 25 Aar, er nu bleven saa svag, at hun ikke længere kan udholde de med hendes Post forbundne Besværligheder. — Saa længe Krigshospitalskassen sorterede under Krigsministeriet, blev af denne tilstaaet længe tjente og værdige Opvarningskoner, som ikke længere kan udholde at tjene, en aarlig Understøttelse, men da denne nu er henlagt under Invalideforsørgelsen, hvorfra man har ytret den Formening, ikke uden højere Ordre at kunne disponere over noget i Favør af Opvarningskonerne paa Garnisonshospitalet, indstiller Direktionen til Armeens Intendanturs godhedsfulde Forsorg, da det vilde være overordentlig haardt efter saa lang og god Tjeneste i et ingenlunde misundelsesværdigt Fag, at skulle betle sit Brød eller maaske som en stor Naade at kunne vorde optaget som Lem paa Almindeligt Hospital.« Svaret lød: Da Krigsministeriet nu ikke selv disponerer over Midler, hvoraf en saadan Understøttelse kunde udredes, ser man sig ikke i Stand til at kunne opfylde Direktionens Indstilling.

Dermed var det vistnok forbi med Understøttelserne, og først fra 1898 blev Sygeplejerskerne pensionsbe-

rettigede, naar de havde tjent 10 Aar efter, at de var fyldt 25 Aar og afskedigedes paa Grund af Svagelighed.

Som en Kuriositet kan lige omtales, at man baade i 1875 og 1878 ved Opvarningskoners Begravelse vilde have, at Souskommandanten skulde afgive Kommando til at bære Kisten, men begge Gange kom der Afslag under Henvisning til Ceremonielreglementet.

Som berørt kom der en Periode, hvor man vilde gaa bort fra at benytte Kvinder som Plejersker og vilde erstatte dem med Sygepassere. Det skete efter Krigen 1848—1850, da man der havde følt Manglerne ved ikke at have uddannede Sygevogtere ved Feltlasareterne.

Den $13/3$ 1851 skrev Armeens Intendantur, at det maatte anses for ønskeligt, at der fremtidig ved Garnisonshospitalet anvendes Sygevogtere af Trænkuskeklassen i Stedet for som hidtil at lade Sygevogtningen udføre ved dertil antaget kvindeligt Personale, og man anmodede om Direktionens Ytringer over denne Sag. Direktionens Svar af $21/3$ 1851 er interessant. Det lyder:

Oprettelsen af et vel indøvet Sygevogter Korps er af saa megen Vigtighed for Armeen i Tilfælde af Krig, at Direktionen anser sig forpligtet til at bidrage, hvad der staar i dens Magt til et saa betydningsfuldt Øjemeds Fremme, endskønt den paatænkte Foranstaltning ikke ganske stemmer med Hospitalets Tarv. — Naar Direktionen saaledes paa den ene Side ikke ønsker at lægge Hindringer i Vejen for en for Armeens Sundhedsvæsen saa vigtig Foranstaltning, skylder den dog paa den anden Side sin Stilling til Hospitalet ikke at fordølge de Ulemper, som denne vil medføre for Stiftelsen. — Det er vistnok almindelig erkendt, at

kvindelig Opvartning ved Sygesengen i *Reglen* er at foretrække for den mandlige, og de sidste 3 Aars Erfaring har vist, at man ved Feltlasareterne med Taknemmelighed har antaget den Hjælp, som den private Godgørenhed har ydet for at skaffe de syge og saarede Tilsyn af kvindelige Opvartersker. — Garnisons Hospitalets Sygestuer har hidtil vakt Beundring hos alle fremmede ved den Orden og Renlighed, der udmærker dem; denne vil ikke kunne vedligeholdes i samme Grad, naar det kvindelige Personale skal afløses af mandligt i de hidhørende Forretninger uøvede Individuer. — Det maa dernæst bemærkes, at den hyppige Vekslen af Sygevogtere, som den paatænkte Foranstaltning vil medføre, ingenlunde er i Hospitalets Interesse, da man som Følge deraf vel for det meste maatte hjælpe sig med uøvede Subjekter. — Betragtes Sagen fra det økonomiske Standpunkt, da er der ingen Tvivl om, at hin Foranstaltning ikke ubetydelig vil forøge Hospitalets Udgifter. — Hidtil har man kun antaget saa mange Opvartnings- og Vaagekoner, som det virkelige Sygeantal udfordrede. Skal nu faste Sygevogtere ansættes, maa Antallet af disse beregnes ikke efter de syge, men efter Sygepladsernes Antal, og denne Beregning maa være temmelig rundelig, da det er en afgjort Sag, at Sygevogterne er langt mere tilbøjelige til at angribes af de i Hospitalerne herskende Sygdomme end Opvartningskonerne. — Disse er nemlig i *Reglen* i en ældre Alder og øvede i de Forretninger, de frivillig har paataget sig, hvorimod den yngre Alder, Ulyst til og Frygt for at færdes ved Sygesengen gør hine mere modtagelige for Sygdomme. — Maa altsaa Sygevogternes Antal være betydelig større end Opvartningskonernes, da bliver det nødvendigt, at en Del af dem maa om Natten benytte de for syge bestemte Senge, da ingen anden Lejlighed haves i Hospitalet, hvorved følgelig Sygepladserne vil lide nogen Indskrænkning. Det er imidlertid ikke blot det større Antal Sygevogtere, men ogsaa deres Ekvipering — som naturligvis maa bekostes af Militæretaten — der vil medføre en forøget Udgift. — Det er i Henhold til Intendanturens ud-

trykkelige Opfordring at Direktionen har omtalt denne økonomiske Side af Sagen, endskønt man antager, at den er af underordnet Betydning, naar der handles om en for hele Armeens Sundhedsvæsen saa vigtig Sag som denne, og i Betragtning af, at selve Finansudvalget i Folketinget har erklæret sig for Nyttens af Oprettelsen af et Sygevogter-Korps, vil Rigsdagen næppe kunne nægte de dertil fornødne Pengemidler.

Efter at vi saaledes paa den ene Side har erklæret os for Gavnigheden af den paatænkte Foranstaltning med Hensyn til *Armeens Tarv*, og paa den anden Side omtalt, hvad der fra *Hospitalets* Standpunkt kunde være at erindre derimod, skal vi nu tillade os at angive de Midler, hvorved vi antager begges Interesse kan bringes i Harmoni.

Naar Hospitalet for *sit eget Vedkommende* ej alene ikke kan have nogen Gavn af at ombytte den kvindelige Syge-
vartning med den mandlige, men endog derved er udsat for flere Ulemper, kan det kun være Interesse for Armeen i det hele, der kan foranledige Direktionen til at erklære sig for denne Forandring, idet man indser, at et for Krigen brugbart Sygevogter Korps ikke vil kunne dannes uden Hospitalets Medvirkning, og idet man her forudsætter: 1) at de ved Hospitalet oplærte Sygevogtere virkelig vil blive anvendte ved de under en eventuel Krig oprettede Feltlasaretter, 2) at Oplæringen af hine Sygevogtere indrettes saaledes, at Hospitalets Tarv behørig iagttages.

Dette dobbelte Formaal vil efter Direktionens Formening ikke kunne opnaas uden under følgende Betingelser:

1) Der oprettes et under militær Overkommando staaende Sygevogterkorps, hvis Mandskab i Eksercerskolen maa gennemgaa en almindelig militær Dressur, før det afgaar til Hospitalerne, og som i det hele organiseres efter den Plan, som er angivet i det af den under ^{12/11} 1849 nedsatte Kommissions Forslag til Krigsministeriet af ^{7/1} 1850 (se Bibliotek for Læger). Naar Sygevogterne ikke indrangeres i et saadant organiseret Korps, kan ingen Sikkerhed have for, at netop det Mandskab, som er oplært paa Hospitalet, vil under

en eventuel Krig blive indkaldt til Tjeneste ved Felt-lasareterne, og Hospitalet vilde da ej alene have ofret et Gode, hvoraf det siden dets Oprettelse har været i Besiddelse, men tillige paatage sig en ikke ubetydelig Byrde uden nogensomhelst Garanti for, at det Maal, for hvilket det har bragt hint Offer, virkelig vil blive opnaaet; — derved vil tillige den Fordel opnaas, at Underbefalingsmændene uddannes til denne Tjeneste, hvilket er lige saa vigtigt som Uddannelsen af Sygevogterne selv.

2) Hospitalet maa bibeholde en ringe Del af dets kvindelige Opvartningspersonale, man har tænkt sig omtrent een Opvartningskone i hver Gang. — Skal Hospitalet være en praktisk Dannelseanstalt for Sygevogtere, og de syges Tarv derhos behørig varetages, da er det nødvendigt, at der ved denne Anstalt findes et Personale, som selv er øvet i Sygeoppasningen, og som kan vejlede det i de hidhørende Forretninger aldeles ukyndige og uøvede Mandskab. — Hertil kan vi i det mindste i Begyndelsen ikke tænke os nogen bedre skikkede end de nuværende Opvartningskoner, af hvilke de flinkeste maatte vælges til dette Hverv. — Da Hospitalet ikke vil beholde Sygevogterne til Tjeneste i længere Tid end 14—15 Maaneder, vil det lettelig indses, at deres Dannelse næppe kan være endt, førend de afgaar fra Tjenesten, og at de syge altsaa vilde være ilde tjent med den Oppasning, der vil kunne ydes dem af disse, naar den ikke var knyttet til et bedre øvet og fast Personale.

3) Der maa sørges for, at hele Besætningen af Sygevogterne ikke afgaar paa eengang, men at den deles i tvende Klasser, saaledes at den første Klasse afgaar efter 7—8 Maaneders Forløb og erstattes med en ny Besætning; herved vilde altid den halve Del af Sygevogterne være mere indøvede i Forretningerne end den anden, og Hospitalet vilde ikke ved hver ny Rekrutering blive bebyrdet med lutter aldeles uøvede Folk. —

4) Naar enkelte af de leverede Sygevogtere enten formedelst deres fysiske Beskaffenhed eller af anden Grund maatte findes aldeles uskikket til at oplæres i denne Tjene-

ste, maatte det være Hospitalet tilladt at forlange slige ubrugelige Individder kasserede som saadanne.

5) Naar det nærværende Antal Sygevogtere formedelst megen Sygelighed i Garnisonen, imellem dem selv indbyrdes eller formedelst andre tilfældige Omstændigheder maatte findes utilstrækkeligt, da maatte Hospitalet være bemyndiget til at tilkalde ekstraordinær Hjælp, ligesom det under visse Omstændigheder kan antage Dagkoner, Vaagekoner o. dsl.

Under disse Omstændigheder antager vi, at den paatænkte Foranstaltning kan blive til Gavn for Armeen uden alt for megen Tilsidesættelse af Hospitalets Interesse, og under den Forudsætning, at disse Betingelser ligeledes billiges af Intendanturen, tillader vi os at henstille Sagen til sammes nærmere Foranstaltning.

Sluttelig skal Direktionen ikke undlade at bemærke, at Konceptet til denne Erklæring har været forelagt Overlægerne ved Garnisonshospitalet, og at disse deler de deri ytrede Anskuelser.

Man kan tildels forstaa Direktionens Standpunkt, naar man betænker, at man i den lige overstaaede Krig havde set, hvor stor Mangel der var paa uddannet Sygepasserpersonale, og man havde faaet det godt belyst ved Erklæringen fra den Kommission, som havde været nedsat, og hvis Betænkning gav Anledning til en Del Skriverier i Bibliotek for Læger, men som det her vil være for vidtløftigt at komme nærmere ind paa; men for Nutiden ser det dog lidt mærkeligt ud, at Direktionen kunde gaa ind paa at lade Opvartningskonerne erstatte af Sygevogtere af Trænkuskeklassen, — den ringeste Klasse. Det er dog forklarligt, naar man husker, at Opvartningskonerne som nævnt først og fremmest var Opvartningskoner, og først i anden Række Sygeplejersker, og at de ikke havde anden

Uddannelse som Sygeplejerske, end hvad de havde kunnet lære sig selv. Der eksisterede ikke noget Lærefag, der hed Sygepleje, der fandtes ikke nogen systematisk Uddannelse deri, og der fordredes navnlig ikke som nu 3 Aars Uddannelse. Men Direktionens Holdning bliver endnu mere forstaaelig, naar man hører, at man endnu den Dag i Dag ikke sjældent forlanger, at Sygepasserne skal gøre Tjeneste paa Sygestuer og betros Vagt eller maaske en Stue, og det skønt de højst er paa Hospital i 6 Maaneder, i hvilken Tid de har talrige andre Hverv end Sygepleje. De samme, som kan forlange denne Anvendelse af Sygepassere, vilde anse det for ganske utilladeligt, hvis Sygehuset anvendte en kvindelig Elev, der kun havde 6 Maaneders Tjeneste, paa tilsvarende Maade. Sygepassere egner sig som Regel ikke til Sygepleje, de faar altfor ringe Uddannelse til at kunne bruges, man kan af Hensyn til de syge, for hvem Hospitalet nu engang er indrettet, ikke forsvare at anvende dem, hvor man er i Stand til at faa Sygeplejersker. Saaledes ser de, der kender den moderne Sygepleje og vurderer den og forstaaer dens Betydning for de syges Helbredelse, men saaledes kunde Direktionen i Halvtredserne ikke se paa Sagen.

Det varede længe, inden det blev til noget, men endelig den $21/1$ 1856 kom der Armebefaling betræffende Oprettelsen af et indøvet Sygevogterkorps for Armeen, — men allerede $1/11$ 1856 kom der Meddelelse om Krigsministeriets Resolution af foregaaende Dag, ifølge hvilken 15 af de ved Garnisonshospitalet værende Trænkuske skulde hjemforloves uden at erstattes, samt at de tilbageblivende 15 Trænkuske skulde hjemforloves

³⁰/₄ 1857, fra hvilken Tid Sygevogttertjenesten igen vilde være at bestride ved Opvarningskoner.

Det var altsaa et meget kort Intermezzo, og det kom ikke igen, uden forsaavidt man i Krigen 1864 maatte sende nogle af Opvarningskonerne til Filiallasareterne og erstatte dem paa Hospitalet med Sygevogtere, men det var kun Nødstilstand, og de fleste Koner blev tilbage og kunde lede Arbejdet. Sygepassere har imidlertid stadig været til Tjeneste og en Slags Uddannelse ved Sygehuset, men dette berører mere Sundhedstroppernes Historie end Sygehusets, og det skal derfor ikke nærmere omtales her.

Den ³⁰/₁₀ 1896 indgik Lægekorpsset med en overordentlig udførlig og omhyggelig Indstilling om en hel Omordning af Sygeplejen ved Sygehuset. Der gøres i denne Indstilling først Rede for Personalet paa Sygehuset, hvoraf fremgaar, at Stuekonerne paa det Tidspunkt havde en Løn af 80 Øre daglig, fri Bolig, delvis monteret, med Lys og Brændsel, en daglig Fuldkostportion som for syge dog uden Brød og i Sygdomstilfælde fri Kur og Pleje i 3 Maaneder imod at deres Løn bortfaldt. De kunde opsiges og selv opsige med 8 Dages Varsel. Vaagekoner lønnedes med 1 Kr. for hver Nat, og Dagpiger med 1 Kr. 50 Øre for hver Dag og kunde opsiges med 24 Timers Varsel. Efter at Generallæge Møller havde gjort Rede for hele Personalet, motiverede han sit Forslag saaledes:

Det kvindelige Personale, der ved Københavns Garnisonssygehus hidtil har været benyttet til Pasning og Pleje af de syge, tilfredsstiller ingenlunde de Krav, Nutiden stiller til en forsvarlig Sygepleje. I det sidste Aarti har man efter-

haanden i de civile Sygehuse næsten overalt erkendt den overordentlige Betydning, som Anvendelsen af særlig uddannede, vel øvede og disciplinerede Sygeplejersker, i Reglen tagne af Samfundets mere dannede Klasser, har for Behandlingen af de syge; man har fundet, at saadanne Plejersker bedre end de gamle Stue- og Vaagekoner er i Stand til at omgaae de syge, til at forstaa og lempe sig efter deres Tarv og Krav, og saaledes kan yde de syge en bedre Pleje og paa en kyndigere og fyldigere Maade bistaa Lægerne i Sygebehandlingen, saaledes at der tilvejebringes gunstigere Betingelser for de syges Helbredelse. Men i Københavns Garnisonssygehus bestaar i det væsentlige endnu de samme Forhold som i ældre Tider, og disse Forhold bliver mere og mere uholdbare, jo større Fremskridt Sygeplejeordningen gør i de civile Hospitaler. Garnisonssygehuset har vel i de senere Aar gjort store Anstrængelser for at tilvejebringe en Tilgang af Sygeplejersker, der hørte til de mere dannede Samfundsklasser, og har modtaget i alt Fald nogen Uddannelse i Sygepleje; men da de Vilkaar, der hidtil er budt dem paa Garnisonssygehuset, staar langt under dem, de kan erholde paa de større civile Hospitaler, har det ikke været muligt i nogen væsentlig Grad at forbedre Tilgangen, der jævnlig maa ske fra Samfundsklasser, som har ringe Sans for Orden og Renlighed, er uden Forstaaelse af Disciplin og sædvanligvis møder lidet forberedte eller endog ganske uforberedte i Sygepleje, hvori de først efterhaanden skal oplæres. En Del af Garnisonssygehusets Sygeplejersker mangler derfor ogsaa Betingelserne for at deltage i den Uddannelse af Sygepasserne, der tilsigtes ved den ved Bestemmelserne angaaende Hærens Sundhedstroppe af $\frac{9}{3}$ 1891 skabte og ved Bestemmelserne af $\frac{25}{1}$ 1895 fornyede Ordning. Saa længe Vilkaarene for Sygeplejerskerne ved Garnisonssygehuset ikke svarer til dem, der bydes paa Københavns civile Hospitaler, kan der ikke ventes en bedre Tilgang, idet de dygtige Plejersker søger til civile Hospitaler og Klinikker eller til privat Praksis. Er de egentlige Plejersker ved Garnisonssyge-

huset, Stuekonerne, for en stor Del lidet skikkede til en rationel Sygepleje, er dette i endnu højere Grad Tilfældet med det dem bistaaende Personale: blandt Vaagekonerne maa der jævnlig foretages Afskedigelser paa Grund af Upaalidelighed eller endog paa Grund af Drukkenskab og Usædelighed, og »Dagpigerne«, der vel mest anvendes til almindelig Tjenestepigegerning, maa dog tillige benyttes til Hjælp ved Sygeplejen, skønt de i Reglen er ganske ukyndige heri. Et meget uheldigt Forhold er det dernæst, at Vaagekonerne og Dagpigerne bor uden for Sygehuset i private, ofte urenlige og overfyldte Hjem, hvorfra Smuds og Smitte let kan indføres paa Hospitalet.

Korpset fremsatte derefter det Forslag, som man efter Forhandling med Sygehuset var blevet enig om, og som er overensstemmende med de nu gældende Forhold. Der ansattes en Stab af Plejersker bestaaende af Overplejersker, Plejersker, Assistenten og Elever, og der fordredes efterhaanden den samme Uddannelse af dem, som af Plejersker paa de civile Hospitaler. Forf., der i 1896 var ansat ved Lægekorpsets Stab og samtidig var Klinikchef paa Sygehuset og Chef for Epidemifdelingen, og som siden den Tid uafbrudt har været knyttet til Sygehuset, har haft Lejlighed til at følge Udviklingen, og har det bestemte Indtryk, at Planlæggelsen var god, kun paa et Punkt har Udviklingen ført med sig, at der er sket nogen Forandring i Organisationen. Det var tænkt, at Plejerskerne var de ansvarlige med Assistenten og Elever til Assistance, men Udviklingen har vist, at det er langt bedre ikke at følge denne Ordning, som findes paa mange civile Hospitaler, men i Stedet for saa tidligt som muligt gøre Assistenterne selvstændige, lade dem referere

for Overlægerne og lade dem have Ansvar for deres Inventar. Det vækker deres Interesse, det giver dem mere Selvstændighed, og det giver dem en Ansvarsfølelse, som højner deres Værd i deres egne Øjne. Dette er ikke Teori, det har staaet sin Prøve med Glans under Sikringsstyrkens Indkaldelse. Selv under disse overordentlig vanskelige Forhold, som intet civilt Hospital nogensinde har kendt, har Sygehusets egne Plejersker saa at sige intet mistet af deres Inventar, medens der er gaaet store Mængder tabt for mange af de Ekstraplejersker, som man har maattet antage, hvorvel der blandt dem har været udmærket dygtige og opofrende Personer. Sygehuset har kun haft Anledning til at være glad over den store Reform, som indførtes 1898, og for de gamle Læger, der har oplevet den gamle Tid, er Forskellen enorm, for selv om der mellem de gamle Stuekoner var dygtige Personer, som blev i Sygehusets Tjeneste i mange Aar, kan der let fortælles Historier, som Generallægen antyder, og som man nu næppe vilde tro mulige paa et Hospital.

Saaledes som Udviklingen har fundet Sted, vil det være let forstaaeligt, at Sygeplejerskerne nu selv ønsker ikke blot en klækkelig Lønningsforbedring, da Gagerne »ikke mere er afpassede efter Nutidens Fordringer«, men ogsaa, at de to Klasser Plejersker og Assistentør slaas sammen i en Klasse, saa at Stigningen i Lønning kun bliver afhængig af Tjenestetiden, og saaledes at det ikke skal hænde, at en Assistent, der i enhver Henseende er flink, og som udfører det samme Arbejde som en Plejerske, maaske skal komme til at

vente i flere Aar paa Gageforhøjelse, inden der bliver et Plejerskenummer ledigt.

En Episode i Sygehusets nyeste Historie maa kort berøres. I Hærloven af 1909 fandtes en Paragraf, der bestemte, at der under Hærens Lægekorps skulde oprettes et Sygeplejerskekorps under Ledelse af en Overplejerske. Denne Bestemmelse, der i høj Grad griber ind i Forholdet mellem Sygehuset og dets Plejersker og har voldt mange Vanskeligheder, hører Nutiden til og egner sig derfor ikke til Omtale i dette Øjeblik.

I de 100 Aar, Sygehuset har bestaaet, har der kun været 6 Inspektører, nemlig v. Voigt indtil $\frac{1}{1}$ 1845, Chr. v. Schøller til $\frac{1}{6}$ 1874, Hartmann til $\frac{15}{10}$ 1888, A. I. Petersen til $\frac{19}{10}$ 1898, I. E. Nielsen Wolthers indtil $\frac{14}{6}$ 1911 og endelig C. O. C. W. Nath.

Kaptain v. Voigt havde været inspektionshavende Officer paa Militæretatens Hospital paa Søkvæsthuset, og skulde som Inspektør flytte ind paa Hospitalet ved dets Aabning. Hans Lejlighed laa i Hovedbygningen til højre i den østre Port, hvor Inspektørens Lejlighed fremdeles er, men han kunde ikke komme til at flytte ind, fordi Kongen bestemte, at Oberst v. Behmann skulde have Lov til at blive boende i den for Inspektøren bestemte Lejlighed og beholde den dertil hørende Have, som han havde anlagt, hvorimod Hospitalets Inspektør skulde have Halvdelen af Økonomens Have. Nogle Uger senere bestemte Kongen, at v. Voigt skulde have 2 Kompagnikirurglejligheder, og at derfor to Kompagnikirurger maatte blive boende udenfor Hospitalet, saa længe Oberst v. Behmann blev boende i Inspektørens Lejlighed. Det varede kun $\frac{1}{2}$ Aar, saa døde Obersten, men hans Enke fik Lov til at blive

boende, mod at hun afgav et Værelse til en Kompagnikirurg. Hvoraa Inspektøren flyttede ind i Lejligheden, har ikke kunnet afgøres, men han havde nok boet der længe, da han blev afskediget, for Lejligheden var da meget forfalden.

Lejligheden har aldrig været god, men dengang var den nærmest slet, idet den kun bestod af en ordentlig Stue og 3 smaa Stuer foruden et Par Portkamre. I Januar 1845 besaa Direktionen Lejligheden og fandt den ikke alene meget forfalden, men bemærkede ogsaa, at der manglede et passende og anstændigt Soveværelse, hvorfor man foreslog Istandsættelse, og at der skulde tages 2 Fag af en Sygestue til Soveværelse. Ved denne Lejlighed forbedredes Beboelsen betydeligt. Kælderlejligheden hørte fra først af ikke med, da der var Kontor, men som omtalt var dette i 1821 flyttet til Kirurgbygningen, og rimeligvis flyttede Inspektøren samtidig ind i sin Lejlighed, medens Kontoret flyttedes over i to af de af ham midlertidig benyttede Værelser.

Da den nye Inspektør Kaptain v. Schøller skulde flytte ind i Januar 1845, gik det heller ikke glat, for saa havde Kaptain Voigt faaet Lov til at blive boende. Direktionen havde indstillet, at Voigt skulde have en Huslejegotgørelse eller faa Lov til at blive boende til April Flyttedag, da han først fik Pension og Huslejegotgørelse ved næste Kvartals Begyndelse. Han fik Lov til at blive boende mod at afgive en Del af Lejligheden til Schøller, men det kunde ikke lade sig gøre paa Grund af Lejlighedens Beskaffenhed, og Schøller maatte derfor nøjes med en Underlægelejligh-

hed, som han ved et privat Arrangement havde faaet overladt. Saa søgte naturligvis Schøller om Godtgørelse for Afsavn af Lejlighed, og der bevilgedes saa meget, som han selv havde betalt i Leje, hvilket var 58 Rdl. 32 Sk.

Schøller var ikke meget fornøjet med Lejligheden, der snart blev utilstrækkelig til »hans temmelig forøgede Familie«, og i 1852 flyttede man da en Trappe, hvorved et Kælderværelse, der hørte til Lejligheden, kunde indrettes til Soveværelse. Lejligheden var herefter, som den er nu, ogsaa i den Henseende, at det er i 1852, at man første Gang talte om, at der maatte foretages noget for at faa Bugt med Svampen i to af Kælderrummene. Svampen kom imidlertid igen flere Gange, hvis den nogensinde har været borte, og foranledigede endnu i 1917 ret store Bygningsarbejder.

Det var ikke blot Boligen, Inspektøren ikke var fornøjet med, Gagen forslog heller ikke, og Voigt søgte derfor Forhøjelse 1821, da han ikke kunde hjælpe sig med en Fuldmægtig, men maatte holde endnu en Skriver. Direktionen kunde »ikke undgaa paa den kraftigste Maade at understøtte dette Forlangende som ej alene billigt, men endog som det synes virkelig nødvendigt, da Skriveriet ved Hospitalet, hvor der skal holdes og holdes en saadan Orden, at alt er sluttet ved hver Maanedes Udgang, er vidtløftigere og mere omfattende, end et Menneske kan overkomme. Direktionen er forvissat om, at det høje Kollegium gunstigen selv vil kunne indse Rigtigheden heraf, og at den ansøgte Forbedring i ovennævnte Øjemed vil være billig og nødvendig.« Der bevilgedes saa 8 Rdl. 32 Sk.

maanedlig, d. e. 100 Rdl. aarlig, til en Skriver indtil videre.

I 1847 søgte Schøller og Kontorbetjentene om Forhøjelse af Gage, og det lykkedes, for Schøllers Gage blev sat til 1050 Rdl. aarlig, og der anvistes 400 Rdl. aarlig til Fuldmægtigen, saaledes at den daværende Fuldmægtig, Sekretær Møller, fremdeles beholdt sit personlige Tillæg af 100 Rdl. aarlig, og endelig blev der anvist Inspektøren til Skriverløn 16 Rdl. 64 Sk. maanedlig, d. e. 200 Rdl. aarlig.

Paa endnu et Punkt søgte Kaptain Voigt at forbedre sin Stilling, idet han 1829 søgte om at maatte faa fri Medikamenter i Sygdomstilfælde, »hvilke han i sin Stilling er saa letteligen udsat for.« Direktionen anbefalede det paa det bedste, da han for sin udmærkede Iver og Nidkærhed i Hospitalets Tjeneste fortjener al den Berømmelse, Direktionen formaar at tildele ham. Det vilde heller ikke blive nogen følelig Udgift, da Medikamenterne kunde tages af Hospitalets Forraad, som koster en Trediedel mindre, end om han skulde lade dem komme fra et af Stadens Apoteker. Det bevilgedes, og da Schøller afløste Voigt, fik han ogsaa Medicin, indtil der 17 Aar efter hans Ansættelse kom en Revisionsbemærkning, idet man nu opfattede Bevillingen til Voigt som en rent personlig Bevilling. Schøller fik den imidlertid bekræftet, men havde ikke Fornøjelse deraf i mange Aar, for 6 Aar senere (1868), da Hærloven af 1867 traadte i Kraft, bortfaldt alle Naturalydelser af Brændsel, Belysning og Medicin.

I 1824 spurgtes Hospitalet om, hvor stor Sikkerhed Inspektøren havde stillet, aabenbart i Anledning af

nogle meget opsigtsvækkende Bedragerier af en ministeriel Embedsmand, hvorved Publikum var blevet opskræmt. Direktionen forlangte Erklæring af Inspektøren, indsendte den og tilføjede: »Af samme, — — vil Kollegiet erfare, at han ingen Sikkerhed har stillet, og ej heller ser sig i Stand til for Fremtiden at kunne skaffe nogen for Rigtigheden af de ham som Regnskabsfører betroede Oppebørsler og andre Ansvarligheder, samt vedlægger en summarisk Oversigt, der viser, at han ved sidst afvigte Aars Pengeregnskabs Afslutning, hvilket Regnskab Direktionen allerede har efterset, og nu er færdigt til Indsendelse, ikkun skulde have en Kassebeholdning af $2^{37}/_{70}$ Rbsk. i rede Penge og i Sedler og Tegn $19^{153}/_{280}$ Rbsk. — Direktionen har gjort sig det til Pligt at paase, at de Pengesummer, som Inspektøren Tid efter anden forlanger, virkelig er fornødne til Udgifternes Bestridelse i et kort Tidsrum, saa at Beholdningen i Kassen ved enhver Maanedes Slutning som oftest er meget ubetydelig. — Betræffende Inspektørens Regnskab over Hospitalets Inventarium, da er, saavidt Revisionen for de forbigangne Aar allerede er passeret, samme berigtiget; men Direktionen maa tilstaa, at denne Del af Inspektørens Ansvarlighed er den vanskeligste og for den næsten umulig at kontrollere, fordi sammes store Omfang i et saa stort Hospital gør en ofte igentagen særdeles vidtløftig Efter-tælling af enhver enkelt Sort nødvendig, naar den fuldkomneste Rigtighed derfor skulde kunne have. Idet Direktionen saaledes maa overlade denne Sag til det høje Kongelige Kollegii nærmere Bestemmelse, om den nærværende Inspektør, Kaptain v. Voigt frem-

deles som hidindtil maa vorde fritagen for at stille Kaution for hans Penge- og Inventarii-Regnskabers Rigtighed, samt i modsat Fald, da hvor stor Kaution Inspektøren burde stille, maa jeg Schulenburg og jeg Tønder meddele Kaptain v. Voigt det sandfærdige Vidnesbyrd, at han til nærværende Tid har været og er den nøjagtigste og akkurateste Regnskabsfører, som kan ønskes, og at Hospitalet vanskelig vil kunne finde hans Ligemand i denne Del, naar han engang afgaar.« Herpaa kom der vist aldrig Svar, men derimod maatte Schøller stille Kaution paa 4000 Rdl. Senere har Inspektørerne været Overintendanten og har stillet Kaution som saadanne.

Juleaften 1844 fik Direktionen Meddelelse om den kgl. Resolution af $15/12$ 1844, at Inspektøren, Major v. Voigt, var entlediget og Kaptain v. Schøller udnævnt til Inspektør fra $1/1$ 1845. Nytaarsdag spurgte Schøller om, hvorledes Inventarieafleveringen skulde finde Sted og udtalte Ønsket om, at dette maatte ske »commissionaliter«. Dette anbefalede Direktionen, og der nedsattes en Kommission bestaaende af Direktionens 2' Medlem og to andre Oberster. Den fandt ikke saa lidt at bemærke, hvorom der tidligere er talt (S. 129), men det fortjener at omtales, at foruden de mange Mangler og svage Punkter, som paapegedes, omtales ogsaa, at der af overkomplette Ting fandtes 64 Sengesteder, 64 Krølhaarsmadrasser, 107 Krølhaars Hovedpuder, 239 uldne Sengedækkener og 54 Straasække. Herom forklarede Voigt, at han ved sin Tiltrædelse i Aaret 1811 som Inspektionsofficer ved det daværende Felthospital paa Blaagaard forefandt

disse Sager henstukne paa forskellige Steder paa Lofterne, uden at han kunne erholde nogen Oplysning om, hvorfra de hidrørte, eller hvem der paalaa Ansvar for dem, men da han forudsatte, at der mulig senere vilde komme Fordring paa disse Sager, ansaa han det for rettest indtil videre at tage dem i Forvaring. Imidlertid er der ingen saadan Reklamation i Tidens Løb fremkommen, hvorfor han har ladet Sagerne gaa ind under det øvrige Inventar, uden at han dog troede at burde indføre dem i Regnskabet.

Baade Voigt og Schøller var Kaptainer ved deres Ansættelse ved Hospitalet, men Voigt forfremmedes til Major, og Schøller blev i Marts 1849 ligeledes Major, i 1853 sattes han a la suite i Armeen, »uden at henhøre til sammes Detail«, i Juni 1866 blev der tillagt ham Obersts Karakter, i Juni 1869 fik han Bestalling som Overintendant, og endelig da han afskediges i Maj 1874 blev han Kommandør af Dannebrog. Gentagne Gange søgte han andre Embeder baade som Udskrivningschef og som Amtsforvalter, men uden at opnaa dem.

Mange Genvordigheder havde man under Krigene, men paa dette Sted skal kun gengives en lille Kontrovers, som Schøller havde med Politiinspektør Clausen. Schøller skrev ²⁸/₃ 1864 til Politidirektøren:

I Anledning af en mig fra Deres Højvelbaarenhed tilsendt Genpart af en Politirapport fra konstitueret Politiinspektør Clausen, tillader jeg mig herved at give Drs. Hvbh. en historisk Udsigt over bemeldte Hr. Clausens Optræden imod Direktionen for de militære Hospitaler her i Byen, Armeens Stabslæge og mig, ligefra Begyndelsen af Krigen.

Søndagen den ⁷/₂ d. A., da Dampskibet Jylland ventedes

med de syge og saarede fra Sønderborg, sendte Hr. Clausen om Morgenen Kl. 7 en Politibetjent til Garnisonshospitalet med det Budskab, at »nu var Dampskibet med de syge ankommet og lagt an ved Toldboden.« Som Følge deraf sendtes Opvartningspersonalet fra Garnisonshospitalet, Lasaretterne i Sølvgadens og Kronprinsessegadens Kaserer med de nødvendige Baarer og Vogne straks ud til Toldboden; men der var intet Dampskib ankommet. Det kom først omtrent Kl. 2, og Lasaretterne maatte saaledes ved en urigtig Melding fra Politiet være i 7 Timer berøvet sit opvartende Personale, der i stærk Kulde og Blæst maatte opholde sig nede ved Havnen. Det er mig bekendt, at Stabslægen ved mundtlig Samtale med Drs. Hvbh. besværede sig over denne falske Melding, der rimeligvis har foranlediget en Tilrettevisning, som Hr. C. synes at have lagt sig paa Hjertet, men desværre i en anden Retning, end man kunde ønske.

Den 10' eller 11' Marts ankom en Transport af syge og saarede fra Frederits, ledsaget af Underlæge Schleyer og afhentet paa Københavns Banegaard i rette Tid og med god Orden af det dertil bestemte Personale fra Lasarettet. Ikke desto mindre behagede det Hr. C. at indgive en aldeles urigtig og forvansket Rapport desangaaende til Drs. Hvbh. affattet saaledes, at en fejlagtig Opfattelse af Faktum vistnok har fundet Sted.

Det vilde have været ønskeligt, om Drs. Hvbh. *dengang* havde henvendt Dem enten skriftligt eller mundtligt til Armeens Stabslæge eller mig. I dets Sted foretrak Drs. Hvbh. at indsende en Klage grundet paa den ommeldte Rapport, direkte til Krigsministeriet. Klagen sendtes til Stabslægens og min Erklæring og foranledigede, at vi oplyste *det aldeles urigtige i Rapporten og ubegrundede i Klagen*, og sluttede vi vor Erklæring med at udtale det ønskelige i, at Autoriteterne vilde støtte og ikke fortrædige hinanden i deres Virksomhed.

Faa Dage derefter kom en Politibetjent formentlig sendt af samme Hr. Inspektør C. og bragte mig den mundtlige

Hilsen fra Politidirektøren, at et Ekstratog med syge og saarede vilde ankomme omtrent Kl. 9 (noget, der var mig velbekendt), og om jeg vilde sende Ambulancer derud Kl. 8½. Drs. Hvbh. maa indrømme, at jeg maa finde det meget besynderligt at blive ved en Politibetjent anmodet om at passe mine Embedspligter, og i en, som jeg tror, berettiget Harme derover udbrød jeg: »Vil De sige Politidirektøren, om Politiet blot vil passe sit, at holde Publikum tilside, jeg skal nok passe mit.«

Jeg erindrer ikke at have brugt de Udtryk, »at Politidirektøren skulde passe sig selv«, idet jeg beredvillig erkender, at saadanne Udtryk havde været slet valgte, og jeg ikke nogensinde har haft til Hensigt at tilføje Drs. Hvbh. nogen personlig Fornærmelse.

I den Overbevisning, at Drs. Hvbh. vil være enig med mig i Ønskeligheden af, at vi samvirke paa bedst mulige Maade, og at De vil vide at drage Omsorg for, at deres Undergivne for Fremtiden viser en bedre Konduite end Hr. Inspektør C. hidtil har lagt for Dagen, tegner jeg mig som Deres ærbødigste Schøller.

Kaptain Hartmann overtog som Overintendant Posten som Inspektør paa Sygehuset og Chef for Sundhedstropperne 1/6 1874. Som Chef for Sundhedstropperne straffede Hartmann ikke saa sjældent Sygepassere, men i Februar 1875 spurgte Generalauditøren, med hvilken Hjemmel han havde dikteret en Sygepasser 36 Timers Krumslutning. Forklaringen var ikke fyldestgørende, og H. fik at vide, at udover hvad der var hjemlet ved Reglementet af 1818, var det Kommandanten, som havde Straffemyndigheden.

Som omtalt var Inspektøren den egentlige Direktør fra 1862—1886, ganske vist sammen med en Overlæge, men i Realiteten var det Inspektøren, der var den regerende, bl. a. af den Grund, at han boede paa Ho-

spitalet og derfor fik en ganske anden Myndighed og maatte afgøre det langt overvejende Antal Spørgsmaal, som kom for, naar Overlægen ikke var paa Hospitalet. De skiftende Overlæger i Bestyrelsen, som for en Del ikke var meget fremragende Mænd, kunde paa Grund af Forholdenes Natur heller ikke faa megen Indflydelse. Dette gælder mindst for Djørup og Bricka, der var i Bestyrelse med Schøller, medens Hartmann var en meget egenraadig og herskesyg Mand, saa vidt Forf. kan erindre Forholdene fra sin Reservelægetid paa Sygehuset. Fra 1886 har Inspektørerne arbejdet som Chefernes Hjælpere, og alle har de med stor Trofasthed og Arbejdsiver staaet deres Chefer bi paa enhver Maade.

Som oftere omtalt dispenserede i Begyndelsen Kompagnikirurgerne Medicinen ikke blot til de syge paa deres Afdeling, men ogsaa til deres Regiments syge i Byen, og der var saaledes lige saa mange Dispensationsanstalter, som der var Troppeafdelinger i Byen. Var Troppeafdelingens Kompagnikirurg ikke tilstede i Hospitalet, naar der kom Bud efter Medicin ude fra Byen, paalagdes det i 1838 den vagthavende Kirurg at ekspedere Medicinen. Efter Hærordningen 1842 reduceredes Antallet af Dispensationsanstalter til 3, og der indrettedes bedre Lokaler til dem ved at tage nogle af de ledigblevne Kirurglejligheder, medens hidtil hver Kirurg havde to Værelser, hvoraf det ene var beregnet til Dispensationen. Der indstilledes ogsaa om Inventar, hvoriblandt man vilde have Skrivebord med Reol og Træstol med stoppet Sæde til Overlægerne, men disse Ting blev afslaaede, medens alt det andet, deriblandt en Favn Brænde aarlig til hver Stue, blev bevilget.

I Begyndelsen af Fyrerne spillede Dispensations-spørgsmaalet en stor Rolle, ikke blot i Hæren, men ogsaa for Københavns Fattigvæsen, og der fremkom

en Mængde Forslag, som tildels er offentliggjorte. For Hærens Vedkommende kom der Forslag fra Overlægerne Thune, Djørup, Petersen og Bremer samt fra Stabslæge Müller, for Flaadens Vedkommende fra Overlæge Sommerfeldt, endvidere fra Medicinalrevisor Wendt, og der indhentedes Erklæringer fra Apoteker Groth, men hvor interessante de end er, vilde det føre alt for vidt at komme nærmere ind paa dem, da de ikke førte til noget, men Sagen stilledes i Bero i Januar 1848. Det skal blot bemærkes, at Stabslægens Forslag gik ud paa, at lade Underlægerne dispensere til Patienterne paa Hospitalet, men at lade Troppeafdelingerne faa deres Medicin paa Apoteket.

Forholdet blev imidlertid et helt andet, og det allerede inden Aarets Udgang, idet Krigen førte med sig, at man maatte have farmaceutisk Bistand, da Underlægenes Antal blev reduceret. Fra $\frac{1}{12}$ 1848 ansattes stud. pharm. S. Groth paa 3 Maaneder til at forestaa Medicinens Dispensation paa Sygehuset. Han lønnedes som Underlæge. Da man naaede til April, søgte man om Forlængelse, da der fremdeles kun var og vilde være 4 Underlæger paa Hospitalet, og dette gentoges flere Gange, og forøvrigt vedblev man derefter at have en farmaceutisk Dispensator paa Hospitalet.

Da Pladsen blev ledig den $\frac{1}{4}$ 1849, opslug man den, og den søgtes da af cand. pharm. M. Toldorph, der var udskreven til Militærtjeneste og ønskede at aftjene sin Værnepligt paa den Maade. Derved vilde man spare en Underlægelønning, og forøvrigt havde han et lille Blodaarebrok, der ganske vist ikke gjorde ham utjenstdygtig for Tiden, men som muligvis under Tjenesten

kunde vokse. Indstillingen kunde ikke bevilges, men i Slutningen af Oktober 1849 kom der Meddelelse om, at menig af 6' Reservebataillons 3' Kompagni Nr. 145 Mathias Toldorph midlertidig ansattes som Medhjælper ved Dispensationsanstalten paa Hospitalet.

Hvem der blev Dispensator $\frac{1}{4}$ 1849 kan i Øjeblikket ikke oplyses, men rimeligvis var det allerede dengang Apoteker Aabye, i alt Fald var han ansat i Januar 1850, lønnet som Underlæge med 21 Rdl. 64 Sk. mdl. og i Oktober 1850 fik han til Assistent Sødergren, der lønnedes med 15 Rdl. De havde begge Kvarter paa Hospitalet. Den $\frac{1}{2}$ 1851 afløstes Sødergren, som blev hjemsendt, af Niels M. Ussing, der havde været ansat som Feltapoteker paa Valdemars Slot paa Taasinge, men da dette Lasaret var ophævet, var kommen til København. Da han skulde afgaa til Trænkuskedepotet $\frac{1}{4}$ 1851 og ikke kunde undværes, fik man Lov til at beholde ham til Udgangen af April.

Den $\frac{1}{6}$ 1851 maatte Aabye forlade sin Post, da han var bleven Apoteker i Odder, og Hospitalet indstillede da til Dispensatorposten cand. pharm. Ortmann, der i Krigsaarene havde fungeret som Apoteker dels paa Valdemars Slot, dels i Haderslev til sine samtlige fore-sattes særdeles Tilfredshed. Man tilføjede, at en Dispensator ikke kunde undværes ved Hospitalet, saa længe der i Stedet for det normerede Antal af 6 Underlæger kun var ansat 4, hvilket for Tiden var Tilfældet. Den $\frac{15}{4}$ 1851 bevilgedes, at Medicinens Dispensation indtil videre maatte besørges af en Farmaceut, samt at man i Stedet for Aabye, som fratraadte $\frac{1}{6}$, maatte antage

Ortmann, der forblev som Dispensator ved Hospitalet, indtil han afskedigedes $3\frac{1}{3}$ 1885.

Ortmann lønnedes altsaa som Underlæge, og den samme Løn gav man cand. pharm. Nansen, som man maatte antage som Vikar, da Ortmann blev syg $\frac{9}{9}$ 1852, men den $\frac{4}{10}$ slap man lidt billigere fra det, idet der beordredes en cand. pharm. menig Friis af 1' lette Bataillon til Tjeneste ved Hospitalet. Værre blev det et Aar senere under Koleraepidemien, for da blev Ortmann som næsten alle andre paa Hospitalet syg, og man kunde da ikke faa en Vikar billigere end for 3 Rdl. om Dagen.

Ortmann var som sagt lønnet som Underlæger, men disse havde faaet et Tillæg af 7 Rdl. 64 Sk. maanedlig, og man spurgte da straks, om det ikke ogsaa tilkom Ortmann med Tilføjende, at der var al Grund til at tilstaa ham det, dels fordi han beklædte en temmelig betroet Post, dels fordi Vanskelighederne ved hertil at erholde en paalidelig Mand i de senere Aar var tiltaget betydeligt, hvortil kom, at der ved Dispensatorens Ansættelse besparedes to Underlæger ved Hospitalet. Det varede 3 Maaneder, inden der kom Svar, og det gik ud paa, at der ikke kunde tilkomme ham dette Tillæg; som kun var bevilget militære Læger. Saa søgte Ortmann om Gageforhøjelse, og Hospitalet fremsendte Ansøgningen med Anbefaling i den Overbevisning, at det var af Vigtighed at have den omtalte Post besat med et paalideligt Menneske. »Hr. Ortmann har ikke alene bragt Dispensationsanstalten her paa Hospitalet i god Orden, men forvaltet sin Tjeneste med megen Samvittighedsfuldhed, saa at Hospitalet vilde tabe en

tro Tjener, hvis han foranlediget ved sin ringe Lønning skulde finde sig nødsaget til at søge anden Ansættelse.« Den $19/4$ 1854 bevilgedes da med tilbagevirkende Kraft fra $1/4$ 1853 det Tillæg, som Underlægerne havde faaet i midlertidig Gageforbedring, nemlig 7 Rdl. 64 Sk. mndlg. Ortman fik derefter sin Gage forbedret efterhaanden lige med Underlægerne, og efter Hærloven af 1867 lønnedes han som Korpslæge af næstældste Klasse med 800 Rdl. aarlig og fik sin Anciennetet mellem Korpslægerne Hornemann og Bech. Fra $1/9$ 1872 lønnedes han som Korpslæge i ældste Lønningssklasse med 1000 Rdl. aarlig.

I Krigen 1864 havde Ortman en Tid til Hjælp Apoteker Fehr, men han gjorde vist ikke megen Nytte her, da han maatte rejse meget frem og tilbage mellem Lasareterne i Hertugdømmerne og København.

Efter Armeens Intendanturs Anmodning blev der i 1862 forhandlet med Dispensator Ortman om, hvorvidt han kunde paatage sig at levere Hæren Veterinærmedicin. Efter at have faaet Oplysninger om Recepternes omtrentlige Antal af Armeens Veterinærrevisor, Prof. Bagge, og efter at have beset Dispensationsanstalten paa Landbohøjskolen, kom man til det Resultat, at Dispensationsanstalten nok kunde bruges dertil uden større Bekostninger. Lokalerne kunde saaledes bruges uden Udvidelse, men dels for at forhindre Fejltagelser og dels for at kunne føre særskilt Regnskab, vilde det være nødvendigt at anskaffe særskilte større Skabe med Skuffer og Hylde, og endvidere maatte der anskaffes nogle større Krukker og Glas, nogle større Vægte og Vægtskaale, Morter osv. Direktionen

foreslog, at Dispensator skulde have et Honorar af 150 Rdl. aarlig, »men Direktionen foreslaar tillige, at det maa paalægges Dispensator, at han til enhver Tid maatte have sikret sig en anden Farmaceut, hvis Valg Direktionen maatte approbere, der i Tilfælde af Sygdom eller andet lovligt Forfald af Dispensator var beredt til at udføre hans Forretninger. Det har til enkelte Tider været forbundet med Vanskeligheder for Direktionen under saadanne Eventualiteter at faa Dispensationen besørget, og med det Antal farmaceutiske Kandidater, der altid findes i Hovedstaden, mere eller mindre disponible, anser Direktionen det ikke vanskeligt for Dispensator altid at kunne sikre sig en paalidelig Stedfortræder, naar Omstændighederne gjorde det nødvendigt. Den nuværende Dispensator har ogsaa, omendskønt han i Begyndelsen gjorde Vanskeligheder i dette Punkt, paa Direktionens bestemte Forlangende endelig erklæret sig villig til at gaa ind herpaa, foreløbig for et Aar.«

Den $\frac{1}{10}$ 1863 traadte denne Ordning med Hensyn til Veterinærmedicinen i Kraft, og skønt den i Realiteten er forladt, synes den aldrig at være formelt ophævet.

Det var ikke saa underligt, at Ortmann nødig var gaaet ind paa selv at skulle sørge for Vikar under Sygdomsforfald, og det varede da heller ikke længere end til den $\frac{4}{10}$ 1863, inden han søgte om en Forandring heri, men Direktionen vilde i den Anledning ikke undlade at tilkendegive ham, »at vi ikke finder Anledning eller Grund til at søge udvirket nogen Forandring i Intendanturens ovennævnte Bestemmelse, ligesom vi ikke skulle undlade at gøre Dem opmærksom paa, at

en lignende Udtalelse og Bestemmelse af Armeens Intendantur alt er sket under ¹¹/₁₁ 1852, men Direktionen skal kun udtale, at den i paakommende Tilfælde med Beredvillighed skal indgaa til Intendanturen med Forestilling om, hvad der med Billighed kunde tilstaas Dem i nævnte Henseende.«

Hvornaar Dispensationsanstalten er flyttet fra Kirurgbygningen til Hovedbygningen kan ikke i Øjeblikket oplyses. Forholdene for Anstalten har altid været daarlige, men selv om man ved det, bliver man dog af og til overrasket over de faktiske Forhold, der omtales. Saaledes skriver Direktionen til Bygningsdistriktet, at Dispensator ved Tilberedelse af forskellige Decocter er henvist til at benytte Komfuret i Køkkenet til Budet Sørensens Lejlighed i Kælderen, men da det maatte anses for ønskeligt, »at Apotekeren har et omendog kun lidet Rum til egen Raadighed saavel til Tilberedning af Decocter som til Opbevaring af forskellige Medicinalier, Mineralvande m. v., som nu for en Del er beroende i selve Apoteket, har Bestyrelsen forment, at Kælderen Nr. 138, der er tildelt Inspektøren til Brændekælder, dels ved en Afskildring med Lægter, dels ved at de fritstaaende Hylder i Kælderen henflyttes til Væggen og ved Anbringelse af det fornødne Kogested med forholdsvis ringe Bekostning vilde kunne afgive fornøden Plads i begge Øjemed.«

Dette faldt dog selv Ingeniørerne for Brystet, og Sygehuset skrev igen, at Direktionen maatte være enig med Ingeniørerne i, at et Rum, som det foreslaaede, ikke i Længden vilde være i Stand til at tilfredsstille de Fordringer, som billigvis kunde stilles til et for

Apoteket passende og i Virkeligheden tjenligt Køkken. At Sygehuset kun havde forlangt Kælderen afskildret ved Lægter havde alene sin Grund i, at man foretrak et om end kun tarveligt Bidrag til at afhjælpe et i en lang Aarrække stærkt følt Savn, fremfor et bedre og kostbarere indrettet Køkken, til hvis Erhvervelse der mulig kunde medgaa flere Aar.

To Aar senere oplystes det, at enhver Varebeholdning til Apotekets Brug maatte føres fra og til dette gennem Dispensators private Beboelseslejlighed, hvilket man søgte afhjulpet, og i Tidernes Løb er der sket en Del Forandringer, men Lokalerne tilfredsstillende langt fra Nutidens Fordringer og kan ikke komme til det paa det gamle Sygehus.

Ortmann var Dispensator paa Sygehuset i 34 Aar og boede i al den Tid paa Sygehuset i sin lille Lejlighed som Pebersvend. Han afløstes 1885 af Alfred Glerup, som forblev der, til han 1896 fik Apotek i Istedgade. Efter ham fulgte Axel Johnsen fra 1896—1906, da han fik Raadhusapoteket. Fra 1906 har Dr. phil. Johannes Siim været Dispensator.

Paa Garnisonssygehuset findes en lille Kirkesal, men den var ikke beregnet fra først af, og det voldte derfor heller ikke saa lidt Besvær, og det varede længe, inden den kunde siges at være en fast Institution.

Det første, man hører om Gudstjeneste paa Hospitalet, er, at Sognepræst ved Garnisonskirken, Professor Ridder Brorson, $\frac{9}{4}$ 1824 fremsætter det Ønske, at det maatte tillades ham tvende Gange maanedlig at holde Præken for Rekonvalescenter og øvrige i Hospitalet. Direktionen svarede omgaaende:

»Direktionen giver sig den Ære at tilmelde Deres Højærværdighed, at den med Erkendtlighed paaskønner Deres religiøse Hensigt for de paa Hospitalet liggende militære syge, og er med Fornøjelse redebøn til at medvirke til Deres Højærværdigheds Forslag. — Men som man ved Hospitalets Oprettelse ikke saa sig i Stand til at kunne fremvirke et Lokale for slig Andagts-Samling, og dets Sygeværelser som oftest er belagte med syge, saa vil Deres Højærværdighed behageligst indse, at Direktionen ikke formaar at kunne udtage et særegent Værelse til denne Samling, men maa afbenytte det Værelse, som for Øjeblikket kunde være

ledigt. — Direktionen tillader sig desaarsag at anmode Deres Højærværdighed, at naar De ønsker at holde sli­g Andagtst­ime her i Hospitalet, De da behageligst vilde nogle Dage i Forvejen underrette Inspektøren, som af Direktionen er opgivet at foranstalte det videre og fornødne.«

Den ²¹/₅ 1824 indberettede Direktionen dette til Generalkommissariatskollegiet og tilføjede: »Søndagen den 2' ds. samt ligeledes den almindelige Bededag afholdt derpaa Prof. Brorson Tale i Hospitalet, efter at et Kongens Regiment tilhørende Sygeværelse dertil var ryddeliggjort og saa godt som muligt indrettet, dels med fornødne Bænke og Stole, dels med et for Taleren med en Serviet dækket lidet Bord. — Benævnte Prof. Brorson ytrede det Ønske, at en passende Indretning som en Talestol og et lidet Altar maatte forskaffes ham til Brug i Hospitalet. — En Tegning til disse Dele har man foranstaltet saaledes indrettet, at saavel Talestolen som et lidet Altar var let flytteligt; denne tilligemed Overslaget af Snedkerarbejdet og Maling fremsendes til Kollegiets nærmere Overvejelse og Bestemmelse, om Direktionen maa lade dette foranstalte saaledes iværksat. Til Brug ved Gudstjenesten her i Hospitalet ønskes 100 Stykker Salmebøger.«

Dette afsloges, men Brorson skaffede fra Bibelselskabet 5 indbundne Bibler og 10 Nye Testamenter, hvilke straks blev optagne i Inventaret. Kollegiets Svar lød: »at naar de omtalte Prækener holdes uden Bekostning, er Professorens Tilbud Kollegiet meget behageligt, men man kan ikke dertil bevilge nogen Udgift for den militære Fond.« I Januar 1825 fik Ho-

spitalet 50 Salmebøger, og i Marts samme Aar anmodede Brorson atter Kommandanten om at faa en ganske simpel Indretning bragt i Stand i den Stue, hvori Gudstjenesten holdes, da det var ham ubehageligt at staa frit paa Gulvet og ikke have et Sted, hvorpaa han i en passende Højde kunde have sin skrevne Tale liggende. »Direktionen vover tjenstærbødigst at bede det høje Kollegium gunstigen at tillade, at et simpelt og flytteligt Kateder efter vedlagte Tegning og som med Maling ialt vil koste 18 Rdl. Sedler, maatte anskaffes.«

I Begyndelsen af Trediverne var der stor Fare for Kolera, og der blev truffet store Foranstaltninger, hvoriblandt som nævnt 1' Afdeling indrettedes til Koleralasaret. Derved blev der ikke Plads til Gudstjeneste, men i 1834, da Faren var overstaaet, skrev man til Brorson, at Direktionen gjerne ønskede at retablere denne særdeles prisværdige Indretning, og anmodede ham om at begynde igen.

Hvornaar der indrettedes en fast Bedestue, vides ikke, den fandtes ikke 1859, men formodentlig er det sket i 1862, og den er da formentlig indrettet i Kirurgbygningens Mansardetage, hvor den var, indtil den i 1904 flyttedes til Hovedbygningens Mansardetage. I 1862 synes der i alt Fald at have været en fast Bedesal, for i dette Aar fik man Tilbud om fra det nedlagte Stokhus at faa et Alterbord med tilhørende Billede og en Knæleskammel med tilhørende Gelænder. Man modtog dem og lod dem anbringe i Andagtsstuen og lod dem restaurere med lidt Maling. »Andagtsstuen, der hidtil manglede al Udstyring til dette Brug, har

derved samt i Forening med nogle skænkede Sager erholdt en nogenlunde anstændig og passende Udstyring uden nogen synderlig Udgift for den kgl. Kasse. Blandt de skænkede Sager er et Stueorgel, skænket ved Sammenskud af den afgaaede og den nuværende Direktion samt en Del af Hospitalets Officianter og Betjente, som man anmoder om at maatte optage i Inventaret.« »Efter Omstændighederne« tillodes det at optage disse Sager i Inventaret!

I Krigen 1864 maatte Bedesalen benyttes til Sygestue, og Inventaret flyttedes ud, men derved led det en Del, og man maatte 1865 indstille om Approbation af Reparationer derpaa, hvilket beløb sig til 55 Rdl., men de bevilgedes dog.

Kirkens Sølvkalk erhvervedes 1867, idet man havde faaet at vide, at Finansministeriet var i Besiddelse af en saadan, som havde tilhørt Christians Plejehus i Eckernförde, og man søgte saa om at faa den.

Belysningen i Bedesalen har sikkert ikke været god, lige saa lidt som den var noget Sted i Hospitalet, men noget bestemt vides der kun derom fra 1874, for da indstillede man om, at der i Aarets sidste 8 Søndage maatte købes hver Gang 1 Pund Stearinlys til Anbringelse i de i Bedesalen værende 8 Lampetter à 2 Lys. Der spurgtes, om det ikke vilde være billigere at faa en Gasbrænder til, men Direktionen svarede, at den Gasbrænder, der fandtes, havde 6 Stykker 3 Fods Blus, der imidlertid ikke var tilstrækkeligt til at oplyse Salen i hele dens Længde, saaledes at de besøgende kunde se at læse Salmerne fra de forreste og bageste Bænke. Salen var 24½ Alen lang, 7½ Alen

bred og $4\frac{1}{2}$ Alen høj og kun forsynet med 7 Fag Vinduer mod Gaarden af 33 Tommers Højde. Gasbrænderen var anbragt i Midten, og den maatte saa flyttes, men det vilde vistnok blive dyrere end Stearinlysene, og disse approberedes da.

Ligefra 1841 til 1863 kæmpede man for at faa en lille Sum til Kirkesangen. Første Gang foreslog man, at der maatte gives 5 Rdl. Sedler til de to Drengene fra Garnisonsskolen, som havde sunget, men det blev afslaaet. I 1859 foreslog Pastor Holck, at der gaves 25 Rdl. til den, der ledede Sangen, og 5 Rdl. til hver af de 3 Drengene. Det lykkedes ikke, men næste Aar stillede Ministeren i Udsigt at optage en Bevilling paa Budgettet. Dette skete ikke blot ikke, men i 1862 erklæredes, at der ikke vilde blive optaget noget Beløb hertil paa Budgettet. I 1863 afløstes imidlertid Holck af Hohlenberg, og efter Sygehusets Forslag fik han 300 Rdl. mod at betale Organisten (man havde jo faaet Orglet) og Kirkebetjenten, som ledede Sangen. Organisten skulde have 35 Rdl., Kirkebetjenten 25 Rdl. Imidlertid kom Hærloven af 1867, og deri fastsattes, at Præsten ved Hospitalet skulde have 200 Rdl., men Hohlenberg fik saa et personligt Tillæg af 100 Rdl. I 1877 forflyttedes Hohlenberg til Holmens Kirke, og Andresen blev Præst ved Hospitalet, men han fik kun de 400 Kr., og da der af dem skulde gaa 120 Kr. til de to Betjente, var han ret uheldigt stillet. Hospitalet indstillede saa, at han maatte faa et Tillæg af 200 Kr. ligesom Hohlenberg, men det afsloges med Bemærkning, at der kun tilkom ham 55 Kr. i Dyrtdistillæg.

Der har naturligvis været Perioder, hvor Præstebesøgene var meget sjældne, og det er mærkeligt nok, at det synes, som dette særlig er sket i Krigsaarene. Direktionen henstiller saaledes til Krigsministeriet i 1849, om det vilde være passende at anmode Præsterne om at komme og besøge de syge og saarede. Byens Befolkning sendte mange Forfriskninger og Forbindsager. Krigsministeriet svarede, at det havde skrevet til Biskoppen derom.

I 1855 kom der Klager, og det gav Anledning til følgende Skrivelse fra Direktionen:

I Anledning af anonyme Besværinger over, at de syge i Garnisonshospitalet savner gejstligt Besøg og religiøs Opbyggelse, har Direktionen indhentet Erklæringer fra vedkommende Gejstlige. Af Erklæringerne fra Sognepræsterne ved Garnisons og Frederiks tyske Kirke fremgaar, at Pastor Brandis, der jævnlig har besøgt Hospitalets syge i Krigsaarene, fremdeles er villig til frivillig eller kaldet at gentage disse Besøg til bestemte Tider, hvorimod det af Pastor Bruuns Erklæring fremgaar, at de ved Garnisonskirken ansatte Præsters Forretninger formedelst Menighedens Omfang ikke tillader dem saadanne regelmæssige Besøg, af hvilken Grund han i Erkendelse af Vigtigheden af en Foranstaltning, hvorved Garnisonshospitalet i aandelig Henseende kunde sættes paa samme Fod som Stadens øvrige Hospitaler, foreslaar, at der af Krigsministeriet skulde gives en aarlig Sum af 200 Rdl. til Lønning for en af Lærerne ved Garnisons-Kasernes skolen, som maatte være cand. theol. og ordineres som anden Kateket ved Garnisonskirken, i Lighed med hvad Tilfældet er med tvende Lærere ved Søetatens Skoler, — hvorved det da vilde kunne ordnes, at der i det mindste hver 14' Dag blev præket i Garnisonshospitalet, og de syge ugentlig besøgte.

Direktionens Formening om Sagen er den, at ligesom der

ved Hospitalet ikke findes noget Lokale, som stadig kunde benyttes til regelmæssig Gudstjeneste, saaledes er Trangen til en saadan mindre i dette end i de andre Hospitaler, da de syge i det hele taget ikke tilbringer saa lang Tid i dette som i hine, og de af dem, som tilbringer længere Tid i Hospitalet, og derfor mest trænger til Religionens Trøst, i Almindelighed er sengeliggende og følgelig ikke kan have Gavn af Prækenen. — Denne vilde altsaa mere komme Hospitalets Betjente end dets syge tilgode. — Derimod har Pastor Brandis's flittige Besøg i Hospitalet i Krigsaarene overbevist os om, at han altid blev modtaget med Velvillie af de syge, og vi har Grund til at tro, at hans Bestræbelser for gennem Religionen at indvirke paa dem har baaret velsignelsesrige Frugter. — Man formener derfor, at Øjemedet, nemlig de syges Trøst og religiøse Opbyggelse, tilstrækkelig vilde opnaas ved jævnlige Besøg af Gejstlige i Hospitalet, og at man derfor med Taknemmelighed bør modtage Pastor Brandis's velvillige Tilbud i denne Retning, ligesom man har Haab om, at man ved mundtlig Anmodning til Præsterne ved Garnisonskirken kunde formaa dem til efter Tid og Lejlighed at besøge Hospitalet. — Skulde dette Haab imidlertid vise sig ikke at være grundet, da henstiller vi, hvorvidt der kunde tages Hensyn til Pastor Bruuns Forslag. Man maa herved bemærke, at naar en syg af egen Drift har ønsket Præstens Nærværelse, er dette Ønske stedse blevet efterkommet.

Derefter anmodede Krigsministeriet Præsterne Brandis og Bruun samt residerende Kapellan Blædel om dels at møde paa Garnisonshospitalet, naar det forlanges af en syg, dels om ukaldede at aflægge Besøg i Reglen een Gang ugentlig.

I 1878 ønskede Forstanderen for den katolsk-apostoliske Menighed, Fleischer, at der maatte gives en almindelig skriftlig Tilladelse til, at Menighedens Præster maatte kunne meddele Menighedens Medlemmer, som

maatte være indlagte paa Sygehuset, det hellige Sakramente. »Ved at henstille denne Anmodning til Krigsministeriets nærmere Afgørelse bemærker Sygehuset, at det i Betragtning af ovennævnte Kirkesamfunds stærkt propaganderende Karakter, maa anse det for tvivlsomt, om en saadan Tilladelse kunde gives, og det saa meget mere, som de Tilfælde, i hvilke præstelig Assistance fra dette Kirkesamfund paakaldes, efter al Sandsynlighed vil være ganske enestaaende, og Tilladelse til Sygebesøg udenfor de dertil bestemte Tider Kl. 11—12 og Kl. 3—5 i det enkelte Tilfælde saa let kan opnaas, at en almindelig til alle Tider udstrakt Tilladelse formentlig vilde være overflødig om ikke ligefrem skadelig«. Det var altsaa tildels af religiøse Grunde, at Sygehuset vægrede sig, og det synes mærkeligt nok, for der var utvivlsomt tilstrækkelig Grund til at afslaa Andragendet af Hensyn til Arbejdet paa Sygehuset, idet, som det ogsaa fremhæves, særlig Tilladelse paa Tider, hvor det ikke kunde genere noget væsentlig, let kunde gives. Det ses imidlertid, at Krigsministeriet forhandlede med Kultusministeriet, og Resultatet deraf var, at Tilladelsen gaves i følgende Form:

»— — — at der intet haves at erindre imod, at der gives Forstanderen for den katolsk-apostoliske Menighed her i Staden Fleischer den af ham ansøgte skriftlige Tilladelse til at lade denne Menigheds Præster meddele Sakramentet til Medlemmer af Menigheden, der maatte være indlagte paa det her værende Garnisonssygehus, dog under den samme Betingelse, hvorunder en lignende Tilladelse er meddelt med Hensyn til de andre herværende Hospitaler, nemlig at det paases, at ved-

kommende Præster ikke benytter den dem indrømmede Frihed til at knytte religiøse Forbindelser med de til Folkekirken hørende Patienter, navnlig ved blandt disse at uddele Skrifter og Traktater eller ved lignende proselytmagerske Bestræbelser.«

I det foregaaende er der givet Skildringer af mange forskellige Forhold paa Garnisonssygehuset i de forløbne 100 Aar og navnlig i den ældre Tid, men der vil ikke findes nogen kronologisk Fremstilling af Sygehusets Historie med statistiske Oplysninger om Sygebevægelse og Sygdomstilfælde, ikke fordi der ikke kan afvindes saadanne Oplysninger nogen Interesse, men fordi saadanne Oplysninger er af ringe Betydning i kulturhistorisk Henseende. Det, som har været tilsigtet, er at vise, hvorledes Forholdene var i det daglige Liv paa Sygehuset, idet det er sandsynligt, at det har været omtrent lige saadan paa andre samtidige Hospitalet, men fra disse kan saadanne Oplysninger næppe skaffes. Grunden hertil er den, at Garnisonshospitalet aldrig har været en selvstændig Institution, men har maattet indstille om alt muligt, ja endog om nogle smaa Knappenaale, og da tilmed Økonomien er drevet, man kan nok sige lovlig vidt, og der stadig er stillet Forespørgsler om, hvorvidt det dog ikke var

muligt, at man kunde spare noget paa de foreslaaede Anskaffelser, har Sygehuset været nødt til at svare igen og give yderligere Oplysninger. Dertil kom, at Revisionen gjorde Indvendinger, naar det paa nogen Maade var muligt, og Besvarelsen af Notater giver mange Oplysninger. Man faar saaledes at vide om Rotteplagen, fordi Revisionen opdagede, at der var anvendt lidt Mælk til en Kat!

Men forhaabentlig vil en Fremstilling, som den her givne, vække til Eftertanke og ved de grelle Eksempler, som er fremdraget, give Anledning til, at mangt og meget tages op til Revision, at Forretningsgangen simplificeres, og at der tildeles Hospitalet en langt større Selvstændighed, saa at det kan arbejde sig op til at indtage en høj Stilling mellem de københavnske Hospitaler, og dette kan lettest ske samtidig med, at man forlader den gamle Bygning og flytter ind i et nyt Hospital, hvor den moderne Hygiejne har gjort alt saa godt som muligt.

Men ser man tilbage paa de svundne Tider, maa man ogsaa indrømme, at naar det under de tildels elendige Forhold, der har hersket, er gaaet saa godt, som det er gaaet, saa maa der ogsaa have været arbejdet godt af det Personale, der har været knyttet til Hospitalet. Der maa have været et godt Samarbejde, og at der har været det i alt Fald i den sidste Fjerdedel af Aarhundredet, kan Forfatteren, som i den Tid uafbrudt har virket ved Hospitalet som Klinikchef, Servicechef eller Sygehuschef, bevidne. Bliver det ved, bliver den samme humane Tone overfor Patienterne, som nu

raader, ved at herske, og erindres det under alle Omstændigheder, at Hospitalet er til for de syges Skyld og ikke for Lægernes, Sygeplejerskernes eller andre Funktionærers Skyld, saa kan man spaa det nye Hospital en lys og lykkelig Fremtid!

